

Αθανασίου Γ. Βουδούρη

**ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΗ ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑ
ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ
ΒΕΡΟΙΑΣ ΚΑΙ ΝΑΟΥΣΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΟΚΡΑΤΙΑΣ
(1430 – 1912)**

Θεσσαλονίκη 2008

Αθανασίου Γ. Βουδούρη

**ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΗ ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑ
ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ
ΒΕΡΟΙΑΣ ΚΑΙ ΝΑΟΥΣΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΟΚΡΑΤΙΑΣ
(1430 – 1912)**

Θεσσαλονίκη 2008

Εξώφυλλο : Ανάγλυφη παράσταση αρχιερατικής ράβδου και μήτρας, σε μαρμάρινη πλάκα του τάφου του Μητροπολίτη Βεροίας Πολυκάρπου Σακελλαρόπουλου (1927 – 1943).

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Θεολογική Σχολή

Τμήμα: Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΣΤΟΝ ΤΟΜΕΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ –

ΔΟΓΜΑΤΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

Με ειδίκευση στην Ιστορία της Εκκλησίας

ΘΕΜΑ : «ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΗ ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΒΕΡΟΙΑΣ ΚΑΙ ΝΑΟΥΣΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΟΚΡΑΤΙΑΣ (1430 – 1912)»

Επιβλέπων : Καθηγητής Αθανάσιος Αγγελόπουλος

Μεταπτυχιακός Φοιτητής: Βουδούρης Αθανάσιος του Γεωργίου
Α.Ε.Μ.: 437

**Στον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη
Βεροίας, Ναούσης και Καμpanίας
κ. κ. Παντελεήμονα
ως ελάχιστο αντίδωρο των πολλών
ευεργεσιών προς την επαρχία.**

«Τοιοῦτος γάρ ἡμῖν ἔπρεπεν ἀρχιερεὺς»
(Ἑβρ. ζ' 26)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ – ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	8
ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ	10

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΑ, ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

α. Ιστορικό και κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο	13
β. Η συμβολή των Επισκόπων στα εκπαιδευτικά ζητήματα της επαρχίας	23
γ. Τα οικονομικά των Επισκόπων και της Μητροπόλεως	29

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ

α. Ο ρόλος και η θέση του επισκόπου και της Μητροπόλεως στην επαρχία Βεροίας και Ναούσης	38
β. Επισκοπικοί κατάλογοι της Μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης	42

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΟΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΕΣ ΒΕΡΟΙΑΣ ΚΑΙ ΝΑΟΥΣΗΣ (1430 – 1912) (ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΚΑ)

α. 15 ^{ος} αιώνας : Αρσένιος 1433 – Μεθόδιος 1506 (σύνολο 5)	60
β. 16 ^{ος} αιώνας : Γενάδιος 1508 – Ιωάσαφ Α' 1596 (σύνολο 11).....	62
γ. 17 ^{ος} αιώνας	65
δ. 18 ^{ος} αιώνας	80
ε. 19 ^{ος} αιώνας	89
στ'. 20 ^{ος} αιώνας	108
ζ. Αμφισβητούμενοι Μητροπολίτες Βεροίας και Ναούσης	112

ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ	116

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ (ΑΝΕΚΔΟΤΩΝ)

α. Υπομνήματα εκλογής Μητροπολιτών Βεροίας & Ναούσης	120
β. Πίνακες διοικητικών μεταβολών Μητροπολιτών Βεροίας & Ναούσης	148
γ. Υπογραφές και σφραγίδες Μητροπολιτών	150
δ. Φωτογραφίες, ελαιογραφίες και πορτρέτα Μητροπολιτών	161
ΠΗΓΕΣ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ	177

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

α/α, αυξ. αρ. : Αύξων αριθμός
αγ. : Άγιος, αγία
αι. : Αιώνας
αρ. καταγρ. : Αριθμός καταγραφής
αρ. πρωτ. : Αριθμός πρωτοκόλλου
αρ. φ. : Αριθμός φύλλου
βλ. : Βλέπε
εικ. : Εικόνα
εκ. : Εκατοστό
κ.ά. : Και άλλα
κ. ε. : Και εξής
μ. : Μέτρο
ό. π. : Όπως προηγουμένως
πίν. : Πίνακας
Πρ. : Πράξη
πρβλ. : Παράβαλε
σ. : Σελίδα
σσ. : Σελίδες
τ. : Τόμος
τ. λ. : Τούρκικες λίρες
τχ. : Τεύχος
υπ. : Υπογραφή
φ. : φύλλο
χ/φ : Χειρόγραφο

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

A. A. Γ. Β. : Αρχείο Αθανασίου Γεωργίου Βουδούρη
A. B. E. : Αριθμός Βιβλίου Εισαγωγής
A. E. E. : Αριθμός Ειδικού Ευρετηρίου
A. E. Σ. Θ. Ανωτέρα (ή Ανατάτη) Εκκλησιαστική Σχολή
Θεσσαλονίκης
A. I. B. : Αρχείο Ιεροδικείου Βεροίας
A. I. N. A. A. B. : Αρχείο Ιερού Ναού Αγίου Αντωνίου Βεροίας
A. I. Σ. E. E. : Αρχείο Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος

A. M. A. B. : Αρχεία Μακεδονικού Αγώνα περιοχής Βερμίου
A. M. B. N. K. : Αρχείο Μητροπόλεως Βεροίας Ναούσης και
Καμπανίας
A. M. Θ. : Αρχείο Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης
A. O. Π. : Αρχείο Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως
A. Π. Δ. Π. : Αρχείο Παύλου Δημητρίου Πυρινού
A. Π. Θ. : Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Γ. Α. Κ. : Γενικά Αρχεία του Κράτους
Γ. Ε. Σ. : Γενικό Επιτελείο Στρατού
Ε. Ι. Ε. : Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
Ι. Α. Β. : Ιστορικό Αρχείο Βεροίας
Ι. Λ. Ε. Γ. Φ. : Ιστορική & Λαογραφική Εταιρεία Γιαννιτών «Ο
Φίλιππος»
Ι. Μ. Χ. Α. : Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου
Ι. Σ. : Ιδιωτική Συλλογή
Κ. Ε. Ε. : Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών
Κ. Ν. Ε. : Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών
Π. Μ. Κ. Ι. : Πηγές και Μελέτες της Κυπριακής Ιστορίας
Φ. Ι. ΛΟ. Σ. : Φιλολογικός Ιστορικός Λογοτεχνικός Σύνδεσμος

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Η ιστορική έρευνα, όπως είναι γνωστό σε όσους ασχολούνται με αυτή, απαιτεί πολύχρονες και επίπονες σε πολλές περιπτώσεις προσπάθειες, κυρίως όταν διαπραγματεύεται θέματα για τα οποία οι πηγές και οι πληροφορίες είναι δύσκολο να εντοπιστούν και να συγκεντρωθούν. Ειδικά, μάλιστα, όταν η έρευνα περιορίζεται σε χρονικά περιθώρια, όπως συμβαίνει και στην περίπτωση των μεταπτυχιακών σπουδών, η δυσκολία αυτή αυξάνεται ακόμη περισσότερο. Για τον λόγο αυτό, η «αρτιότητα» των μελετών αυτού του είδους, καθορίζεται σημαντικά από την αρχική επιλογή του θέματος της εργασίας, σε συνάρτηση ασφαλώς και με άλλους παράγοντες.

Στην παρούσα μελέτη, επιχειρείται η παρουσίαση των Μητροπολιτών της επαρχίας Βεροίας και Ναούσης, σε μία ομολογουμένως μεγάλη χρονική περίοδο, την περίοδο δηλαδή της Οθωμανοκρατίας στην περιοχή, η οποία εκτίνεται μεταξύ των ετών 1430 – 1912.

Για τη διαπραγμάτευση του θέματος χρησιμοποιήθηκαν εκτός από ένα αρκετά μεγάλο μέρος της υπάρχουσας βιβλιογραφίας, και ορισμένες εκδεδομένες ή και ανέκδοτες πηγές, προκειμένου να μπορέσουμε να προσεγγίσουμε, κατά το δυνατό, περισσότερο το θέμα. Σημαντικά στοιχεία για την επισκοπική προσωπογραφία της Μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης προέρχονται από το πλούσιο επιγραφικό υλικό και τα χειρόγραφα της επαρχίας (κώδικες, επιστολές, ενθυμήσεις παλαιτύπων βιβλίων κ.λ.π), τα οποία όμως θα πρέπει να μελετηθούν εκτενέστερα και συστηματικότερα, προκειμένου να μπορέσουμε στο μέλλον να έχουμε καθαρότερη και πληρέστερη εικόνα, κυρίως για τους Μητροπολίτες των δύο τελευταίων αιώνων της περιόδου αυτής.

Ασφαλώς, σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι το θέμα μπορεί να εξαντληθεί σε μία εργασία, η οποία μάλιστα εκπονήθηκε κάτω από τις συνθήκες που προαναφέραμε. Πιστεύουμε, όμως, ότι η συγκέντρωση και η αξιοποίηση αρκετά μεγάλου μέρους πληροφοριών και αρχειακού υλικού που αφορούν τους Μητροπολίτες αυτής της περιόδου, θα αποτελέσει έναυσμα και συμβολή (έστω και μικρή) στην περαιτέρω ερευνητική προσπάθεια.

Εκτός από τα προσωπογραφικά στοιχεία που αφορούν τους Μητροπολίτες Βεροίας και Ναούσης κατά την υπό εξέταση περίοδο

και τους υπάρχοντες επισκοπικούς καταλόγους που αναφέρονται σε αυτούς, κρίθηκε χρήσιμο να προστεθούν και ορισμένα κεφάλαια τα οποία αφορούν τις πολιτικοκοινωνικές συνθήκες της επαρχίας, την συμβολή των Μητροπολιτών στα κοινοτικά και εκπαιδευτικά ζητήματα του τόπου, καθώς και τα οικονομικά ζητήματα των επισκόπων της επαρχίας, κατά την ίδια περίοδο, προκειμένου να μπορέσουμε να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε καλύτερα τις ενέργειες των επισκόπων της επαρχίας στους διάφορους τομείς της δράσης τους.

Στο τέλος της εργασίας παρατίθενται, επίσης, υπομνήματα εκλογής Μητροπολιτών Βεροίας και Ναούσης, που σώζονται σε κώδικες του Οικουμενικού Πατριαρχείου, από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα μέχρι και την απελευθέρωση της Μακεδονίας. Επίσης στο «Παράρτημα» της εργασίας προστέθηκαν πανομοιότυπα υπογραφών και εικόνες Μητροπολιτών της Οθωμανοκρατίας, καθώς και εικόνες των Μητροπολιτών από τον 18^ο έως και τον 20^ο αιώνα.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω στον καθηγητή μου, κ. Αθανάσιο Αγγελόπουλο, ο οποίος στάθηκε πολύτιμος καθοδηγητής και συμπαραστάτης στην πορεία της έρευνας, στους καθηγητές μου κ. Αθανάσιο Καραθανάση, Μιχαήλ Τρίτο και Βασίλειο Κουκουσά, στον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Βεροίας, Ναούσης και Καμπανίας κ. κ. Παντελεήμονα, στον Πανοσιολογιώτατο Αρχιμ. Αθηναγόρα Μπίρδα, καθώς και σε όλους όσους βοήθησαν στην συγκέντρωση και αξιοποίηση του παρουσιαζόμενου υλικού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

*ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ,
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΑ, ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΚΑΙ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ*

Α'. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η Βέροια είναι μία από τις ελάχιστες πόλεις του ελληνισμού η οποία διατήρησε αναλλοίωτο το όνομά της από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι σήμερα. Υπήρξε μία από τις σημαντικότερες πόλεις του κράτους των Μακεδόνων, καθώς αποτέλεσε έδρα του «Κοινού των Μακεδόνων» και απέκτησε δύο φορές τον τίτλο της «Νεωκόρου». Κατά τα έτη 50 ή 51 μ. Χ. επισκέφθηκε την πόλη ο Απόστολος των εθνών Παύλος, ο οποίος διέδωσε την πίστη του Χριστού στους κατοίκους της πόλης, ιδρύοντας μάλιστα και την τοπική εκκλησία της.¹

Η πόλη γνώρισε μεγάλη ακμή και κατά την περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, διατηρώντας στενές σχέσεις τόσο με την γειτονική Θεσσαλονίκη όσο και με την Κωνσταντινούπολη. Τελικά, η Βέροια καταλήφθηκε από τους Τούρκους κατά το έτος 1430, ύστερα από πολλές πολιορκίες. Όπως είναι φυσικό η κατάληψη της πόλεως είχε ως αποτέλεσμα να σημειωθούν ραγδαίες αλλαγές σε όλους τους τομείς του κοινωνικού και ιδιωτικού βίου των κατοίκων.

Τόσο τα σωζόμενα αρχαιολογικά ευρήματα της περιοχής, όσο και οι ελάχιστες αλλά σημαντικές γραπτές πληροφορίες, μαρτυρούν ότι η πόλη της Βέροιας, καθώς και το μεγαλύτερο μέρος της επαρχίας, παραδόθηκε στους Τούρκους ειρηνικά. Έτσι εξηγείται και το γεγονός ότι οι κάτοικοι της περιοχής διατήρησαν σε μεγάλο βαθμό αρκετές από τις ελευθερίες τους, συνεχίζοντας μάλιστα σε πολλές περιπτώσεις να ζουν σχεδόν ανενόχλητοι στις πατρογονικές τους εστίες. Παρά το γεγονός αυτό όμως, οι νέες πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες, που επιβλήθηκαν στην περιοχή, είχαν ως αποτέλεσμα να σημειωθούν σημαντικές και ραγδαίες μεταβολές.

Κατά την περίοδο λοιπόν αυτή, ο υπόδουλος ελληνισμός άρχισε να εγκαταλείπει τις πεδινές περιοχές και τα αστικά κέντρα, αναζητώντας κατοικία σε ορεινές, προκειμένου να αποφύγει την άμεση δεσποτική εξουσία του κατακτητή. Αρκετά από τα χωριά της επαρχίας Βεροίας, κτίστηκαν ή αναπτύχθηκαν κατά τα πρώτα

¹ Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Ο Απόστολος Παύλος στη Βέροια, Βέροια 1991, σσ. 7 – 16, του ίδιου, “Ζητήματα από τις αφίξεις του Αποστόλου Παύλου στη Βέροια (μέρος πρώτο)”, Πρακτικά διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου «Ο Απόστολος Παύλος και η Βέροια», Βέροια 1995, σσ. 235 – 270.

χρόνια της τουρκικής κυριαρχίας στον ελλαδικό χώρο.² Μέσα στον ελλαδικό χώρο οι πεδινές περιοχές, τα χωριά και οι κωμοπόλεις εγκαταλείπονται και ερημώνονται. Οι ελληνικοί πληθυσμοί βρήκαν καταφύγιο στις ελεύθερες ή ακόμη και στις φραγκοκρατούμενες χώρες καθώς και στους ορεινούς όγκους του Βερμίου, του Γράμμου, του Ολύμπου και του Πηλίου.³ Ο φόβος της αιχμαλωσίας, της δολοφονίας και της ατιμώσεως έτρεψε τους κατοίκους της Βεροίας και κυρίως των χωριών της περιοχής της στα γειτονικά όρη και στα δάση των βουνών.⁴ Στα ορεινά αυτά γεωγραφικά τμήματα, στα νέα χωριά και τις κωμοπόλεις που κτίζονταν στις πλαγιές των βουνών, ο ελληνισμός αντιμετώπιζε νέες συνθήκες ζωής. Το πρόβλημα της επιβιώσεως θεωρούνταν η βασικότερη απασχόλησή του. Κατά την παραμονή τους στα ορεινά και απρόσιτα μέρη, οι Έλληνες αντιμετώπιζαν τεράστιες δυσκολίες. Η λιτή διαβίωση τους υπέβαλε σε ποικίλες στέρησεις. Η ανάπτυξη της κτηνοτροφίας έγινε ο κύριος πόρος της διατροφής τους. Οι συνεχείς αυτές μετακινήσεις προς τα ορεινά, είχαν ως συνέπεια την αραίωση των ελληνικών πληθυσμών των πεδιάδων και την πυκνοκατοίκησή τους από Τούρκους, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την δημιουργία νέων συνθηκών διαβιώσεως για τους υποταγμένους και την σημαντική αλλοίωση της εθνολογικής συνθέσεως της περιοχής. Ωστόσο τα βουνά απέτελεσαν για τους Έλληνες τη μοναδική πηγή σωτηρίας κατά την Τουρκοκρατία και εκεί στάθηκε δυνατό να αναπτύξουν τους ένοπλους αντιστασιακούς πυρήνες, όπου σύντομα άρχισαν να οργανώνονται, για να στραφούν εναντίον του Τούρκου δυνάστη.

Η τοπική εκκλησία της Βεροίας διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο και στην οργάνωση και στελέχωση ενόπλων σωμάτων με σκοπό την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού. Στο βορειοδυτικό μακεδονικό χώρο, που το έδαφός του θεωρείται ιδιαίτερα πρόσφορο για την απαλλαγή του χριστιανικού στοιχείου από τον αβάσταχτο ζυγό, συσσωρεύτηκαν μεγάλες μάζες Ελλήνων, οι οποίες αγωνίζονταν να διατηρήσουν την εθνική συνείδησή τους. Παρά τις αλλεπάλληλες επιδρομές και λεηλασίες αλβανικών και ελληνικών ληστρικών συμμοριών, αλλά και τις καταπιέσεις των τουρκικών στρατιωτικών

² Μαρμαρά Κατίνας, *Τριπόταμος το ποτάμι της Βεροίας. Λιανοβρόχι και Μαρούσια*, Βέροια 1996, σσ. 54 – 56.

³ Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, *Νεοελληνική ιστορία (1204-1940)*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 37.

⁴ Γεωργίου Χ. Χιονίδη, *Ιστορία της Βεροίας τομ. Β'*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 68.

αρχών, το ελληνικό στοιχείο κατάφερε να επιβιώσει κυρίως στους ορεινούς όγκους και να αναπτύξει νέες μορφές πολιτικής και οικονομικής δραστηριότητας.⁵

Πολλά από αυτά τα χωριά σύντομα αναπτύχθηκαν και έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στην μετέπειτα εξέλιξη της περιοχής, σε πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, μερικά από τα σημαντικότερα χωριά της επαρχίας Βεροίας ήταν το Σέλι με 800 οικογένειες, η Σκοτίνα με 120 οικογένειες, η Μαρούσια με 70 οικογένειες, το Τσορνόβο με 65 οικογένειες, το Αρκουδοχώρι, το Διχαλεύρι, η Διαβόρνιτσα, το Χωροπάνι (Στενήμαχος), τα Μονόσπιτα, Άνω και Κάτω Κοπανός, η Γιάντσια, το Ζερβοχώρι, οι δύο Βέστιστες και το Γκολισιάνι (Γυμνοχώρι).⁶

Οι κάτοικοι των χωριών Μαρούσιας, Σελίου, Σκοτίνας, Τσορνόβου, Αρκουδοχωρίου, Διαβορνίτσης, Διχαλευρίου και Χωροπανίου, μιλούσαν αποκλειστικά την ελληνική γλώσσα, αν και ορισμένοι από τους κατοίκους τους γνώριζαν και την τουρκική,⁷ σε αντίθεση με τους κατοίκους των άλλων χωριών της ευρύτερης περιοχής, στα οποία μιλούσαν την λεγόμενη «σλαβομακεδονική», εκτός από το χωριό Κουτσούφλιανη στο οποίο μιλούσαν την βλάχικη διάλεκτο. Τα προμνημονευθέντα χωριά βρίσκονταν σε στενή σχέση (κυρίως εμπορική) και επικοινωνία με τις δύο μεγάλες πόλεις της περιοχής, τη Βέροια και τη Νάουσα, χωρίς όμως να έρχονται συχνά σε σχέσεις επιγαμίας. Τα περισσότερα προϊόντα τους τα διέθεταν στην Νάουσα και από εκεί πολλά από αυτά μεταφέρονταν και σε άλλες αγορές της Ελλάδας και του εξωτερικού. Οι Σελιώτες διενεργούσαν εμπόριο βαμβακερών και μεταξωτών υφασμάτων, ενώ οι Σκοτινιώτες ασχολούνταν κυρίως με τη λαναροποιία και διακρίνονταν για την λιτότητα, την εγκράτεια και την οικονομία τους. Οι κάτοικοι των χωριών Τσορνόβου, Αρκουδοχωρίου και Μαρούσιας, ασχολούνταν κυρίως με την

⁵ Βακαλόπουλου, *Νεοελληνική*, ό.π., σσ. 37 – 38.

⁶ Ευσταθίου Ι. Στουγιαννάκη - Δημητρίου Πλαταρίδη, *Ιστορία της πόλεως Ναούσης*, (επανεκδοση) Θεσσαλονίκη 1993, σ. 63.

⁷ Α. Α. Γ. Β., *Συλλογή Παλαιτύπων Αθανασίου Βουδούρη*, Μουσικόν Εγκόλπιον, Αλεξ. Θ. Φωκαέως, Θεσσαλονίκη 1879. Όπως προκύπτει από μία ενθύμηση που σώζεται σε παλαιύπο βιβλίο της Φυτειάς (Τσορνόβου), ορισμένοι από τους κατοίκους του χωριού ομιλούσαν παράλληλα με την ελληνική και την τουρκική γλώσσα. Στο εν λόγω παλαιύπο βιβλίο σώζεται μία ενθύμηση η οποία καταλαμβάνει μία ολόκληρη σελίδα, γραμμένη «τουρκιστί δί' ελληνικών χαρακτήρων», όπως συμβαίνει και στην караμανλίδικη γραφή.

κτηνοτροφία, την υλοτομία (ξύλική οικοδομών, καύσεως και εργαλείων γεωργικών, υφαντικών κ.α.), την ανθρακοποιία και τη γεωργία. Οι κάτοικοι των χωριών του κάμπου, τα οποία ήταν στην πλειοψηφία τους ιδιοκτησία των Τούρκων Μπέηδων, εργαζόταν στα χωράφια των κυρίων τους.⁸

Η πολιτική και οικονομική κατάσταση πολλών από τα χωριά της επαρχίας Βεροίας και Ναούσης λαμβάνει νέα μορφή, ύστερα από την αύξηση της επικυριαρχίας του Αλή – Πασά των Ιωαννίνων ως τον Αξιό ποταμό. Ο Αλής ήδη από το 1804, ασκούσε την εξουσία Γενικού Επόπτη των Δερβενιών επί της Ηπείρου, της Νοτίου Αλβανίας, της Θεσσαλίας και της Δυτικής Μακεδονίας, λαμβάνοντας επιχορήγηση από τους Καζάδες Βεροίας και Ναούσης ως Βαλής της Ρούμελης. Από την Βέροια ελάμβανε το ποσό των 6.000 γροσίων και από τη Νάουσα το ποσό των 4.000 γροσίων. Ο Αλής από το 1804 ως το 1820, κατείχε τα τσιφλίκια της περιφέρειας Βεροίας και Ναούσης, Μικρογούζι, Αγία Μαρίνα, Νησί, Μικρό και Μεγάλο Αλαμπόρι, Τουρκοχώρι, Διαβόρνιτσα, Κρεββατά, Άμμο, Λυκοβίστα, Τριχοβίτσα, Γιάντσιστα, Χωροπάνι, Άνω και Κάτω Κοπανό, Βέστιστα, Μονόσπιτα και Νεοχώρι, τα οποία ήταν υποχρεωμένα να καταβάλουν στον Αλή ετήσιο φόρο.⁹

Προς τα τέλη του 18^{ου} αιώνας και στις αρχές του 19^{ου}, είχαν πλέον δημιουργηθεί στην περιοχή της κεντροδυτικής Μακεδονίας οι κατάλληλες συνθήκες για την οργάνωση και την εκκίνηση του απελευθερωτικού αγώνα των Ελλήνων. Ήδη η ιδέα του ξεσηκωμού είχε ωριμάσει στους κατοίκους της επαρχίας από το δεύτερο τουλάχιστον μισό του 18^{ου} αιώνα, όταν με πρωτοστάτη τον Μητροπολίτη Βεροίας Δανιήλ είχαν δημιουργηθεί στην περιοχή ένοπλοι πυρήνες.¹⁰ Προς την κατεύθυνση αυτή, την οργάνωση δηλαδή επαναστατικών ελληνικών πυρήνων στην περιοχή, συνέβαλε και ο εμφύλιος πόλεμος που είχε ξεσπάσει μεταξύ των Τούρκων αγάδων της επαρχίας περί το 1758.¹¹ Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα την χαλάρωση των σκληρών μέτρων προς τους

⁸ Στουγιαννάκη - Πλαταρίδη, *Ιστορία*, ό.π., σσ. 63-64.

⁹ Στουγιαννάκη - Πλαταρίδη, *Ιστορία*, ό.π. σσ. 102-103.

¹⁰ Αθανασίου Γ. Βουδούρη, "Η περιουσία του Μητροπολίτη Βεροίας Δανιήλ (1769 – 1799); στα χωριά της επαρχίας Βεροίας, κατά ανέκδοτο κώδικα της ιεράς μητροπόλεως Βεροίας, Ναούσης και Καμπανίας", *Μακεδονικά* 35 (2005 – 2006) 193 – 213.

¹¹ Γεωργίου Χ. Χιονίδη, *Συνοπτική ιστορία της Βέροιας*, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 26.

χριστιανούς υπηκόους της επαρχίας, οι οποίοι έβρισκαν ευκαιρία να έρχονται σε επαφές με επαναστάτες άλλων περιοχών.¹²

Αρκετά χρόνια πριν από την επανάσταση του 1822 οι Έλληνες οπλαρχηγοί της περιοχής κατόρθωσαν να δημιουργήσουν ετοιμοπόλεμα τμήματα ανταρτών και να τα ενισχύσουν με όπλα και πυρομαχικά.¹³ Εξάλλου ήδη, όπως προαναφέραμε, κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα επιχειρήθηκαν στην περιοχή αρκετές επαναστατικές προσπάθειες, χωρίς όμως θετικά αποτελέσματα. Σε μεγάλο βαθμό σημαντική στην οργάνωση του ξεσηκωμού ήταν η συμβολή των απλών ανθρώπων της υπαίθρου. Οι κάτοικοι των χωριών Άνω και Κάτω Κοπανού, Γιάντισσας, Βέστισας, Ζερβοχωρίου και άλλων χωριών του κάμπου, στρατολογήθηκαν από τους οπλαρχηγούς Αργύριο Καραμπατάκη και Τσέρνο – Πέτρη. Οι κάτοικοι των χωριών Διχαλευρίου, Αρκουδοχωρίου, Τσορνόβου, Μαρούσιας και Σκοτίνας, έλαβαν μέρος στον απελευθερωτικό αγώνα υπό την αρχηγία του Δημητρίου (Τσάμη) Καρατάσου, καθώς επίσης και οι κάτοικοι των υπολοίπων χωριών μοιράστηκαν σε διάφορα άλλα επαναστατικά σώματα της περιοχής.¹⁴

Λόγω της γενίκευσης της επαναστάσεως στην περιοχή και της αδυναμίας της τοπικής τουρκικής φρουράς για την καταστολή της, εκστράτευσε εναντίον των επαναστατών της περιοχής ο Τούρκος Στρατάρχης Εμπού – Λουμπούτ Πασάς με μεγάλη στρατιωτική δύναμη.¹⁵ Σύντομα πάνω από 10.000 Τούρκοι πολιορκήσαν τη Νάουσα,¹⁶ η οποία πέφτει τελικά ύστερα από τις ηρωικές μάχες των κατοίκων της, τον Απρίλιο του 1822.¹⁷ Η πόλη κυριολεκτικά καταστρέφεται και όσοι κατόρθωσαν να γλιτώσουν τον θάνατο οδηγούνται στις φυλακές και στα σκλαβοπάζαρα της

¹² Αθανασίου Γ. Βουδούρη, "Το κουρμπάνι του αγίου Αθανασίου στη Φυτειά Ημαθίας", *Παύλειος Λόγος* τχ. 53 (Ιανουάριος – Φεβρουάριος 2005) 22 – 23.

¹³ Α. Α. Γ. Β., Αθανασίου Θ. Μαρμαρά, *Απομνημονεύματα*.

¹⁴ Στουγιαννάκη – Πλαταρίδη, *Ιστορία*, ό.π. σ. 135.

¹⁵ Γεωργίου Χ. Χιονίδη, "Τα γεγονότα εις την περιοχήν Ναούσης-Βεροίας κατά την επανάσταση του 1822", *Μακεδονικά* 8 (1968) 216 – 217. Βλ. και Διονυσίου Ανθόπουλου (Αρχιμανδρίτη), "Η μάχη της Δοβρά", *Περιοδικό Παύλειος Λόγος* τχ. 66 (Μάρτιος – Απρίλιος 2007) 12 – 15 και τχ. 67 (Μάιος – Ιούνιος 2007) 12 – 15.

¹⁶ Γεωργίου Χ. Χιονίδη, *Τα γεγονότα*, ό.π. σσ. 211-220.

¹⁷ Γεωργίου Χ. Χιονίδη, "Νέα στοιχεία για τη χρονολόγηση του «χαλασμού» της Νάουσας και των Μοναστηριών στα 1822", *Μακεδονικά* 21 (1981) 155 – 167.

Θεσσαλονίκης, όπου τους περιμένουν φρικτά βασανιστήρια.¹⁸ Η καταστροφική μανία των Τούρκων δεν σταμάτησε με την ισοπέδωση της Ναούσης αλλά επεκτάθηκε και στα γύρω χωριά, όχι μόνο σε όσα συμμετείχαν στον αγώνα, αλλά σε όλα τα χωριά της επαρχίας Βεροίας και Ναούσης, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Φιλιππίδης.¹⁹ Τα περισσότερα από τα χωριά και τους συνοικισμούς της επαρχίας Βεροίας και Ναούσης, έγιναν παρανάλωμα του πυρός.²⁰ Τα χωριά Μαρούσια, Τσόρνοβο, Αρκουδοχώρι, Κουστοχώρι, Γραμματικόβο, Δαρζήλοβο, Οσλιάνη, Γιαννάκοβο, Τσαρμορίνοβο, Επισκοπή, Κουτσούφλιανη, Διχαλεύρι, Γύμνοβο, Ξηρολείβαδο, Μέγα - Ρεύμα (Γολέμα - Ρέκα), Λευκόνερο (Μπέλα - Βόδα), Περισιόριο, Σέλια, Σκοτίνα, Ντουρμάνι, Τόπλιανη, Ξηρολείβαδο, Σταριπότι, Αϊ - Γιάννης, Άνω και κάτω Λοζίτσι, Κότζκας, Άνω και κάτω Κοπανός, Νεοχώρι, Γκολισιάνη, Τουρκοχώρι, Διαβόρνιτσα, Κατσανίτσα, Φραγκόσι, κ.α. καταστράφηκαν ολοκληρωτικά και οι περισσότεροι από τους κατοίκους είτε θανατώθηκαν, είτε πουλήθηκαν ως δούλοι.²¹ Πολλά χωριά της επαρχίας όπως η Μαρούσια, η Σκοτίνα, το Διχαλεύρι, το Ντουρμάνι κ.α. εξαφανίστηκαν για πάντα. Ορισμένα από αυτά επανακατοικήθηκαν μετά από λίγα χρόνια (περί το 1830), αφού δόθηκε από τις τουρκικές αρχές γενική αμνηστία.

Μετά από την επανάσταση του 1822 και την καταστροφή της Νάουσας και των χωριών της επαρχίας, πραγματοποιήθηκε κάποια προσπάθεια επανακατοικήσεως της περιοχής του Βερμίου κυρίως από ελληνοβλάχους κτηνοτρόφους, οι οποίοι κατά την εποχή εκείνη

¹⁸ Αθανασίου Ε. Καραθανάση, *Θεσσαλονίκη και Μακεδονία 1800-1825, μία εικοσιπενταετία εν μέσω θνέλλης*, Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 31 – 39 (όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία).

¹⁹ Ν. Γ. Φιλιππίδου, *Η επανάστασις και η καταστροφή της Νάουσας*, Αθήνα 1881, σ. 72..

²⁰ Ο Ν. Γ. Φιλιππίδης (*Η επανάστασις*, ό.π., σ. 72) αναφέρει πως ο αριθμός των καταστραφέντων χωριών ανέρχεται στα 120, ενώ ο Π. Καρολίδης (*Ιστορία 19^{ου} αιώνας*, Β', Αθήνα 1892 – 1893, σσ. 261 – 264) αναφέρει πως ο αριθμός των χωριών αυτών ανέρχεται στα 70. Σύμφωνα όμως με τον κατάλογο του Αρχείου του Ιεροδικείου της Βεροίας (Α.Ι.Β. 20 Σεβάλ 1236), ο αριθμός των ερειπωθέντων χωριών ανέρχεται στα 50. Επίσης ο Ν. Κασομούλης (*Ενθυμήματα Στρατιωτικά*, Αθήνα 1939, σ. 119), αναφέρει ότι κάηκαν όλα τα χωριά του κάμπου και των ακρωριών της Βεροίας μέχρι τα Βοδενά (Εδεσσα).

²¹ Ν. Γ. Φιλιππίδου, *Η επανάστασις*, ό.π., σ. 72. και Στουγιαννάκη – Πλαταρίδη, *Ιστορία*, ό.π. σ. 216. Βλ. και Δήμος Βεροίας, *Βέροια (τουριστικός οδηγός)*, Βέροια 1986, σ. 47.

μετανάστευαν από τις δυσπρόσιτες περιοχές της Ηπείρου σε περιοχές της Κεντρικής Μακεδονίας. Το μεγάλο μεταναστευτικό κύμα πληθυσμών από τις περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας και της Ηπείρου, συνδέεται άμεσα με τις αυθαιρεσίες και τη σκληρότητα του Αλή – Πασά των Ιωαννίνων προς τους χριστιανούς υπηκόους του. Όταν μετά το 1778 ο Αλή – Πασάς άρχισε σταδιακά να εξαπλώνει τη δύναμη και την επικυριαρχία του σε διάφορες περιοχές, φαίνεται ότι τα ημινομαδικά βλαχοχώρια των Γρεβενών παρόλες τις κατά καιρούς αντίξοες συνθήκες, είχαν συγκεντρώσει αρκετά μεγάλο αριθμό κατοίκων. Ο Αλή – Πασάς κατόρθωσε να εξουδετερώσει τους διάφορους αρματολούς που δεν συνεργαζόταν μαζί του και που θα μπορούσαν στην πορεία να σταθούν εμπόδιο στα σχέδιά του. Όμως αν και τελικά ο Αλής κατόρθωσε να κάμψει την αντίσταση των βλαχοχωριών των Γρεβενών, ωστόσο δεν κατόρθωσε να μετατρέψει σε τσιφλίκι του κανένα από τα μεγάλα ημινομαδικά βλαχοχώρια (Σαμαρίνα, Περιβόλι, Αβδέλλα, Σμίξη). Έτσι υπ' αυτές τις συνθήκες άρχισαν να σημειώνονται σταδιακά και κατά κύματα έξοδοι από αυτά τα χωριά, αν και δεν εγκαταλείφθηκαν τελείως όπως συνέβη σε άλλες περιπτώσεις. Αυτοί που αρχικά έφυγαν, ήταν όσοι κινδύνευαν περισσότερο από τις διαθέσεις και τις τακτικές του Αλή.²²

Όπως συνέβη στις περιπτώσεις των περισσότερων ημινομαδικών βλαχοχωριών των Γρεβενών, έτσι και στο χωριό Αβδέλλα οι έξοδοι σημειώθηκαν σταδιακά και κατά κύματα. Ένα μεγάλο κύμα φυγάδων από την Αβδέλλα ξεκίνησε το ταξίδι της περιπλάνησης κατά το έτος 1819. Ύστερα από συνέλευση πολλών τσελιγκάδων από τα ημινομαδικά βλαχοχώρια των Γρεβενών, που έγινε στην Αβδέλλα το καλοκαίρι του 1819, τα τσελιγκάτα των Μπαρδαλέξη, Ζεάνα Ντάσου, Βέρου και μέρος της οικογενείας Καραγιάννη μαζί με τα κοπάδια τους, πήραν κρυφά τον δρόμο για την περιοχή του Αξιού ποταμού με σκοπό να βρεθούν όσο το δυνατόν πιο μακριά από τα όρια της γεωγραφικής διοίκησης του Αλή. Στην έξοδο αυτή πήραν μέρος περίπου 200 οικογένειες με αρχηγό τον αρχιτσελιγκα Μπαρδαλέξη. Ανάμεσά τους υπήρχε και ένα φαλκάρι από τη Σμίξη. Αφού πέρασαν το Βέρμιο και διέσχισαν τον Αξιό, εγκαταστάθηκαν αρχικά για δύο χρόνια κατά τους καλοκαιρινούς μήνες στο όρος Κερκίνη ή Μπέλλες κοντά στα Άνω

²² Αστερίου Ι. Κουκούδη, *Οι Μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*, τ. Β', Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 240 – 243.

Πορόια και τους χειμερινούς μήνες κατέβαιναν στη χερσόνησο της Κασσάνδρας. Όπως πληροφορούμαστε από τις αναμνήσεις του Γιώτη (Παναγιώτη) Ναούμ για τους βλάχους της Ηπείρου και της Μακεδονίας στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, το 1822 ο Μπαρδαλέξης και οι Αβδελλιάτες ζήτησαν και πήραν την άδεια να εγκατασταθούν στο Βέρμιο.²³ Ο Αλή – Πασάς είχε πλέον σκοτωθεί και τα χωριά του Βερμίου είχαν καταστραφεί και ερημωθεί μετά από την επανάσταση της Ναούσης και της ευρύτερης περιοχής. Έτσι το 1822 έστησαν τις θερινές καλύβες τους στα λιβάδια των κατεστραμμένων χωριών Σέλι, Σκοτίνα και Μαρούσια, δημιουργώντας τους πρώτους πυρήνες για τις νεότερες βλαχικές εγκαταστάσεις στο Βέρμιο και των περιοχών Βεροίας και Ναούσης. Σ' αυτή την ομάδα των Αβδελλιατών προστέθηκαν διαδοχικά μέσα στις επόμενες δεκαετίες και άλλα φαλκάρια απ' την Αβδέλλα, τη Σαμαρίνα, το Περιβόλι και τη Σμίξη. Όλοι μαζί συνέβαλλαν στη δημιουργία και την ανάπτυξη του κεντρικού και σημαντικότερου ημινομαδικού βλαχοχωριού του Βερμίου, του σημερινού Κάτω Βερμίου (Σέλια ντι Νγκίος), με τους περιφερειακούς συνοικισμούς Βολάδα και Μαρούσια. Καθώς όμως οι Αβδελλιάτες ήταν οι πρώτοι οικιστές και η ομάδα με τον μεγαλύτερο πληθυσμό, επισκίασαν τους υπολοίπους. Έτσι οι βλάχοι της περιοχής του Βερμίου και της Βεροίας, εκτός από Αρβανιτόβλαχοι επικράτησε να ονομάζονται συλλογικά και Αβδελλιάτες, ασχέτως με την καταγωγή τους.²⁴ Εκτός όμως από Αβδελλιάτες ήταν γνωστοί και ως Βεροιώτες ή Βεργιάνοι βλάχοι. Αυτό οφείλεται στο ότι κατά τη διάρκεια του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, οι περισσότεροι απ' αυτούς κατά την περίοδο του χειμώνα ζούσαν στην πόλη της Βεροίας ή γύρω απ' αυτή, διότι ως πρωτεύουσα της επαρχίας αποτελούσε το κυριότερο οικονομικό τους κέντρο.²⁵

Σύμφωνα με τις αναμνήσεις του Γιώτη (Παναγιώτη) Ναούμ, τα φαλκάρια του Μπαρδαλέξη, του Ζεάνα, του Καραγιάννη και του Βέρου εγκαταστάθηκαν στις περιοχές της Μαρούσιας, της Σκοτίνας

²³ Γεωργίου Χ. Χιονίδη, "Οι ανέκδοτες αναμνήσεις του Γιώτη (Παναγιώτη) Ναούμ για τους Βλάχους της Ηπείρου και της Μακεδονίας στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και για την επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία", *Μακεδονικά* 24 (1984) 69 – 74, του ίδιου, "Οι ανέκδοτες αναμνήσεις του Γιώτη (Παναγιώτη) Ναούμ" *Περιοδικό Νιάουστα* τχ. 28 (Ιούλιος – Σεπτέμβριος 1984) 92 – 94.

²⁴ Κουκούδη, *Οι Μητροπόλεις*, ό.π., σσ. 251-153..

²⁵ Αστερίου Ι. Κουκούδη, *Οι Βεργιάνοι βλάχοι και οι Αρβανιτόβλαχοι της Κεντρικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 85 – 86.

και του Σελίου την άνοιξη του 1822,²⁶ άποψη που μάλλον θα πρέπει να επανεξεταστεί, δεδομένου ότι τα επαναστατικά και πολεμικά γεγονότα εκείνης της περιόδου στην περιοχή του Βερμίου ήταν αποτρεπτικά για τέτοιου είδους μετακινήσεις.²⁷ Δεν αποκλείεται πάντως τα προαναφερθέντα φαλκάρια να μετοίκησαν στην περιοχή αμέσως μετά από τη λήξη των πολεμικών γεγονότων και την καταστροφή των γύρω χωριών. Το πιθανότερο όμως είναι να εγκαταστάθηκαν μόνιμα στην περιοχή του Βερμίου αρκετά χρόνια αργότερα, ίσως μετά από την αμνηστία και την επαναχορήγηση της περιουσίας στους επαναστάτες της περιοχής από την τουρκική κυβέρνηση κατά το έτος 1830.²⁸ Εν πάση περιπτώσει οι πρώτοι οικιστές επέλεξαν ως ευρύτερη περιοχή εγκατάστασης τις εκτάσεις των κατεστραφέντων χωριών Μαρούσια, Σέλι και Σκοτίνα. Αρχικά σ' αυτές τις εκτάσεις δημιουργήθηκαν μικροί και ανεξάρτητοι καλυβικοί οικισμοί, υπό την αρχηγία διαφόρων τσελιγκάδων. Στη συνέχεια όμως συγκεντρώθηκαν για λόγους ασφαλείας γύρω από τα καλύβια του Μπαρδαλέξη.²⁹

Όπως είναι φυσικό η ραγδαία αυτή αλλαγή της σύνθεσης του πληθυσμού της περιοχής είχε ως αποτέλεσμα την αναπροσαρμογή του κοινωνικού βίου των κατοίκων της σε νέα δεδομένα. Στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ο ελληνισμός της Μακεδονίας κλήθηκε να αντιμετωπίσει έναν νέο κίνδυνο, την Βουλγαρική και την Ρουμανική προπαγάνδα, η οποία αποσκοπούσε στην αποκοπή περιοχών από την ελληνική επιρροή και την προσάρτησή τους στη Βουλγαρία και στη Ρουμανία αντίστοιχα.

Η ρουμανική προπαγάνδα, παράλληλα με την βουλγαρική προσπάθεια διεισδύσεως στον Μακεδονικό χώρο, υπήρξε για πολλές δεκαετίες σοβαρότατος και διαρκής κίνδυνος. Το όλο πρόβλημα συνδέεται άμεσα με τη μειονεκτική θέση της Ρουμανίας μετά από την τελική ρύθμιση των ορίων της κατά το έτος 1878 με τη συνθήκη του Βερολίνου.³⁰ Δυσανεστημένη από την προσάρτηση της Βεσσαραβίας στη Ρωσία, αλλά και από την ύπαρξη εκατομμυρίων αλύτρωτων Ρουμάνων στις Αυστροουγγρικές επαρχίες της

²⁶ Χιονίδη, Οι ανέκδοτες αναμνήσεις, ό.π., 69-74.

²⁷ Κουκούδη, Οι Βεργιάνοι βλάχοι, ό.π., σ. 110.

²⁸ Γεωργίου Χ. Χιονίδη, "Ζητήματα ιδιοκτησίας - φορολογίας και διώξεις στη Νάουσα στα χρόνια 1870 - 1877", Μακεδονικά 19 (1979) 93 - 123.

²⁹ Κουκούδη, Οι Βεργιάνοι βλάχοι, ό.π., σ. 110.

³⁰ Βλ. Βασιλείου Κ. Στεφανίδου (Αρχιμανδρίτη), *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Αθήνα 1959, σσ. 692, 739.

Τρανσυλβανίας, του Βανάτου και της Βουκοβίνας, αναζήτησε κάπου αλλού κάποιο εδαφικό ενέχυρο και καλλιέργησε με τη συμπαράσταση των δυτικών κρατών την ύπαρξη μιας ολιγάριθμης ρουμανικής μειονότητας στην Ήπειρο, στη Θεσσαλία και στη Μακεδονία.³¹ Η ρουμανική δράση στις βλαχόφωνες γεωγραφικές περιφέρειες της Μακεδονίας, της Θεσσαλίας και της Ηπείρου άρχισε να κινητοποιείται μετά από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και με κρατική κάλυψη κινήθηκε βασικά μετά από το 1860, αρχικά στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου Περιβόλι, Σαμαρίνα, Αβδέλλα και Σμίξη, με την πρωτοβουλία του ιερέα Αβέρκιου και στα χωριά του Βερμίου Σέλι και Ξηρολίβαδο. Ωστόσο η κορύφωση της δράσης της εντοπίζεται χρονικά μετά το συνέδριο του Βερολίνου του 1878, οπότε διαμορφώθηκε μια συντονισμένη προσπάθεια με την προστασία της Αυστρίας ώστε να προσελκυστεί το ελληνοβλάχικο στοιχείο των παραπάνω επαρχιών και να αποτραπεί με κάθε τρόπο η προσάρτηση της Θεσσαλίας και του σχετικού τμήματος της Ηπείρου στην Ελληνική επικράτεια.³²

³¹ Μιχάλη Γ. Τρίτου, "Η Ρουμανική προπαγάνδα στην περιοχή της Πελαγονίας", *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* (2000 – 2001) 49 – 92.

³² Κωνσταντίνου Α. Βακαλόπουλου, *Ήπειρος - ιστορία του βορείου ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 618 – 619.

Β'. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΕΠΙΣΚΟΠΩΝ ΣΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ

Από τους πρώτους κιόλας αιώνες της Οθωμανοκρατίας, πρωταρχική μέριμνα των επισκόπων Βεροίας και Ναούσης, ήταν η συνέχιση και η ανάπτυξη της παιδείας στη Μητρόπολή τους. Δυστυχώς, οι πληροφορίες που αφορούν την μέριμνα των Μητροπολιτών της επαρχίας προς την κατεύθυνση αυτή, κατά τους πρώτους κυρίως αιώνες της τουρκοκρατίας, είναι ελάχιστες, δεδομένου μάλιστα ότι το μεγαλύτερο μέρος του ιστορικού αρχείου αυτής της περιόδου έχει καταστραφεί. Αντίθετα, οι πληροφορίες που αφορούν την περίοδο από τον 17^ο αιώνα έως τα τέλη της περιόδου, είναι σημαντικές.

Πολύτιμα στοιχεία που αποδεικνύουν την προσπάθεια των επισκόπων για την ανάπτυξη της παιδείας στην επισκοπική τους περιφέρεια, σώζονται σε κώδικες της Μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης και της όμορης επισκοπής Καμπανίας. Πολλά από αυτά έχουν ήδη δημοσιευτεί κατά το παρελθόν, κυρίως από τον ιστορικό της Βεροίας Γεώργιο Χ. Χιονίδη³³ και τον θεολόγο – ιστορικό ερευνητή Παύλο Δ. Πυρινό,³⁴ καθώς και από αρκετούς ακόμη

³³ Γεωργίου Χ. Χιονίδη, "Τα σχολεία της Βεροίας κατά τα έτη 1849 – 1912 βάσει ανεκδότητων εγγράφων", *Μακεδονικά* 11 (1971), του ιδίου, "Τρεις κανονισμοί της Ελληνικής κοινότητας Βεροίας κατά τα τέλη της τουρκοκρατίας", *Μακεδονικά* 10 (1970), του ιδίου, *Πληροφορίες για την Ορθόδοξη Ελληνική Κοινότητα της Βεροίας στα χρόνια της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1991, του ιδίου, "Ένα άγνωστο «Πρακτικόν», τα σχολεία της Βεροίας μετά το 1821", *Μακεδονικό Ημερολόγιο – Σφενδόνη* (1962) 103 – 106, του ιδίου, "Οι εκπαιδευτικοί τον καιρό της τουρκοκρατίας, Βεροιώτισσα Μακεδονομάχος", *Μακεδονικό Ημερολόγιο – Σφενδόνη* (1972) 129 – 136, του ιδίου, "Ανέκδοτα έγγραφα αναφερόμενα εις την ίδρυση του πρώτου «Μελετίου» Παρθεναγωγείου της Βεροίας επί τουρκοκρατίας", *Μακεδονικό Ημερολόγιο – Σφενδόνη* (1966) 153 – 155, του ιδίου, "Τα σχολεία Βεροίας – Ναούσης κατά το 1898", *Μακεδονικό Ημερολόγιο – Σφενδόνη* (1963) 139 – 142.

³⁴ Παύλου Δ. Πυρινού, *Η συμβολή της Μητροπόλεως Βεροίας στην παιδεία κατά τον 19^ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1983, του ιδίου, *Τα σχολεία της Βεροίας (1901 – 1912) και η ιερατική σχολή Τιμίου Προδρόμου Βεροίας (1909 – 1915)*, Θεσσαλονίκη 1989, του ιδίου, "Κωνσταντίνος Καμπίτογλου (1859-1928), ένας Βεροιώτης εκπαιδευτικός κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας", *Εφημερίδα Βέροια* (17/01/1976), του ιδίου, "Πηνελόπη Καμπίτογλου (1870 – 1923), η πρώτη πρόεδρος της Φιλοπτώχου Αδελφότητας των Κυριών Βεροίας", *Εφημερίδα Βέροια* (29/01/1976), του ιδίου, "Καλλίνικος Μάνιος", *Εφημερίδα Βέροια* 28/02/1976, του ιδίου, "Ανέκδοτος κώδικας 19^{ου} αιώνα στα σχολεία της Βεροίας", *Μακεδονικό*

ερευνητές που ασχολήθηκαν με την ιστορία της εκπαίδευσης στην περιοχή, κατά την υπό εξέταση περίοδο.³⁵

Η παλαιότερη μαρτυρία για ίδρυση σχολείου στη Βέροια, ανήκει στα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Μητροπολίτης κατά την περίοδο αυτή ήταν ο Ιωακείμ, ο οποίος παρέμεινε στον επισκοπικό θρόνο της Βέροιας από το 1649 μέχρι το 1655. Κατά την περίοδο αυτή, επέστρεψε στη γενέτειρά του από τη Ρώμη, ο λόγιος διάκονος Καλλίνικος Μάνιος, ο οποίος με ενέργειες του μητροπολίτη Ιωακείμ, δίδαξε στο πρώτο μαρτυρούμενο σχολείο της Βέροιας, το οποίο στεγάστηκε στο επισκοπείο της επαρχίας.

Οι επόμενες πληροφορίες για εκπαιδευτική δραστηριότητα στη Βέροια, ανήκουν στις αρχές του 18^{ου} αιώνα. Κατά την περίοδο αυτή, λειτούργησε στη Βέροια η «Ελληνική Σχολή».

Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, Μητροπολίτης Βεροίας διετέλεσε ο Δανιήλ, ο οποίος παρέμεινε στον επισκοπικό θρόνο της επαρχίας από το 1769 μέχρι το 1799. Όπως αποδεικνύεται από τις διασωθείσες επιστολές του επισκόπου Καμπανίας Θεόφιλου Παπαφίλη,³⁶ ο οποίος επέδειξε επίσης τεράστιο ενδιαφέρον για την ανάπτυξη της παιδείας στην επαρχία του, ένας από τους πρωταρχικούς στόχους του Δανιήλ ήταν η ανάπτυξη της παιδείας στην επαρχία του, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα να χαρακτηριστεί ως «προστάτης των γραμμάτων».³⁷

Ημερολόγιο – Σφενδόνη (1979) 145 – 148, του ιδίου, “Ανέκδοτος κώδικας 1883 – 1886 για τα σχολεία της Βεροίας”, *Μακεδονικό Ημερολόγιο – Σφενδόνη* (1980) 87 – 91.

³⁵ Παύλου Γιαννικόπουλου (Μητροπολίτη Βεροίας), *Η ιστορία του επί τουρκοκρατίας ανεγερθέντος αρρεναγωγείου της ελληνικής κοινότητας Βεροίας*, (Ανάτυπο - Εισ μνήμην επισκόπου Αθανασίου Βασιλοπούλου Μητρ. Ηλείας – Ωλένης 1968 – 1981) Βέροια 1981, σσ. 371 – 384, Μ. Παρανίκα, *Σχεδιάσμα περί της εν τω Ελληνικώ Έθνει καταστάσεως των γραμμάτων από αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως 1453 μ.Χ. μέχρι των αρχών της ενεστώσης ΙΘ' εκατονταετηρίδος*, Κωνσταντινούπολις 1867, σσ. 51 – 52, 192, Τρ. Ευαγγελίδη, *Η παιδεία επί τουρκοκρατίας*, τ. Α', Αθήναι 1936, Γεωργίου Στογιόγλου, “Η εκπαιδευτική δραστηριότητα των Ναουσαίων”, *Νάουσα 19^{ος} – 20^{ος} αιώνας*, Νάουσα 1999, σσ. 89 – 143, κ. ά. (βλ. επιπρόσθετη βιβλιογραφία στις παραπάνω μελέτες).

³⁶ Σ. Ευστρατιάδη, “Ο Καμπανίας Θεόφιλος”, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 2 (1927) 54 – 99, 245 – 268.

³⁷ Γεωργίου Στογιόγλου, “Η εκκλησία και τα σχολεία στη Νάουσα”, *Νάουσα 19^{ος} – 20^{ος} αιώνας*, Νάουσα 1999, σσ. 89 – 102.

Τεράστιο ενδιαφέρον για την ανάπτυξη της παιδείας στην επαρχία της Βεροίας, επέδειξαν και οι Μητροπολίτες του 19^{ου} αιώνα. Πρώτος Μητροπολίτης του αιώνα αυτού, διετέλεσε ο μετέπειτα Οικουμενικός Πατριάρχης Χρυσάνθος (1799 – 1811). Ο Χρυσάνθος, στην προσπάθειά του να αναπτύξει την εκπαιδευτική δραστηριότητα στην επαρχία του, ενίσχυσε οικονομικά τα σχολεία με χρήματα της Μητροπόλεως και των ενοριών της και δώρισε στην «Ελληνική Σχολή Βεροίας» πολλά από τα βιβλία της προσωπικής του συλλογής.

Ακολουθεί η περίοδος της Ελληνικής επανάστασης, κατά την οποία ολόκληρη η επαρχία μαζί με τα μοναστήρια της περιοχής καταστρέφεται, ύστερα από την άτυχη έκβαση της επανάστασης της Νάουσας κατά το έτος 1822. Η πόλη της Νάουσας, μαζί με όλα σχεδόν τα χωριά της επαρχίας εγκαταλείπονται και ερημώνονται για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα. Την ίδια περίοδο, οι τουρκικές αρχές απαγορεύουν την λειτουργία των σχολείων στην επαρχία, τα οποία παρέμειναν κλειστά μέχρι το 1849, δηλαδή για 27 περίπου χρόνια.

Κατά το έτος 1849, χτίστηκε σε οικόπεδο του ιερού ναού του Αγίου Νικολάου Βεροίας η «Αλληλοδιδασκτική Σχολή», με την οικονομική ενίσχυση του Μητροπολίτη Βεροίας Θεοκλήτου (1848 – 1863) και των ενοριών της επαρχίας.

Ένας από τους πιο αξιόλογους Μητροπολίτες της περιόδου αυτής ήταν ο Μητροπολίτης Βεροίας Σωφρόνιος Χρησιτίδης (1863 – 1869), ο οποίος έθεσε σε νέα βάση τη λειτουργία της Δημογεροντίας, συντελώντας παράλληλα με αυτόν τον τρόπο στην εύρυθμη λειτουργία των Σχολείων της επαρχίας του. Με απόφαση της 7^{ης} Ιανουαρίου 1864, αποφασίστηκε η ανεύρεση χρηματικών πόρων για τη διατήρηση της Ελληνικής και της Αλληλοδιδασκτικής Σχολής της Βεροίας. Το ίδιο έτος αποφασίστηκε επίσης η ανέγερση Ελληνικής Σχολής στη Νάουσα. Η μέριμνα του Μητροπολίτη επεκτάθηκε και στα χωριά της περιφέρειάς του, επιδιώκοντας τη σύσταση γραμματοδιδασκαλίων στα περισσότερα από αυτά. Ο Σωφρόνιος, κατέβαλε προσπάθειες και για την ανέγερση Παρθεναγωγείου στην επαρχία του, το οποίο τελικά κτίστηκε με χρήματα του

Κωνσταμονίτη μοναχού Μελετίου, κατά το έτος 1870, όταν Μητροπολίτης Βεροίας ήταν πλέον ο Βενέδικτος (1869 – 1877).³⁸

Για την οικονομική ενίσχυση των σχολείων, ο Μητροπολίτης Βεροίας Προκόπιος, αποφάσισε την παραχώρηση των τσιφλικιών της μονής Καλλιπέτρας, της Ράχοβας και της Κότζκας στην εφορία των σχολείων της Βέροιας. Με ενέργειες του ίδιου Μητροπολίτη, η σχολική εφορία ενισχύθηκε οικονομικά και από τα ενοίκια των ακινήτων των ενοριών της πόλης.

Με την άφιξη στη Βέροια στις 14 Απριλίου του 1892 του νέου Μητροπολίτου Κοσμά Ευμορφόπουλου, η εκκλησιαστική δομή της πόλεως έλαβε νέα μορφή. Ο Μητροπολίτης Κοσμάς, κατά το διάστημα της τετραετούς παραμονής του στην επαρχία της Βεροίας, συνέβαλε κατά πολύ στην οργάνωση της ελληνικής κοινότητας, προκαλώντας μάλιστα τη σύνταξη του πρώτου σωζόμενου κανονισμού της πόλεως. Ο νέος Μητροπολίτης βρήκε την ελληνική κοινότητα Βεροίας σε κακή κατάσταση, κυρίως στον οικονομικό τομέα. Για τον λόγο αυτό προέβη στην ονομαζόμενη «ένωση των εκκλησιών» κατά το 1892,³⁹ στη συγχώνευση δηλαδή των δεκαέξι (16) ενοριών της Βεροίας σε τέσσερις (4), προκειμένου να περιορίσει τις δαπάνες. Ο Μητροπολίτης Κοσμάς έκρινε αναγκαία την πρόσληψη δασκάλων της τουρκικής και γαλλικής γλώσσας, της λογιστικής και της διπλογραφίας. Επίσης, αύξησε τα έσοδα των σχολών, τα οποία προερχόταν κυρίως από την Κεντρική Εκκλησιαστική Επιτροπή (Κ.Ε.Ε.), τα μοναστήρια της Δοβράς και του Τιμίου Προδρόμου, καθώς και από τις ενορίες της πόλης.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μέριμνα για την παιδεία των Μητροπολιτών των αρχών του 21^{ου} αιώνα Κωνσταντίου και Αποστόλου, λόγω της έντονης δράσης της ρουμανικής και βουλγαρικής προπαγάνδας στην επαρχία. Οι Μητροπολίτες Βεροίας και Ναούσης της περιόδου αυτής, όπως αποδεικνύεται από την αλληλογραφία τους με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τα διάφορα ελληνικά και ξένα κέντρα, κατέβαλαν μεγάλες προσπάθειες για την ανάπτυξη της παιδείας, κυρίως στα χωριά στα οποία η δράση των προπαγανδιστών ήταν περισσότερο αναπτυγμένη. Προς την

³⁸ Για το έργο του Σωφρονίου Χριστίδη περισσότερα βλ. Κωνσταντίνου Τσιλιόπουλου (Πρεσβυτέρου), *Ο Μητροπολίτης Βεροίας και Ναούσης Σωφρόνιος Χρηστίδης (1863 – 1869)*, Βέροια 2002 (Πτυχιακή εργασία στην Α.Ε.Σ.Θ.).

³⁹ Γεωργίου Χ. Χιονίδη, *Πληροφορίες για την Ορθόδοξη Ελληνική Κοινότητα της Βεροίας στα χρόνια της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 299.

κατεύθυνση αυτή, ζητήθηκε οικονομική ενίσχυση από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και την Μητρόπολη Θεσσαλονίκης.

Με βάση όσα αναφέραμε παραπάνω, θα μπορούσαμε να καταλήξουμε στα εξής συμπεράσματα :

- 1) Η οθωμανική κυβέρνηση, κατά το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα της επικυριαρχίας της στον ελληνικό χώρο, κυρίως από τον 17^ο αιώνα και μετέπειτα, επέτρεπε τη λειτουργία Ελληνικών Σχολείων, στο μεγαλύτερο τμήμα της Αυτοκρατορίας. Εξαίρεση αποτελούν ορισμένα μόνο χρονικά διαστήματα, όπως για παράδειγμα τα 27 χρόνια, από το 1822 μέχρι το 1849, κατά τα οποία οι τουρκικές αρχές απαγόρευαν τη λειτουργία των Σχολείων στη Μητρόπολη Βεροίας και Ναούση, λόγω της άτυχης Επανάστασης του 1822.
- 2) Η Μητρόπολη Βεροίας και Ναούσης, καθώς και όλες σχεδόν οι Μητροπόλεις στα όρια του υπόδουλου ελληνισμού, διαδραμάτισαν τον μεγαλύτερο ίσως ρόλο στην συνέχιση και ανάπτυξη της παιδείας στα χρόνια της σκλαβιάς. Το μεγαλύτερο μέρος των εσόδων των σχολείων προερχόταν από το ταμείο των Μητροπόλεων και των ενοριών κάθε επαρχίας, καθώς και από τα ενοίκια εκκλησιαστικών ακινήτων. Επίσης, πολλά από τα εκκλησιαστικά οικοπέδα παραχωρήθηκαν για την ανέγερση εκπαιδευτικών κτιρίων.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί και το ενδιαφέρον αρκετών Μητροπολιτών Βεροίας και Ναούσης της περιόδου της Οθωμανοκρατίας για την ανάπτυξη των τεχνών, κυρίως μάλιστα της μουσικής και ιδιαίτερα της ψαλτικής τέχνης, όπως απέδειξε πρόσφατα ο Εμμανουήλ Ξυνάδας στη μεταπτυχιακή του εργασία με τίτλο «*Η ψαλτική παράδοση στη Μητρόπολη Βεροίας και Ναούσης κατά τον ΙΗ' και ΙΘ' αι.*». Πολλοί από τους Μητροπολίτες της επαρχίας, κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα, εμφανίζονται ως μουσικοί,

μελουργοί και συνδρομητές σε χειρόγραφα και παλαίτυπα βιβλία
εκκλησιαστικής μουσικής.⁴⁰

⁴⁰ Εμμανουήλ Ξυνάδα, *Η ψαλτική παράδοση στη Μητρόπολη Βεροίας και Ναούσης κατά τον ΙΗ' και ΙΘ' αι.*, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 153 – 171.

Γ'. ΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΚΟΠΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ

Τα οικονομικά των Μητροπόλεων και των Αρχιερέων, κατά την περίοδο της Οθωμανικρατίας, συχνά έχουν γίνει κατά το παρελθόν αντικείμενο έρευνας πολλών ερευνητών.

Κατά την περίοδο αυτή, η Ορθόδοξη Εκκλησία περνά από πολλές και ποικίλες φάσεις κρίσης (διοικητικές, συνειδησιακές, οικονομικές κ.λ.π.). Ως ηγέτες της διετέλεσαν ενίοτε αρκετές εξαιρετικές προσωπικότητες, χωρίς να λείπουν όμως και οι ανάξιοι ιεράρχες, οι οποίοι με την ανάρμοστη συμπεριφορά τους προκαλούσαν τη δυσαρέσκεια ή ακόμη και την απομάκρυνση του ποιμνίου τους.⁴¹

Κατά την περίοδο της Οθωμανοκρατίας, συχνά τα οικονομικά ζητήματα αποτέλεσαν αιτία τριβών και εντάσεων είτε μεταξύ των Μητροπολιτών και του Οικουμενικού Πατριαρχείου (κατ' επέκταση και με την Υψηλή Πύλη) είτε μεταξύ των επισκόπων και του ποιμνίου τους. Έτσι, παρατηρείται σε αρκετές περιπτώσεις η επέμβαση του σουλτάνου στα εσωτερικά της Εκκλησίας, ασφαλώς κατά παράκληση και του Πατριάρχη, προβαίνοντας μάλιστα ακόμη και σε τιμωρίες κληρικών για διάφορα παραπτώματά τους. Για την εξέταση ανάλογων υποθέσεων, ο σουλτάνος διέταζε τον επιτόπιο ιεροδίκη να διενεργήσει αυστηρές ανακρίσεις.⁴²

Οι δύσκολες συνθήκες διαβίωσης σε συνδυασμό με τις βαριές σε πολλές περιπτώσεις οικονομικές υποχρεώσεις, πολύ συχνά ήταν αδύνατον να καλυφθούν, κυρίως μάλιστα σε περιόδους κρίσεων ή έκτακτων καταστάσεων (πολεμικές ή ληστρικές επιδρομές, θεομηνίες, κ.λ.π.). Κάθε Μητροπολίτης ήταν υποχρεωμένος να καταβάλει πολλές εισφορές τόσο προς τις Οθωμανικές αρχές, όσο και στο κοινό ταμείο του Οικουμενικού Πατριαρχείου.⁴³

Κατά την περίοδο αυτή, ο εκάστοτε επίσκοπος κάλυπτε τις προσωπικές και μητροπολιτικές του οικονομικές ανάγκες, κυρίως από τις εισφορές των ενοριών της επαρχίας του. Οι εισφορές αυτές χωρίζονται κυρίως σε δύο κατηγορίες, στα τακτικά και στα έκτακτα έσοδα.⁴⁴

⁴¹ Απόστολου Ε. Βακαλόπουλου, *Πηγές της ιστορίας*, ό.π., σσ. 141 – 143.

⁴² Απόστολου Ε. Βακαλόπουλου, *Πηγές της ιστορίας*, ό.π., σ. 171.

⁴³ Πέτρου Α. Γεωργαντζή, *Η Εκκλησία κατά το 1821*, τ. Α', Ξάνθη 2002, σσ. 23 – 50.

⁴⁴ Γεωργαντζή, *Η Εκκλησία*, ό.π., σσ. 51 – 56.

Η κυριότερη πηγή οικονομικών εσόδων των Μητροπολιτών προερχόταν από τους κατοίκους της περιφέρειας, μέσω των ενοριών, και ονομαζόταν «αρχιερατική εισφορά» ή «αρχιερατική επιχορήγηση». Η εισφορά αυτή καταβαλλόταν μία φορά τον χρόνο, εφάπαξ ή σε δόσεις.⁴⁵ Από τα έσοδα αυτά, ένα μέρος αναλογούσε στον μητροπολίτη Θεσσαλονίκης και τα υπόλοιπα χρήματα εξυπηρετούσαν τις ανάγκες της Μητροπόλεως και του επισκόπου. Κάθε επισκοπή ήταν επίσης υποχρεωμένη να αποδίδει κάθε χρόνο και κάποιο χρηματικό ποσό προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο ονομαζόταν «Πατριαρχική επιχορήγηση» και προοριζόταν για τις ανάγκες του Πατριαρχείου και αργότερα (μετά το 1844) την συντήρηση της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης. Από αυτές τις εισφορές ορισμένα χρήματα επανέρχονταν στις διάφορες επισκοπές και Μητροπόλεις, με τη μορφή επιχορηγήσεων για την λειτουργία των σχολείων και των κοινωφελών ιδρυμάτων.

Το ποσό της αρχιερατικής εισφοράς καθοριζόταν βάσει των «στεφάνων» κάθε επαρχίας ή οικισμού, δηλαδή βάσει των οικογενειών που είχαν καταγραφεί σε κάθε οικισμό της επαρχίας.⁴⁶ Πολλές φορές το θέμα των αρχιερατικών επιχορηγήσεων απετέλεσε αιτία προκλήσεως τριβών μεταξύ των αρχιερέων και του ποιμνίου τους. Η φτώχεια, η βαριά φορολογία που επέβαλε η Πύλη στους υπηκόους της, καθώς και πολλοί ακόμη αστάθμητοι παράγοντες όπως καταστροφές των αγροτικών καλλιεργειών και ληστρικές επιδρομές, δεν επέτρεπαν στους κατοίκους της επαρχίας να είναι πάντοτε συνεπείς στις οικονομικές τους υποχρεώσεις προς τον επίσκοπο. Κατά συνέπεια και ο εκάστοτε επίσκοπος πολλές φορές αδυνατούσε να καλύψει τις δικές του οικονομικές υποχρεώσεις, με αποτέλεσμα συχνά να δανείζεται χρήματα από διάφορα άτομα.⁴⁷

Ορισμένες πληροφορίες για το θέμα των οικονομικών των Μητροπολιτών, κατά την περίοδο της οθωμανοκρατίας στην επαρχία Βεροίας, αντλούμε και από ορισμένους κώδικες του τουρκικού ιεροδικείου και της Μητροπόλεως Βεροίας. Από ιεροδικαστική απόφαση του 1639, πληροφορούμαστε ότι στις αρχές

⁴⁵ Κ. Βακαλόπουλου, *Επίτομη Ιστορία Μακεδονίας – Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 123.

⁴⁶ Σύμφωνα με λογαριασμούς του Α. Μ. Θ., κατά το έτος 1867 σε κάθε «στέφανο» αναλογούσαν 33 γρόσια και 7 παράδες, δηλαδή περίπου το 1/5 της λίρας. Βλ. Μιχαήλ Ν. Φαργκάνη, *Η επαρχία Κίτρους – Στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 46.

⁴⁷ Φαργκάνη, *Η επαρχία Κίτρους*, ό.π., σσ. 46 – 47.

του 17^{ου} αιώνα ανέλαβαν αυθαίρετα την είσπραξη της αρχιερατικής εισφοράς ορισμένα τρίτα πρόσωπα (ιερείς, ιερομόναχοι κ.λ.π.), γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την δημιουργία εντάσεων στην επαρχία.⁴⁸ Μερικά χρόνια αργότερα, κατά το έτος 1692, ο σουλτάνος επενέβη σε εσωτερικά θέματα της εκκλησίας, ύστερα από παράκληση του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Καλλινίκου και με απόφασή του ορίστηκε στο εξής οι Μητροπολίτες Βεροίας να εισπράττουν κατ' έτος δώδεκα άσπρα από κάθε οικογένεια ραγιά και μία χρυσή λίρα από κάθε ιερέα της επαρχίας. Κάθε ιερέας ήταν επίσης υποχρεωμένος να καταβάλει μία χρυσή λίρα υπέρ του Πατριαρχείου. Ορίστηκε επίσης ο επίσκοπος να εισπράτει τους ετήσιους φόρους του δημοσίου, τους φόρους των σφαζομένων ζώων, τους φόρους ελεημοσύνης και των ζώντων, τα τέλη μοναστηριών, αγιασμάτων και γάμων, τα εισοδήματα των εκκλησιών.⁴⁹ Επίσης, η Μητρόπολη εισέπραττε ποσοστό από τις προικοτιμήσεις των μελλονύμφων της επαρχίας.⁵⁰

Από έγγραφο του τουρκικού ιεροδικείου της Βέροιας, αντλούμε την πληροφορία ότι κάθε Μητροπολίτης ήταν υποχρεωμένος σύμφωνα με την κρατούσα τουρκική συνήθεια, να καταβάλλει ως δώρο στο αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο ένα αρκετά μεγάλο χρηματικό ποσό, κατά την ημέρα του διορισμού του, το οποίο ονομαζόταν «âdet i reşkes işün», καθιερωμένο δηλαδή δώρο διορισμού.⁵¹

⁴⁸ Γ.Α.Κ. – Ι.Α.Β., Α.Β.Ε. : 1, Α.Ε.Ε. : Ιεροδικ. 1, α/α 130 α, Χαραλάμπους Αραπίδη, *Μετάφρασις (εν περιλήψει) των κωδίκων του τοπικού ιστορικού αρχείου, (τουρκικού) ιεροδικείου Βερροίας, τόμων αραβ. ετών 1049 και 1050, γενομένη υπό του μεταφραστού και διευθυντού του αρχείου κ. Χαραλάμπους Αραπίδου, (ανέκδοτο), σ. 217.*

⁴⁹ Αποστόλου Ε. Βακαλόπουλου, *Πηγές της ιστορίας της Μακεδονίας 1354 – 1833, Θεσσαλονίκη 1989, σσ. 171 – 172.*

⁵⁰ Α. Ι. Μ. Β. Ν. Κ., *Κώδικας Ιεράς Μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης των ετών 1769 – 1837* (Από του Μητροπολίτου Βεροίας Δανιήλ), σ. 7. Κατά το β' μισό του 18^{ου} αιώνα το ποσό που αναλογούσε σε κάθε συνοικέσιο υπολογίζεται κατά μέσο όρο στα 120 άσπρα. Σε κατάστιχο εσόδων των ετών 1769 – 1770, το οποίο σώζεται σε κώδικα της Μητροπόλεως, αναγράφεται ότι εισπράχθηκε από 107 συνοικέσια το ποσό των 12.840 άσπρων. Κατά το β' μισό του 19^{ου} αιώνα, το ποσό που έπρεπε να καταβληθεί στη Μητρόπολη από κάθε συνοικέσιο ανερχόταν στο 1/1.000 της εκτιμηθείσης αξίας της προίκας.

⁵¹ Γ.Α.Κ. – Ι.Α.Β., Α.Β.Ε. : 1, Α.Ε.Ε. : Ιεροδικ. 1, α/α 131 γ, Κωνσταντίνου Καμπουρίδη, *Περιλήψεις (Regesta) των εγγράφων του ιεροδικαστικού κώδικα 19 της Kara Ferye, των ετών 1058 – 1060, (ανέκδοτο), σ. 25.*

Σε κώδικα της Μητροπόλεως περιγράφεται μία από τις περιοδείες του Μητροπολίτη Βεροίας Δανιήλ (1769 – 1799;) στα χωριά της επαρχίας του,⁵² με σκοπό την συγκέντρωση χρημάτων για τις ανάγκες της Μητροπόλεως και την είσπραξη των *Αρχιερατικών του δικαιωμάτων*.⁵³ Ο κώδικας είναι γνωστός ως *Κώδικας του Μητροπολίτου Βεροίας Δανιήλ*. Στη σελίδα 316 του κώδικα αναγράφονται τα χωριά στα οποία περιόδευσε ο Μητροπολίτης, οι αγιαστικές πράξεις τις οποίες τέλεσε σε κάθε ένα από αυτά και τα έσοδα που συγκέντρωσε για τις μητροπολιτικές και τις προσωπικές του ανάγκες. Το φύλλο του κώδικα που περιγράφει την περιοδεία αυτή έχει τίτλο «*Η σύναξις της περιηγήσεως εις τα χωρία*». Η περιοδεία πραγματοποιήθηκε μεταξύ των ετών 1769 – 1770. Όπως αναφέρεται σε κατάστιχο εξόδων των ετών 1769 – 1770, ο Μητροπολίτης κατέβαλε στον Κριτή της Βέροιας το ποσό των 7.200 άσπρων, προκειμένου να λάβει άδεια για την πραγματοποίηση της περιοδείας. Κατέβαλε επίσης για τον ίδιο λόγο στον Αχμέτ αγά το ποσό των 3.600 άσπρων, καθώς και το ποσό των 7.800 άσπρων «*εις πεσχέςσια, κηράδες και άλλα έξοδα της περιηγήσεως*».⁵⁴

Η περιοδεία αυτή του Μητροπολίτη Δανιήλ χωρίζεται σε τρεις φάσεις. Στην πρώτη φάση της, επισκέφθηκε τα χωριά του κάμπου Μικρογούζι (Μακροχώρι), Αγία Μαρίνα, Γιάντισστα (Άγιος Γεώργιος), Σελβοχώριον (Ζερβοχώρι), Βέτζα (Αγγελοχώρι), Κάτω Κοπανό (Χαρίεσσα), Άνω Κοπανό, Μονόσπιτα, Τουρκοχώρι (Πατρίδα), Διαβόρνιτσα (Τρίλοφος) και συγκέντρωσε το ποσό των 26.300 γροσιών, εκ των οποίων αφαιρουμένων των εξόδων, απέμειναν 20.900 γρόσια. Στη δεύτερη φάση επισκέφθηκε τα ορεινά χωριά Διχαλεύρι, Αρκουδοχώρι, Τσόρνοβο (Φυτειά), Μαρούσια, Κουστοχώρι, Κομανίτσι (Κομνήνιο), Κάτω Λοζίτσι, Άνω Λοζίτσι, Καστανιά και συγκέντρωσε το ποσό των 25.620 γροσιών. Στην τρίτη φάση της περιοδείας του επισκέφθηκε τα ορεινά επίσης χωριά Τσιρκόβιανη, Τόπλιανη (Γεωργιανοί), Κότζκας, Κόκοβα (Πολυδένδρι), Σέλι και συγκέντρωσε το ποσό των 42.000 γροσιών, εκ των οποίων αφαιρουμένων των εξόδων, απέμειναν 37.000 γρόσια. Το

⁵² Μανώλη Βαλσαμίδα, *Ψηφίδες*, Νάουσα 2002, σ. 85 και του ίδιου, “Ένα ξεχασμένο χωριό – Βολάδα ή Περιβολάδα”, *Εφημερίδα Λαός* (05/04/2001).

⁵³ Το ποσό που έπρεπε να καταβάλει κάθε οικογένεια για την Αρχιερατική εισφορά υπολογίζεται κατά την περίοδο της αρχιερατείας του Δανιήλ, στα 18 περίπου γρόσια (περίπου το 1/6 της λίρας).

⁵⁴ Α. Ι. Μ. Β. Ν. Κ., *Κώδικας Ιεράς Μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης των ετών 1769 – 1837*(Από του Μητροπολίτου Βεροίας Δανιήλ), σ. 281.

γενικό σύνολο των εσόδων και των τριών φάσεων της περιουσίας ανέρχεται στις 83.520 γρόσια, εκ των οποίων τα 1.160 «εμοιράσθησαν δια μπαξίσια παιδιών,⁵⁵ τα οποία δεν επεράσθησαν εις τα έξοδα της περιηγήσεως». Απ' το γενικό σύνολο αφαιρούνται επίσης και 4.588 γρόσια, ως έξοδα της επαρχίας Βεροίας.⁵⁶

Το ζήτημα της οικονομικής ενίσχυσης των αρχιερέων ρυθμίστηκε με το Τανζιμάτ του 1856 και τους Γενικούς Κανονισμούς του 1862, οι οποίοι όριζαν την δημιουργία επαρχιακών συμβουλίων σε κάθε Καζά, στα οποία μετείχε υποχρεωτικά ο τοπικός ιεράρχης, δύο αζάδες από κάθε θρήσκευμα, ο καϊμακάμης, ο γραμματέας και ο Μάλ – Μουδής (έπαρχος). Θεσμοθετήθηκε, τα οικονομικά έσοδα των Αρχιερέων να αναλαμβάνονται στο εξής από τις κοινότητες και ορίστηκε *Αρχιερατική επιχορήγηση* προς τον επίσκοπο ή μητροπολίτη κάθε επαρχίας, η οποία θα καταβαλλόταν μία φορά τον χρόνο, εφάπαξ ή σε δόσεις. Το ζήτημα της Αρχιερατικής επιχορήγησης ρυθμίστηκε επίσης και από τους τρεις κανονισμούς της *Ελληνικής κοινότητας Βεροίας*, κατά τα έτη 1892, 1903 και 1912.⁵⁷ Μέρος των χρημάτων αυτών προοριζόταν για τους φόρους του επισκόπου προς τις προϊστάμενες αρχές, ενώ τα υπόλοιπα χρήματα θα κάλυπταν τις μητροπολιτικές και προσωπικές ανάγκες του εκάστοτε επισκόπου.⁵⁸

Οι τρεις προαναφερθέντες κανονισμοί της Ελληνικής κοινότητας Βεροίας, εκτός των άλλων πολύτιμων πληροφοριών για διάφορα ιστορικά θέματα, παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για το θέμα της οικονομικής κατάστασης των κληρικών κατά τα τέλη της περιόδου της τουρκοκρατίας.

Με τα άρθρα 26 και 27 του κανονισμού του 1892, ρυθμίστηκαν αρχικά τα οικονομικά των εφημερίων των ενοριών της πόλεως και θεσμοθετήθηκαν τα εξής: «Ο αριθμός των ιερέων περιορίζεται του λοιπού εις ένδεκα (11), εξ ων εις την ενορίαν της Μητροπόλεως τέσσαρες (4), εις την του Αγίου Αντωνίου τρεις (3), δύο (2) εις την του Αγίου Ιωάννου και δύο (2) εις την των Αγίων Αναργύρων, απολαμβανόντων τας εξής απολαβάς: δια γάμους γρόσια 30, δια

⁵⁵ Προφανώς πρόκειται για τα έξοδα της συνοδείας του Μητροπολίτου.

⁵⁶ Α. Ι. Μ. Β. Ν. Κ., *Κώδικας Ιεράς Μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης των ετών 1769 – 1837* (Από του Μητροπολίτου Βεροίας Δανιήλ).

⁵⁷ Γεωργίου Χ. Χιονίδη, "Τρεις κανονισμοί της Ελληνικής κοινότητας Βεροίας κατά τα τέλη της τουρκοκρατίας", *Μακεδονικά* 10 (1970) 104 – 105, 116, 133 – 134.

⁵⁸ Κ. Βακαλόπουλου, *Επίτομη Ιστορία*, ό.π., σ. 123.

κηδείας γρ. 5, δια μνημόσυνα γρ. 5, δια βαπτίσεις γρό. 5, δια ευχέλαιο ανά δύο (2) γρόσ., δια ευχάς γεννήσεως γρό. 2, δι' ευχήν σαραντισμού γρ. 2 και τας λοιπάς τυχηράς απολαβάς κατά την ανέκαθεν συνήθειαν» και «Εν εκάστη ενορία οι ωρισμένοι ιερείς θέλουσιν έχει κοινόν ταμείον και διανέμεσθαι εξ ίσου τας απολαβάς». Με το άρθρο 28 του ιδίου κανονισμού θεσμοθετήθηκαν τα οικονομικά των επισκόπων ως εξής: «Ορίζεται του λοιπού, όπως η επιχορήγησις του Σεβαστού ημών Μητροπολίτου συνισταμένη εις 10 χιλιάδας (10.000) γρόσια πληρώνηται ολόκληρος ετησίως, υπό των ιερέων της πόλεως κατά την γενησομένην υπό της Αντιπροσωπείας αναλογίαν. Απαλλάσσονται δε του λοιπού οι ιερείς από του μέχρι τούδε εις το ταμείον των σχολών διδομένου εμβατικού».⁵⁹

Με το άρθρο 6 του κανονισμού του 1903 ορίζεται οι ιερείς του Αγίου Αντωνίου και των Αγίων Αναργύρων να είναι μισθωτοί και «να εισπράττωσι τα εξαμηνιαία παρά των ενοριτών, άτινα θέλουσι παραδίδει εις τον ταμίαν του τμήματος». Από δύο ενθυμήσεις παλαιτύπων βιβλίων της ενορίας των Αγίων Αναργύρων, πληροφορούμαστε ότι οι ιερείς της ενορίας, εκτός από τα έσοδα εκ των «τυχερών» ελάμβαναν καθορισμένο μισθό και προ της εκδόσεως του κανονισμού αυτού. Συγκεκριμένα, σε ενθύμηση του 1887, ο εφημέριος του ναού παπά – Άνθιμος, αναφέρει ότι το ετήσιο εισόδημά του καθορίστηκε στα 1.800 γρόσια.⁶⁰ Επίσης από ενθύμηση του 1901, πληροφορούμαστε την οικονομική ενίσχυση των ιερέων της ενορίας, από «τυχερές» απολαβές.⁶¹ Με το 26^ο άρθρο του ιδίου κανονισμού ορίζονται τα οικονομικά των ιερέων ως εξής: «α) δια γάμους γρόσια 30, β) δια κηδείας γρ. 5, γ) μνημόσυνα γρ. 5, δ) βαπτίσεις γρ. 5, ε) ευχέλαιον ανά δύο (2) γρ., στ) ευχήν γεννήσεως γρ. 2, ζ) σαραντισμού γρ. 2 αι δε λοιπαί τυχηραί απολαβαί κατά την ανέκαθεν επικρατούσαν συνήθειαν». Με το άρθρο 28 του κανονισμού ορίστηκε η Αρχιερατική επιχορήγηση η οποία «συνισταμένη εξ εννέα χιλιάδων (9.000) γροσίων ετησίως, θα πληρώνηται τακτικώς κατά μήνα εκ του κοινού ταμείου της διευθυνούσης επιτροπής».⁶²

Τέλος με το 60^ο άρθρο του κανονισμού του 1912 ορίζεται οι ιερείς των τμημάτων Αγίου Αντωνίου και Αγίων Αναργύρων να είναι μισθωτοί, ενώ οι υπόλοιποι ιερείς αντί τακτικού μισθού θα

⁵⁹ Χιονίδη, *Τρεις κανονισμοί*, ό.π., σσ. 104 – 105.

⁶⁰ Α.Ι.Ν.Α.Α.Β., Αριθ. Καταγρ. “Βουδούρη – Λιούλια – Ξυνάδα” ΒΕΡ-03-008.

⁶¹ Α.Ι.Ν.Α.Α.Β., Αριθ. Καταγρ. “Βουδούρη – Λιούλια – Ξυνάδα” ΒΕΡ-03-004.

⁶² Χιονίδη, *Τρεις κανονισμοί*, ό.π., σ. 116.

συντηρούνται από τα «τυχερά» και τις απολαβές εκ των ενοριτών. Με το 61^ο άρθρο του ίδιου κανονισμού ορίστηκε η Αρχιερατική επιχορήγηση, η οποία «συνισταμένη εις λίρας οθωμανικάς εκατόν πενήκοντα (150) ετησίως, θέλει πληρώνεσθαι τακτικώς κατά μήνα παρά των παγκαριών των τμημάτων».⁶³

Εκτός από τα καθορισμένα έσοδα που αναλογούσαν στους επισκόπους από τις εισφορές των ενοριών της επαρχίας, η οικονομική τους κατάσταση πολλές φορές ενισχυόταν και από εισφορές – δωρεές πιστών χριστιανών, οι οποίοι ανάλογα πάντοτε με τη συμπάθεια που έτρεφαν προς τον εκάστοτε επίσκοπο συχνά προσέφεραν προς αυτόν χρήματα ή μέρος της κινητής και ακίνητης περιουσίας τους, γεγονός που επιβεβαιώνεται από διαθήκες που σώζονται σε κώδικες της μητροπόλεως και της ελληνικής κοινότητας Βεροίας.⁶⁴

⁶³ Χιονίδη, *Τρεις κανονισμοί*, ό.π., σσ. 133 – 134.

⁶⁴ Γ.Α.Κ. – Ι.Α.Β., Α.Β.Ε. 112, α/α 1, *Κώδικας της Μητροπόλεως Βεροίας 1862 – 1877*, σσ. 61 – 62.

ΠΙΝΑΚΕΣ

Πίνακας ιερατικών εσόδων βάσει των κανονισμών της Ελληνικής κοινότητας Βεροίας

Ιερατικές Πράξεις	Κανονισμός 1892	Κανονισμός 1903
Γάμος	30 γρ.	30 γρ.
Βάπτιση	5 γρ.	5 γρ.
Κηδεία	5 γρ.	5 γρ.
Μνημόσυνο	5 γρ.	5 γρ.
Ευχή γεννήσεως	2 γρ.	2 γρ.
Ευχή σαραντισμού	2 γρ.	2 γρ.
Ευχέλαιο	ανά 2 γρ.	ανά 2 γρ.

Πίνακας ετησίων Αρχιερατικών εσόδων⁶⁵

Περιοδεία του Μητρ. Δανιήλ	Κανονισμός 1892	Κανονισμός 1903	Κανονισμός 1912
83.520 άσπρα	10.000 γρόσια	9.000 γρόσια	150 οθωμ. λίρες

⁶⁵ Τα Αρχιερατικά έσοδα της περιοδείας του Μητροπολίτου Βεροίας Δανιήλ προέρχονται από όλα τα χωριά της περιφέρειας Βεροίας, ενώ το ποσό της Αρχιερατικής επιχορήγησης που ορίζουν οι τρεις κανονισμοί της Ελληνικής Κοινότητας Βεροίας αφορά μόνο τις ενορίες της πόλης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ

Α'. Ο ΡΟΛΟΣ ΚΑΙ Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΣΤΗΝ ΕΠΑΡΧΙΑ ΒΕΡΟΙΑΣ ΚΑΙ ΝΑΟΥΣΗΣ

Με την κατάκτηση της ελληνικής επικράτειας από τους Οθωμανούς η κατάσταση της Ορθόδοξης Εκκλησίας υφίσταται ποικίλες επιδράσεις προερχόμενες τόσο από τις άμεσες καταπιέσεις της πολιτικής εξουσίας, όσο και από τις έμμεσες αντίστοιχες της μουσουλμανικής θρησκείας. Γενικά, είναι γεγονός, ότι το Κοράνι όριζε ανεκτική στάση έναντι των Εβραίων και των Χριστιανών, όταν αυτοί υποτασσόταν ειρηνικά. Επομένως, σε θεωρητικό επίπεδο, οι χριστιανοί των ελληνικών περιοχών μπορούσαν σχεδόν ανενόχλητα να ασκούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα. Επίσης, το εκκλησιαστικό διοικητικό καθεστώς παρέμεινε σχεδόν αναλλοίωτο, διότι αποτελούσε για τους Τούρκους ένα άρτιο όργανο διοίκησης των εκατομμυρίων χριστιανών ραγιαδών.

Παρόλα αυτά όμως, η ανάμειξη των κατακτητών σε διάφορα ζητήματα των υποδούλων (ακόμη και σε θρησκευτικά ή ιδιωτικά) δεν σταμάτησε (έστω και έμμεσα σε ορισμένες περιπτώσεις) να υφίσταται. Ιδιαίτερα στον θεσμό των ελληνικών κοινοτήτων παρατηρούνται συχνά επιδράσεις και επεμβάσεις των τουρκικών αρχών, όχι μόνο ως προς την ιδιότητα των μελών του συμβουλίου, αλλά και ως προς τα πρόσωπα, την ονομασία και τις αρμοδιότητες των υποδούλων αρχόντων. Αυτό ήταν ασφαλώς αναμενόμενο, αφού οι Τούρκοι χρησιμοποίησαν το κοινοτικό σύστημα ως δικό τους βοηθητικό όργανο διοίκησης, κυρίως μάλιστα για την συλλογή των φόρων και την κοινοποίηση προς τους ραγιαδες διαφόρων διαταγών και εντολών των ανώτερων διοικητικών οργάνων. Έτσι ο κρατικός μηχανισμός της αυτοκρατορίας απαλασσόταν από το δύσκολο έργο της συντήρησης ενός μεγάλου αριθμού διοικητικών υπαλλήλων.⁶⁶

Είναι γνωστό το γεγονός ότι μετά από την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους, το 1453, ο Σουλτάνος Μεχμέτ Β' παραχώρησε στον Πατριάρχη Γεννάδιο Σχολάριο ορισμένα προνόμια, αναγνωρίζοντάς τον παράλληλα ως εκκλησιαστικό και πολιτικό εθνάρχη των Ελλήνων. Τα προνόμια αυτά μεταδόθηκαν κατ' επέκταση και στους Μητροπολίτες του

⁶⁶ Αποστόλου Ε. Βακαλόπουλου, *Πηγές της ιστορίας της Μακεδονίας 1354 – 1833*, Θεσσαλονίκη 1989, σσ. 141 – 143, 167 – 170, 194.

Οικουμενικού θρόνου, οι οποίοι εκπροσωπούσαν στις επαρχίες τους την Μητέρα Εκκλησία. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, από τα πρώτα κιόλας χρόνια της τουρκικής κυριαρχίας, κατηύθυνε την οργάνωση των Ελληνικών κοινοτήτων μέσω των Μητροπολιτών, δίνοντας γενικές κατευθύνσεις και οδηγίες, ενώ παράλληλα επενέβαινε άμεσα ή έμμεσα όταν παρουσιαζόταν δυσεπίλυτα και σοβαρά ζητήματα. Εφάρμοσε επίσης πολιτική συχνών μεταθέσεων των Μητροπολιτών που ανήκαν στο κλίμα του Πατριαρχείου, προκειμένου να αποφεύγονται συγκρούσεις και αναταράξεις στις σχέσεις τους με τους οθωμανούς διοικητές των επαρχιών.

Παρά το γεγονός όμως ότι οι χριστιανοί υπήκοοι του οθωμανικού κράτους απολάμβαναν κατά κάποιο τρόπο ευνοϊκή μεταχείριση, τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο, στην πράξη συχνά αντιμετωπιζόταν από τις τουρκικές αρχές σαν πολίτες δεύτερης κατηγορίας, οπότε συνήθως απέφευγαν να καταφύγουν στα τουρκικά ιεροδικεία προκειμένου να επιλύσουν τις καθημερινές τους διαφορές, αν και δεν απουσιάζουν και τέτοιες περιπτώσεις.⁶⁷ Για τον λόγο αυτό, οι ελληνικές κοινότητες συσπειρώθηκαν γύρω από την εκκλησία και τον επίσκοπο, στο πρόσωπο του οποίου είχαν συγκεντρωθεί *ex officio* αρκετές από τις επί μέρους εξουσίες.

Αν και δεν σώζονται συγκεκριμένες πληροφορίες για την ύπαρξη γραπτού δικαίου στην περιοχή πριν από τον 19^ο αιώνα, με βάση το οποίο διοικούσαν οι κοινότητες της επαρχίας, η ύπαρξή του θα πρέπει να θεωρηθεί δεδομένη.⁶⁸

Από τους παλαιότερους σωζόμενους κώδικες της Μητροπόλεως πληροφορούμαστε ότι οι διάφορες αποφάσεις για διοικητικά και κοινοτικά θέματα λαμβάνονταν από αντιπροσωπεία των κατοίκων της κοινότητας (Δημογεροντία) και κληρικών της Μητροπόλεως, υπό την προεδρεία του εκάστοτε Μητροπολίτη. Οι διάφορες αποφάσεις κατά το β' μισό του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου}, λαμβάνονταν «*Προκαθημένης της ημών ταπεινότητος (του Μητροπολίτη) συνεδριαζόντων αυτή των εντιμοτάτων κληρικών και χρησίμων αρχόντων της πολιτείας ταύτης ...*».⁶⁹

⁶⁷ Αθανασίου Γ. Βουδούρη, "Οι «κατάρες» των διαθηκών, των επιγραφών και των ενθυμήσεων παλαιτύπων βιβλίων της επαρχίας Βεροίας, κατά την περίοδο της Οθωμανοκρατίας", *Πολιτιστικά Δρώμενα* τχ. 43 (Μάρτιος – Μάιος 2007) 24 – 26.

⁶⁸ Γεωργίου Χ. Χιονίδη, "Τα όργανα της αυτοδιοικήσεως της Βεροίας επί Τουρκοκρατίας", *Μακεδονική Ζωή* 8 (Ιανουάριος 1967) 44 – 45.

⁶⁹ Α. Ι. Μ. Β. Ν. Κ., *Κώδικας Ιεράς Μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης των ετών 1769 – 1837*(Από του Μητροπολίτου Βεροίας Δανιήλ).

Ο θεσμός της Δημογεροντίας φαίνεται να αναπτύσσεται περισσότερο κατά το β' μισό του 19^{ου} αιώνα (κατά την περίοδο του Τανζιμάτ και των «Γενικών Κανονισμών»), περίοδος για την οποία μπορούμε να έχουμε σαφέστερη και συνολικότερη εικόνα των κοινοτικών πραγμάτων, δεδομένου ότι σώζονται ορισμένοι κώδικες συνεδριάσεων της Δημογεροντίας, αυτής της περιόδου.⁷⁰ Την ίδια περίοδο λειτουργεί στη Βέροια και στη Νάουσα και «Εφορεία των Σχολών», υπό την προεδρία του Μητροπολίτη, η οποία ρυθμίζει τα εκπαιδευτικά ζητήματα.⁷¹

Με τη σύνταξη των «Γενικών Κανονισμών» στα μέσα του 19^{ου} εξασφαλιζόταν σε κάποιο βαθμό η καλύτερη λειτουργία των ελληνικών κοινοτήτων, αν και σε πολλές περιπτώσεις δημιουργούσαν ορισμένα δυσεπίλυτα προβλήματα, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Σύμφωνα με τις οδηγίες του Πατριαρχείου, οι ελληνικές κοινότητες συνέταξαν ανάλογα με τις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητές τους δικούς τους κανονισμούς.

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, συντάχθηκε από τον Μητροπολίτη Κοσμά ο πρώτος κανονισμός της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητας Βεροίας, ο οποίος καθόριζε σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο λειτουργίας της Κοινότητας. Λόγω ελλείψεών του, όπως θα δούμε παρακάτω, ο κανονισμός αυτός τροποποιήθηκε από Μητροπολίτη Κωνσταντίνο το 1903 και αργότερα από Μητροπολίτη Καλλίνικο, το 1912.⁷² Ανάλογοι κανονισμοί υπήρξαν και για την πόλη της Νάουσας, ενώ τα χωριά διοικούνταν από τους εκάστοτε ιερείς, το μουχταρικό συμβούλιο και τον επίτροπο ή τους επιτρόπους των εκκλησιών, που ήταν παράλληλα και έφοροι των σχολείων.

Σημαντικές πληροφορίες για τον ρόλο και τη θέση των Μητροπολιτών Βεροίας και Ναούσης στα όρια της Μητροπόλεως τους και τον τρόπο διοίκησης των Κοινοτήτων, αντλούμε από μία ανέκδοτη επιστολή του Μητροπολίτη Κωνσταντίου προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη Κωνσταντίνο, στις 2 Απριλίου του 1898, στην οποία αναφέρονται τα εξής : «*Η Κοινότης Βεροίας έχει κανονισμόν, καθ' ον 24μελής αντιπροσωπεία εκλεγομένη κατ' έτος*

⁷⁰ Α. Ι. Μ. Β. Ν. Κ., *Βιβλίον αλληλογραφίας Μητροπολιτών και πρακτικών Δημογεροντίας, από έτους 1898 έως 14/9/1924, και Πρακτικά Συνεδριάσεων Δημογεροντίας 1892 – 1913.*

⁷¹ Α. Ι. Μ. Β. Ν. Κ., *Πρακτικά Εφορείας των εκπαιδευτικών καταστημάτων Βεροίας 1892 – 1911.*

⁷² Γεωργίου Χ. Χιονίδη, "Τρεις κανονισμοί της Ελληνικής Κοινότητας της Βέροιας κατά τα τέλη της Τουρκοκρατίας", *Μακεδονικά* 10 (1970) 97 – 141.

υπό των πολιτών, συνεδριάζει υπό την προεδρείαν του αρχιερέως και εκλέγει την Κεντρικήν Εκκλησιαστικήν Επιτροπήν, την Εφορείαν των Σχολείων και αποφασίζει περί παντός κοινοτικού ζητήματος. Η Εφορεία συνεδριάζουσα υπό την προεδρείαν του αρχιερέως καταρτίζει τον Ιούλιο το προσωπικόν των διδασκάλων. Υπάρχει δε και Δημογεροντία μεθ' ης δικάζω τας εις την δικαιοδοσίαν της Μητροπόλεως υπαγομένας υλικάς υποθέσεις. Υπάρχει δε και Εκκλησιαστικόν Δικαστήριον εξ ιερέων, δικάζον τας περί διαλύσεως μνηστείας και γάμου υποθέσεις τας αναφουόμενας εν Βερροία και τοις χωρίοις.

Η Κοινότης Ναούσης έχει επίσης άλλον ανόμοιον κανονισμόν, καθ' ον 16μελής αντιπροσωπεία συνερχομένη υπό την προεδρείαν του Αρχιερέως ή επιτρόπου του, εκλέγει την εξαμελή Δημογεροντίαν, την Εφορείαν και τους επιτρόπους των 4 εκκλησιών, οίτινες άπαντες αποτελούντες διαρκή λεγομένην αντιπροσωπείαν εξ 29 προσώπων αποφασίζουν περί παντός κοινοτικού ζητήματος. Προς ευκολίαν δε των κατοίκων Ναούσης κατηρτίσθη και εν Ναούση προ δύο ετών Εκκλησιαστικόν Δικαστήριον και μικτόν, αποτελούμενον υπό του Αρχιερατικού επιτρόπου και της Δημογεροντίας. Σημειωτέον δε ότι οι κανονισμοί και των δύο Κοινοτήτων είναι ελλιπείς και εν πολλοίς σημείοις αντιβαίνουν εις τα διοικητικά καθήκοντα του Αρχιερέως. Ληξάσης δε της προθεσμίας των εν λόγω κανονισμών πρόκειται προσεχώς να αναθεωρηθώσιν, οπότε θα προσπαθήσω περί της διορθώσεως αυτών κατά το εν ον τακτοποιήσεως αυτών, αιτούμενος και τας οδηγίας της Μητρος Εκκλησίας.

Τα κοινοτικά των χωριών διευθύνουσιν ο ιερέας και το μουχτιρικόν συμβούλιον, ο δε επίτροπος της εκκλησίας είναι και έφορος του σχολείου. Πάσα δε μεταξύ αυτών αναφουόμενη διαφορά λύεται εν τη Μητροπόλει εν γνώσει της οποίας και εν ανάγκη προσκαλείται και η Δημογεροντία. Οι γραμματοδιδάσκαλοι των εν χωρίοις σχολείων διορίζονται μεν εν γνώσει της Μητροπόλεως, αλλ' ένεκα ελλείψεως πόρων οι περισσότεροι είναι ακατάλληλοι δια το γλίσχρον του διδομένου μισθού (6 – 12 λίρες ετησίως)».⁷³

⁷³ Α. Ι. Μ. Β. Ν. Κ., Βιβλίον αλληλογραφίας του έτους 1897 (Μητροπολίτου Κωνσταντιου Ισαακίδη), σ. 112.

Β'. ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΒΕΡΟΙΑΣ ΚΑΙ ΝΑΟΥΣΗΣ

Αν και κατά το παρελθόν έχουν δημοσιευτεί αρκετές μελέτες για την εκκλησιαστική ιστορία της Μητροπόλεως Βεροίας, οι πληροφορίες που σώζονται για τους επισκόπους της επαρχίας, κυρίως πριν από τον 14^ο αιώνα, είναι δυστυχώς ελάχιστες, αν εξαιρέσουμε ορισμένες μόνο περιπτώσεις. Αλλά και για τους επισκόπους της περιόδου μεταξύ του 14^{ου} και των μέσων του 18^{ου} αιώνα τα στοιχεία που σώζονται δεν είναι δυστυχώς αρκετά. Οπότε, ο επισκοπικός κατάλογος της Μητροπόλεως παρουσιάζει ακόμη, μέχρι και σήμερα, ορισμένες ελλείψεις.

Για τις παραπάνω περιόδους κύριες πηγές αποτελούν κυρίως τα συγγράμματα παλαιότερων εκκλησιαστικών και θύραθεν συγγραφέων, οι αποφάσεις Συνόδων, τα Πατριαρχικά, Αυτοκρατορικά και λοιπά γράμματα και το σωζόμενο επιγραφικό – αρχαιολογικό υλικό. Οι πληροφορίες για την επισκοπική προσωπογραφία της επαρχίας από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα έως τα τέλη της Οθωμανοκρατίας στη Μακεδονία είναι ασφαλώς περισσότερες, γεγονός που οφείλεται κυρίως στην ύπαρξη ορισμένων κωδίκων της Μητροπόλεως, οι οποίοι αναφέρονται στην περίοδο αυτή.

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται επισκοπικοί κατάλογοι της Μητροπόλεως (παλαιότεροι και σύγχρονοι), οι οποίοι ασφαλώς αποτελούν σημαντικό οδηγό στην έρευνα της επισκοπικής προσωπογραφίας της επαρχίας.

Κατά το έτος 1891, ο Μητροπολίτης Αμασείας Άνθιμος Αλεξούδης δημοσίευσε στην εφημερίδα «Νεολόγος» της Κωνσταντινουπόλεως μελέτες που αφορούν τους Μητροπολίτες Βεροίας και Ναούσης κατά την περίοδο της Οθωμανοκρατίας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο διάλογος που δημοσιεύεται στην ίδια εφημερίδα μεταξύ του Αλεξούδη και του Σ. Δημοσθενόπουλου, σχετικά με τον Μητροπολίτη Βεροίας Ιωαννίκιο (1638 – 1645).

Κατά το έτος 1965, δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου» επισκοπικός κατάλογος της Μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης, του Αρχιμανδρίτη Σωφρονίου Αν. Σταμούλη (μετέπειτα Μητροπολίτη Μυριοφύτου & Περιστάσεως, Ελευθερουπόλεως και Βεροίας & Ναούσης). Η μελέτη αυτή του

Σωφρονίου συντάχθηκε κατά το έτος 1907 και στάλθηκε αρχικά προς δημοσίευση στο περιοδικό «Εκκλησιαστική Αλήθεια», παρέμεινε όμως αδημοσίευτη μέχρι τον θάνατο του Σωφρονίου (1961), οπότε ο αδελφός του Μιλτιάδης Σταμούλης αποφάσισε να τη δημοσιεύσει στην «Επετηρίδα του Μεσαιωνικού Αρχείου».

Ο κατάλογος αυτός συντάχθηκε με βάση ένα παλαιό δίπτυχο το οποίο φυλασσόταν στην πρόθεση του Μητροπολιτικού ναού Πέτρου και Παύλου Βεροίας, τον επισκοπικό κατάλογο του Μητροπολίτη Αμασείας Ανθίμου Αλεξούδη και ορισμένες άλλες σημειώσεις. Το παραπάνω δίπτυχο γράφτηκε για πρώτη φορά κατά τα έτος 1830, με βάση παλαιότερους κώδικες της Μητροπόλεως, κάποιον από τους οποίους έχουν πλέον χαθεί. Στο χειρόγραφο υπήρχε η εξής σημείωση : «*Ερευνηθέντων των τότε σωζομένων παλαιών Κωδίκων, επί των ημερών του κυρού Χρυσάνθου, και καταστρωθέντων εν τη πλακί ταύτη των μέχρι του παρόντος αρχιερατευσάντων, ανακαινισάμεθα ήδη διαφθαρέντων εκ της πολυκαιρίας : - 1830 :*».⁷⁴

Στο διάστημα των ετών 1956 – 1959, ο Αρχιμανδρίτης Αιμιλιανός Τσακόπουλος (μετέπειτα Μητροπολίτης Μιλήτου), δημοσίευσε στο περιοδικό «Ορθοδοξία» επισκοπικούς καταλόγους των Μητροπόλεων του Οικουμενικού θρόνου, από τις αρχές του 19^{ου} μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, με βάση τα υπομνήματα εκλογής των Μητροπολιτών που σώζονται στους κώδικες του Πατριαρχικού Αρχιεπισκοπικού Αρχείου.⁷⁵

Το 1960 ο Αρχιγραμματέας της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδας, Αρχιμανδρίτης Θεοκλήτος Φιλιππαίος, δημοσίευσε στο περιοδικό «Θεολογία» επισκοπικούς καταλόγους των Μητροπόλεων του Οικουμενικού θρόνου και της Εκκλησίας της Ελλάδος, από τον 19^ο (κυρίως 2^ο μισό) έως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα (1960), με βάση την βιβλιογραφία που κατόρθωσε να συγκεντρώσει.⁷⁶

⁷⁴ Σωφρονίου Σταμούλη (Μητροπολίτη Βεροίας), «Συμβολή εις τον κατάλογον των επισκόπων Βεροίας και Ναούσης», *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου* 12 (1962 – Αθήνα 1965) 46 – 56.

⁷⁵ Αιμιλιανού Τσακόπουλου (Αρχιμανδρίτη), «Επισκοπικοί κατάλογοι κατά τους κώδικας των υπομνημάτων του Αρχιεπισκοπικού του Οικουμενικού Πατριαρχείου», *Ορθοδοξία* ΛΑ' (1956) 429, ΛΒ' (1957) 319, 476, ΛΓ' (1958) 14, 34, 288, 294, 409, 417, 424, ΛΔ' (1959) 24, 30, 34, 169, 182..

⁷⁶ Θεοκλήτου Φιλιππαίου (Αρχιμανδρίτη), «Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως επισκοπαί και επίσκοποι (1833 – 1960)», *Θεολογία* ΛΑ' τχ. Γ' (1960) 529.

Τον επόμενο χρόνο (1961), ο ιστορικός της Βέροιας Γεώργιος Χ. Χιονίδης, δημοσίευσε το έργο «Σύντομη ιστορία του χριστιανισμού στην περιοχή της Βέροιας», στο οποίο παρουσιάζει σημαντικές πληροφορίες για τους Μητροπολίτες της επαρχίας, από τον 1^ο μέχρι και τον 20^ο αιώνα (1960). Το συγκεκριμένο έργο αποτέλεσε σημαντικό σταθμό στη μελέτη της επισκοπικής προσωπογραφίας της επαρχίας, αν και ο συγγραφέας δεν παραθέτει τις πηγές και τη βιβλιογραφία που χρησιμοποίησε.⁷⁷ Ο ίδιος, εξέδωσε το 1970 τον β' τόμο της ιστορίας της Βέροιας, στον οποίο δημοσιεύεται και επισκοπικός κατάλογος από τον 1^ο έως τις αρχές του 15^{ου} αιώνα (πριν από την κατάκτηση της πόλης από τους Τούρκους).⁷⁸

Επισκοπικούς καταλόγους των Μητροπόλεων της Εκκλησίας της Ελλάδος δημοσίευσε και ο Μητροπολίτης πρώην Λήμνου Βασίλειος Ατέσης, κατά τα έτη 1974, 1978 και 1982, στα περιοδικά «Εκκλησιαστικός Φάρος», «Εκκλησία και Θεολογία» και στις εκδόσεις της Μητρόπολης Μεσσηνίας.⁷⁹ Ο κατάλογος που παρουσιάζεται στην παρούσα εργασία, αποτελεί κριτική παρουσίαση των παραπάνω καταλόγων του Ατέση.

Μερικά χρόνια αργότερα, το 1994, ο αείμνηστος Θανάσης Παπαζώτος παρουσίασε, αξιοποιώντας το επιγραφικό – αρχαιολογικό υλικό της επαρχίας, σε συνδυασμό με μεγάλο μέρος της υπάρχουσας βιβλιογραφίας, πλήρη επισκοπικό κατάλογο της Μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης, από τον 11^ο έως τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, στη διδακτορική του διατριβή, με τίτλο «Η Βέροια και οι ναοί της (11^{ος} – 18^{ος} αι.)».⁸⁰

Κατά το έτος 1997, η Ιερά Μητρόπολη Βεροίας, Ναούσης και Καμπανίας, αφιέρωσε το ετήσιο εγκόλπιο ημερολόγιό της στους Μητροπολίτες Βεροίας και Ναούσης του 20^{ου} αιώνα, παραθέτοντας μεταξύ των μηνών του έτους σύντομα βιογραφικά Μητροπολιτών,

⁷⁷ Γεωργίου Χ. Χιονίδη, *Σύντομη ιστορία του χριστιανισμού στην περιοχή της Βεροίας*, Βέροια 1961, σσ. 17 – 31.

⁷⁸ Γεωργίου Χ. Χιονίδη, *Ιστορία της Βεροίας*, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 162 – 168.

⁷⁹ Βασιλείου Ατέση (Μητροπολίτη πρ. Λήμνου), «Επισκοπικοί κατάλογοι Ελλάδος», *Εκκλησιαστικός Φάρος* 56 (1974) 133, του ιδίου, *Αρχιερείς Μητροπόλεων τινών της Εκκλησίας της Ελλάδος από του έτους 1453 μέχρι σήμερα*, Καλαμάτα 1978, σ. 19, του ιδίου, «Επισκοπαί και επίσκοποι της Εκκλησίας της Ελλάδος από του 1800 μέχρι σήμερα», *Εκκλησία και Θεολογία* 3 (1982) 976 – 978.

⁸⁰ Θανάση Παπαζώτου, *Η Βέροια και οι ναοί της (11^{ος} – 18^{ος} αι.)*, Αθήνα 1994, σ. 66.

ξεκινώντας από τον Κοσμά (1892 – 1895) έως τον τελευταίο Μητροπολίτη Παύλο (1968 – 1993).⁸¹

Το 1999, ο καθηγητής Γεώργιος Στογιόγλου, αξιοποιώντας αρχειακό και βιβλιογραφικό υλικό, παρουσίασε επισκοπικό κατάλογο της Μητροπόλεως, των ετών 1799 – 1994, στον τόμο «Νάουσα 19^{ος} – 20^{ος} αιώνας», που εκδόθηκε από την «Πολιτιστική Εταιρεία Νάουσας Αναστάσιος Μιχαήλ ο λόγιος».⁸²

Τέλος, αξιοποιώντας τα μέχρι στιγμής δεδομένα, παρουσιάζουμε νέο κριτικό επισκοπικό κατάλογο, της περιόδου της Οθωμανοκρατίας, από το 1430 μέχρι και το 1912.

⁸¹ Ιερά Μητρόπολις Βεροίας, Ναούσης και Καμπανίας, *Εγκόλπιον Ημερολόγιον 1997 – Αφιερωμένον εις τους Μητροπολίτας Βεροίας του 20^{ου} αι.*, Βέροια 1997.

⁸² Στογιόγλου, «Η εκκλησία και τα σχολεία στη Νάουσα», ό.π., σ. 73.

**1. ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ
ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΑΜΑΣΕΙΑΣ ΑΝΘΙΜΟΥ ΑΛΕΞΟΥΔΗ
(1891)**

- Ματθαίος	1554
- Νεόφυτος	1555
- Μητροφάνης	1572 – 1578
- Παΐσιος	1606 – 7
- Ιωάσαφ	1610
- Αβέρκιος	1613
- Κύριλλος	1630 – 32 το α' και 1634 το β'
- Τιμόθεος	1621
- Ιωαννίκιος	1640
- Ιωάσαφ	1645
- Ιωακείμ Α'	1649
- Ιωακείμ Β' (το πρώτον)	1682 - 1687
- Αθανάσιος Β' (το πρώτον)	1687
- Ιωακείμ Β' (το δεύτερον)	1688
- Αθανάσιος Β' (το δεύτερον)	1688 ή 1689
- Ιωακείμ Β' (το τρίτον)	- 1689
- Λεόντιος	1705
- Μακάριος Β'	1715 – 1721 ???
- Αγάπιος	1725
- Ιωακείμ	1727
- Μακάριος	1730 – 1735
- Σαμουήλ	1746
- Δωρόθεος	1763
- Δανιήλ	1769
- Χρύσανθος	1799

**2. ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ
ΒΕΡΟΙΑΣ ΚΑΙ ΝΑΟΥΣΗΣ ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΑΝ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ
(1907 / 1965)**

- Παΐσιος	Εν τω 1607 αρχιεράτευσεν
- Ιωάσαφ	Εν τω 1610 : απριλίου 23
- Αβέρκιος	Εν τω 1613

- Κύριλλος	Εν τω 1621 : φεβρουαρίου 28
- Ιωαννίκιος	Εν τω 1640 : αυγούστου 24
- Ιωάσαφ	Εν τω 1645 : οκτωβρίου 23
- Ιωακείμ	Εν τω 1649 : Νοεμβρίου 2 :
- Ιωακείμ ο εκ Κύτρους	Εν τω 1682 : Ιανουαρίου 13 :
- Μακάριος	Εν τω 1692 : Νοεμβρίου 1 :
- Λεόντιος	Εν τω 1705 : Ιουλίου 2.
- Μακάριος	Εν τω 1715 : Δεκεμβρίου 20.
- Ιωακείμ	Εν τω 1727 : Ιανουαρίου 1.
- Σαμουήλ	Εν τω 1746 :
- Δωρόθεος ο εκ Φαρσάλων	Εν τω 1763 :
- Δανιήλ	Εν τω 1769 : Ιουλίου 12.
- Χρύσανθος	Εν τω 1799 : φεβρουαρίου [sic] 5
- Ζαχαρίας	Εν τω 1811 : Ιουλίου 14
- Μεθόδιος ο εκ Κρήτης	Εν τω 1823 : Ιανουαρίου 15.
- Διονύσιος	Εν τω 1831 : μαΐου 25 :
- Θεόκλητος	Εν τω 1848 : μαρτίου 18 :
- Σωφρόνιος	Εν τω 1863 : Ιουνίου 20.
- Βενέδικτος	Εν τω 1869 : Ιουνίου 1.
- Προκόπιος ο εκ Μογλενών	Εν τω 1877 Μαΐου 2.
- Κοσμάς ο εκ Δρυϊνουπόλεως	Εν τω 1893 Απριλ. 14.
- Κωνστάντιος	Τω 1895.
- Απόστολος	Τω 1906 Αυγούστου 15.

**3. ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ
ΑΡΧΙΜ. ΑΙΜΙΛΙΑΝΟΥ ΤΣΑΚΟΠΟΥΛΟΥ
(ΑΡΧΙΟΦΥΛΑΚΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ)
1956 – 1959**

Ζαχαρίας	1811
Μεθόδιος	1823
Διονύσιος	1831
Θεόκλητος	1848
Σωφρόνιος	1863
Βενέδικτος	1869
Προκόπιος	1877
Κοσμάς Ευμορφόπουλος	1892

Κωνστάντιος Ισαακίδης	1895
Απόστολος	1906
Λουκάς	1909
Καλλίνικος Δελικάνης	1911
Κωνστάντιος	1922
Χρυσόστομος	1924
Απόστολος	1924
Σωφρόνιος	1924
Πολύκαρπος Σακελλαρόπουλος	1927
Αλέξανδρος Δηλανάς	1943

**4. ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΡΧΙΓΡΑΜΜΑΤΕΑ ΤΗΣ
ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΑΡΧΙΜ. ΘΕΟΚΛΗΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΑΙΟΥ
(1960)**

Διονύσιος ο από Δράμας	Μάιος 1831 – Μάρτιος 1848
Θεόκλητος ο από Βελισσού	Μάρτιος 1848 – Μάιος 1863
Σωφρόνιος Χρηστίδης	3 Μαΐου 1863 – Μάιος 1869
Βενέδικτος (προεδρικός) ο από Πελαγονίας	Μάιος 1869 – 2 Μαΐου 1877
Προκόπιος ο από Μογλενών	2 Μαΐου 1877 – 14 Απριλίου 1892
Κοσμάς ο από Δρυϊνουπόλεως	14 Απριλίου 1892 – Ιούλιος 1895
Κωνστάντιος ο από Νεοκαισαρείας	Ιούλιος 1895 – Ιούνιος 1906
Απόστολος ο από Σταυρουπόλεως	Ιούνιος 1906 – Αύγουστος 1909
Λουκάς ο από Δρυϊνουπόλεως	Αύγουστος 1909 – Αύγουστος 1911
Καλλίνικος ο από Βελεγράδων	Αύγουστος 1911 – Φεβρουάριος 1922
Κωνστάντιος ο από Βοδενών	Οκτώβριος 1922 – 5 Φεβρουαρίου 1924
Απόστολος ο από Ρόδου	Φεβρουάριος 1924 – Απρίλιος 1924
Χρυσόστομος ο από Ρόδου	30 Απριλίου 1924 – 7 Οκτωβρίου 1924
Σωφρόνιος ο από Μυριοφύτου και Περιστάσεως	7 Οκτωβρίου 1924 – 19 Δεκεμβρίου 1927

Πολύκαρπος ο από πρώην Φλωρίνης	19 Δεκεμβρίου 1927 – 30 Ιανουαρίου 1943
Αλέξανδρος ο από Ζιχνών	Φεβρουάριος 1943 – 5 Ιανουαρίου 1958
Καλλίνικος ο από Κασσανδρείας	11 Μαρτίου 1958

5. ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Χ. ΧΙΟΝΙΔΗ

A. 1961

Κάρπος (;)	Μετά το 50 μ.Χ.
Ονήσιμος	61 – 106
Αντώνιος	Α' Οικουμενική Σύνοδος (318)
Γερόντιος	Σύνοδος Σαρδικής (347)
Λουκάς	Γ' Οικουμενική Σύνοδος (431)
Σεβαστιανός	Δ' Οικουμενική Σύνοδος (451)
Τιμόθεος	Ε' Οικουμενική Σύνοδος (553)
Ιωσήφ	Η' Οικουμενική Σύνοδος (879)
Γουαρίνος	1206 – 1212
Λεόντιος	1260
Μακάριος	Πριν το 1315 (;)
Διονύσιος	1342
Δανιήλ	1393
Ευστάθιος	1407
Ιωσήφ	1467
Νεόφυτος	1474
Μεθόδιος	1490
Γεννάδιος	1508
Ιγνάτιος	1550
Ματθαίος	1554
Νεόφυτος	1555
Θεοφάνης Μαλάκης	1567 – 1570
Μητροφάνης	1572 – 1578
Κύριλλος	1579
Αρσένιος ⁸³	1593

⁸³ Το σωστό όνομα του Μητροπολίτη είναι Αρτέμιος. Προφανώς πρόκειται για λάθος ανάγνωση της πηγής.

Παΐσιος	1605 – 1607
Ιωάσαφ	1610
Αβέρκιος	1613
Γαβριήλ	1615
Κύριλλος Κονταρής	1618 – 1634
Ιωακείμ	1638
Ιωαννίκιος	1638 – 1645
Ιωάσαφ	1645 – 1649
Ιωακείμ	1649
Αθανάσιος	1682 – 1687
Μακάριος	1692
Λεόντιος	1705 – 1715
Μακάριος	1715 – 1725
Ιωακείμ	1725 – 1745
Σαμουήλ	1746 – 1763
Δωρόθεος	1763 – 1768
Δανιήλ	1769 – 1799
Χρυσάνθος	1799 – 1811
Ζαχαρίας	1811 – 1822
Μεθόδιος	1823 – 1831
Διονύσιος	1831 – 1848
Θεόκλητος	1848 – 1863
Σωφρόνιος	1863 – 1869
Βενέδικτος	1869 – 1877
Προκόπιος	1877 – 1892
Κοσμάς Ευμορφόπουλος	1892 – 1895
Κωνστάντιος Ισαακίδης	1895 – 1906
Απόστολος	1906 – 1909
Λουκάς	1909 – 1911
Καλλίνικος Δελικάνης	1911 – 1922
Κωνστάντιος	1922
Χρυσόστομος	1924
Απόστολος	1924
Σωφρόνιος	1924
Πολύκαρπος Σακελλαρόπουλος	1927
Αλέξανδρος Δηλανάς	1943 – 1958
Καλλίνικος Χαραλαμπίκης	1958

B. (1970)

Ονήσιμος	61 - 106
Γερόντιος	347
Λουκάς	431 ή 441
Σεβαστιανός	451
Τιμόθεος	536
Ιωσήφ	879
Βασίλειος	11 ^{ος} αι.
Γουαρίνος	1204 - 1206
Λέων	1260 - 1280
Αντώνιος Μαλάκης	1285
Ανώνυμος	1306
Ανώνυμος	1316 - 1317
Μάξιμος	1326
Διονύσιος	1330 - 1364
Δανιήλ	1393 - 1394
Ανώνυμος	14 ^{ος} αι.
Αρσένιος	1397 - 1400
Ευστάθιος	1403 - 1410
Ιωάννης	;
Μιχαήλ	;
Μακάριος	;

**6. ΕΠΙΣΚΟΠΟΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ
ΠΡ. ΔΗΜΝΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Γ. ΑΤΕΣΗ
(1974, 1978, 1982)**

Κάρπος	Ο εκ τω Ο' Αποστόλων
Ονήσιμος	61 - 106. Μαθητής του Αποστόλου Παύλου
Αντώνιος	Α' Οικουμενική Σύνοδος (325)
Γερόντιος	Σύνοδος της Σαρδικής (343)
Δημόφιλος	369
Λουκάς Α'	Ληστρική Σύν. Σαρδικής (449)
Σεβαστιανός ή Σεβαστός	Δ' Οικουμενική Σύνοδος (451)
Τιμόθεος Α'	536. Ε' Οικουμ. Σύνοδος (553)

Ιωσήφ Α'	Σύνοδος Φωτίου (879)
Λέων ή Λεόντιος	1260, 1285
Διονύσιος Α'	1342
Δανιήλ Α'	1393
Ανώνυμος	1410
Καλλίμαχος ή Καλλίνικος	1432 (απαγχονησθείς υπό των Τούρκων)
Ιωσήφ Β'	1467
Νεόφυτος Α'	1475, 1490
Μεθόδιος Α' Βατοπεδινός	1490
Νεόφυτος Β'	1535
Ιγνάτιος	1550
Ματθαίος	1554
Νεόφυτος Γ'	1555 καθαιρεθείς βραδύτερον
Θεοφάνης Μαλάκης	1567 και πέραν του 1569
Μητροφάνης	1572 – 1578
Παΐσιος	1607
Ιωάσαφ Α'	1610
Αβέρκιος	1613 – 1618
Κύριλλος Κονταρής	1618 – 1633, β' 1633 – 1635, Πατριάρχης Κων/λεως (1633, 1635 – 1636, 1638 – 1639)
Ιωαννίκιος Διόδιος	1633 – 1634
Τιμόθεος Β'	1621 – 1633 ή 1645 – 1649 (;)
Ιωακείμ Α' ;	1638 – 1639 (;)
Ιωακείμ Β' (μήπως ταυτίζεται με τον Ιωακείμ Α')	1649 – 1655
Ιωάσαφ Β'	1645, 1649
Ιωακείμ Β'	1649
Ανώνυμος	1686
Μακάριος Α'	1692
Λεόντιος	1705
Μακάριος Β'	1715 – 1725
Ιωακείμ Γ'	1725 – 1746
Μακάριος Β'	1730 – 1735
Αγάπιος	Αχρονολογήτως
Σαμουήλ	1746 – 1763
Δωρόθεος ο από Φαρσάλων	1763 – 1767

Αβράμιος	1767 ή 1769
Δανιήλ Β'	1767 ή 1767 – 1789
Κοσμάς Α'	1790 ;
Ζαχαρίας Α'	1798
Χρυσάνθος	1799 – 1811
Ζαχαρίας Β'	1811 – 1822
Μεθόδιος Β' Σαπουντζάκης ο από Κρήτης	1823 – 1831
Διονύσιος Β' ο από Δράμας	1831 – 1848
Θεόκλητος ο από Βελισσού	1848 – 1863
Σωφρόνιος Α' Χριστίδης	1863 – 1869
Βενέδικτος ο από Πελαγονίας	1869 – 1877
Προκόπιος ο από Μογλενών	1877 – 1892
Κοσμάς Β' Ευμορφόπουλος ο από Δρυϊνουπόλεως	1892 – 1895
Κωνστάντιος Α' Ισαακίδης ο από Νεοκαισαρείας	1895 – 1906
Απόστολος Α' Χριστοδούλου ο από Σταυρουπόλεως	1906 – 1909
Λουκάς Β' Πετρίδης ο από Δρυϊνουπόλεως	1909 – 1911
Καλλίνικος Β' Δεληκάνης ο από Βελεγράδων	1911 – 1922
Κωνστάντιος Β' Ρούσης ή Καπιτζόγλου ο από Βοδενών	1922 – 1924
Απόστολος Β' Τρύφωνος ο από Ρόδου	1924
Χρυσόστομος Χατζησταύρου ο από Ρόδου	1924
Σωφρόνιος Β' Σταμούλης ο από Μυριοφύτου και Περιστάσεως	1924 – 1927
Πολύκαρπος Σακελλαρόπουλος ο από πρ. Φλωρίνης	1927 – 1943
Αλέξανδρος Δηλανάς ο από Ζηχνών	1943 – 1958
Καλλίνικος Χαραλαμπάκης ο από Κασσανδρείας	1958 – 1968
Παύλος Γιαννικόπουλος	1968 –

**7. ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΘΑΝΑΣΗ ΠΑΠΑΖΩΤΟΥ
(1994)**

ΟΝΟΜΑ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ
<i>1. ΕΠΙΣΚΟΠΟΙ</i>	
Νικήτας	1078
Βασίλειος	B' μισό 11 ^{ου} αι.
Βασίλειος	1128
Ανώνυμος Βούλγαρος	-
Βασίλειος	1216/17
<i>2. ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΙ</i>	
Λέων	1272 – 1280
Αντώνιος Μαλάκης	1285; - 1290
Θεοδόσιος	1294
<i>3. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΕΣ</i>	
Ανώνυμος	1316 – 1318
Μάξιμος	1326
Διονύσιος	1330 – 1352
Ανώνυμος	-
Πρώην Τζουρολόης	1364
Ευστάθιος	1403 – 1409
Αρσένιος	1433;
Ανώνυμος	1437
Ιωσήφ	1467
Νεόφυτος Α'	1474 – 1490
Μεθόδιος	1490 έως λίγο πριν από το 1506
Γεννάδιος	1508
Ματθαίος	† 1534
Νεόφυτος Β'	1535
Σωφρόνιος	1538
Ιγνάτιος	1550
Θεοφάνης Μαλάκης	1566 – 1571
Μητροφάνης	1572 – 1578
Κύριλλος	1579
Ιερεμίας	1582
Αρτέμιος	1591
Ιωάσαφ Α'	1596
Αθανάσιος Α'	Περί το 1600

- Παΐσιος	1605, πριν από το 1610
- Ιωάσαφ Β'	Λίγο πριν από το 1610 έως το 1613
- Αβέρκιος	1613 – 1617
- Ιωακείμ	1617
- Κύριλλος Κονταρής	1618 - 1638
- Τιμόθεος	1621
- Ιωαννίκιος	1638 – 1645
- Ιωάσαφ Γ'	1645 – 1649
- Ιωακείμ Α'	1649 – 1655, 1669 – 1678
- Ιωακείμ Β' (το πρώτον)	1678 – 1683
- Αθανάσιος Β' (το πρώτον)	Μεταξύ 1683 – 1687
- Ιωακείμ Β' (το δεύτερον)	1687 –
- Αθανάσιος Β' (το δεύτερον)	–
- Ιωακείμ Β' (το τρίτον)	– 1692
- Μακάριος Α'	1692
- Λεόντιος	1715
- Μακάριος Β'	1716 – 1725
- Ιωακείμ Γ'	1726 – 1746
- Σαμουήλ	1746 – 1763
- Δωρόθεος	1763 –
- Αβράμιος	1769
- Δανιήλ	1769, 1775
- Φιλόθεος	1796
- Χρύσανθος	1799

8. ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΒΕΡΟΙΑΣ ΚΑΙ ΝΑΟΥΣΗΣ (1799 – 1994), ΤΟΥ ΓΕΩΡΓ. ΣΤΟΓΙΟΓΛΟΥ (1999)

1.	Χρύσανθος	5 Φεβρουαρίου 1799 – Ιούλιος 1811	Εις Μητρο. Σερρών
2.	Ζαχαρίας	Ιούλιος 1811 – Ιανουάριος 1823	Εις Μητρο. Κυζίκου
3.	Μεθόδιος	Ιανουάριος 1823 – Μάιος 1831	Εις Μητρο. Ρόδου
4.	Διονύσιος	Μάιος 1831 –	Επαύθη

		Μάρτιος 1848	
5.	Θεόκλητος	Μάρτιος 1848 – 3 Μαΐου 1863	Παραιτήθη
6.	Σωφρόνιος	3 Μαΐου 1863 – 26 Μαΐου 1869	Εις Μητρο. Ιωαννίνων
7.	Βενέδικτος	26 Μαΐου 1869 – 2 Μαΐου 1877	Απεβίωσε
8.	Προκόπιος	2 Μαΐου 1877 – 14 Απριλίου 1892	Εις Μητρο. Κασσανδρείας
9.	Κοσμάς	14 Απριλίου 1892 – 15 Ιουλίου 1895	Εις Μητρο. Πελαγονίας
10.	Κωνστάντιος	15 Ιουλίου 1895 – 29 Ιουνίου 1906	Εις Μητρο. Καστορίας
11.	Απόστολος	29 Ιουνίου 1906 – 26 Αυγούστου 1909	Εις Μητρο. Σερρών
12.	Λουκάς	27 Αυγούστου 1909 – 25 Ιουνίου 1911	Εις Μητρο. Φιλαδελφείας
13.	Καλλίνικος	25 Ιουνίου 1911 – 13 Οκτωβρίου 1922	Εις Μητρο. Κυζίκου
14.	Κωνστάντιος	13 Οκτωβρίου 1922 – Φεβρουάριος 1924	Εις Μητροπ. Εδέσσης-Πέλλης
15.	Απόστολος	Φεβρουάριος 1924	Εις Μητρο. Ρόδου
16.	Χρυσόστομος	Απρίλιος 1924 – 7 Οκτωβρίου 1924	Εις Μητρο. Φιλίππων – Νεαπόλεως
17.	Σωφρόνιος	7 Οκτωβρίου 1924 – 19 Νοεμβρίου 1927	Εις Μητρο. Ελευθερουπόλεως
18.	Πολύκαρπος	Νεόμβριος 1927 – Φεβρουάριος 1943	Απεβίωσε
19.	Αλέξανδρος	Φεβρουάριος 1943 – 5 Ιανουαρίου 1958	Απεβίωσε
20.	Καλλίνικος	11 Μαρτίου 1958 – Νοέμβριος 1968	Απεχώρησε
21.	Παύλος	24 Νοεμβρίου 1968 - 1993	Απεβίωσε

9. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

Αρσένιος	1433;
Ανώνυμος	1437
Ιωσήφ	1467
Νεόφυτος Α'	1474 – 1490
Μεθόδιος	1490 έως λίγο πριν από το 1506
Γεννάδιος	1508
Ματθαίος	† 1534
Νεόφυτος Β'	1535
Σωφρόνιος	1538
Ιγνάτιος	1550
Θεοφάνης Μαλάκης	1566 – 1571
Μητροφάνης	1572 – 1578
Κύριλλος	1579
Ιερεμίας	1582
Αρτέμιος	1591
Ιωάσαφ Α'	1596
Αθανάσιος Α'	Περί το 1600
Παΐσιος	1605, πριν από το 1610
Ιωάσαφ Β'	Πριν το 1610 έως το 1613
Αβέρκιος	1613 – 1617
Ιωακείμ	1617
Κύριλλος Κονταρής	1618 - 1638
Τιμόθεος	1621
Ιωαννίκιος	1638 – 1645
Ιωάσαφ Γ'	1645 – 1649
Ιωακείμ Α'	1649 – 1655, 1669 – 1678
Ιωακείμ Β' (το πρώτον)	1678 – 1683
Αθανάσιος Β' (το πρώτον)	Μεταξύ 1683 – 1687
Ιωακείμ Β' (το δεύτερον)	1687 –
Αθανάσιος Β' (το δεύτερον)	–
Ιωακείμ Β' (το τρίτον)	– 1692
Μακάριος Α'	1692
Λεόντιος	1715
Μακάριος Β'	1716 – 1725
Ιωακείμ Γ'	1726 – 1746
Σαμουήλ	1746 – 1763

Δωρόθεος	1763 – 1769
Δανιήλ	1769 – 1799
Χρυσάνθος	1799 – 1811
Ζαχαρίας	1811 – 1822
Μεθόδιος	1823 – 1831
Διονύσιος	1831 – 1848
Θεόκλητος	1848 – 1863
Σωφρόνιος	1863 – 1869
Βενέδικτος	1869 – 1877
Προκόπιος	1877 – 1892
Κοσμάς Ευμορφόπουλος	1892 – 1895
Κωνστάντιος Ισαακίδης	1895 – 1906
Απόστολος	1906 – 1909
Λουκάς	1909 – 1911
Καλλίνικος Δελικάνης	1911 – 1922

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΟΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΕΣ ΒΕΡΟΙΑΣ ΚΑΙ ΝΑΟΥΣΗΣ

(1430 – 1912)

- ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΚΑ -

15^{ος} ΑΙΩΝΑΣ

Αρσένιος (1433 ;)

Το όνομα του Μητροπολίτη Βεροίας Αρσενίου, μας είναι γνωστό από χειρόγραφο κώδικα της μονής Μεταμορφώσεως των Μετεώρων (κωδ. 269), στον οποίο σώζεται η πρώτη ακολουθία του. Η ακολουθία έγινε γνωστή από τον περιγραφικό κατάλογο που εξέδωσε το Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νεοτέρου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, με βάση τα χειρόγραφα του Νίκου Βέη.⁸⁴ Με βάση την ακολουθία αυτή, ο Γ. Χιονίδης απέδειξε ότι ο Αρσένιος είναι ο Μητροπολίτης που δολοφονήθηκε σύμφωνα με την παράδοση από τους Τούρκους, και την περίοδο των πολιορκιών της Βέροιας, μεταξύ του 14^{ου} και του 15^{ου} αιώνα.⁸⁵

Ανώνυμος (1437)

Αναφέρεται στον cod. 18298 του Μονάχου, ως item alter (archiepiscopus) in Feria, σε υπόμνημα που συντάχθηκε για τη Σύνοδο της Βασιλείας.⁸⁶

Ιωσήφ (1467)

Ο Μητροπολίτης Βεροίας Ιωσήφ υπογράφει σε έγγραφο καθάρσεως του Πατριάρχη Μάρκου Ευλοκαράβη, στις 15 Ιανουαρίου του 1467.⁸⁷

⁸⁴ Νίκου Βέη, *Τα χειρόγραφα των Μετεώρων : Κατάλογος περιγραφικός των χειρογράφων κωδίκων των αποκειμένων εις τας μονάς των Μετεώρων, Α', Τα χειρόγραφα της μονής Μεταμορφώσεως. Εκ των καταλοίπων Νίκου Α. Βέη*, Αθήνα 1967, σ. 294.

⁸⁵ Γεωργίου Χ. Χιονίδη, *Ανέκδοτος ακολουθία του νεομάρτυρος Αρσενίου Μητροπολίτου Βεροίας (14^{ος} ή 15^{ος} αι.)*, Θεσσαλονίκη 1971, σσ. 7 – 18 (όπου και περισσότερες πληροφορίες), του ίδιου “Αρσένιος ελέγετο ο υπό των Τούρκων δολοφονηθείς Μητροπολίτης της Βέροιας”, *Εφημερίδα «Φρουρός της Ημαθίας»* (4 Ιανουαρίου 1971) 4.

⁸⁶ Παπαζώτου, *Η Βέροια*, ό.π., σ. 60.

⁸⁷ Α. Παπαδόπουλος – Κεραμεύς, “Μάρκος Ευλοκαράβης”, *Vizantijskij Vremennik* 10 (1903) 402 – 415.

Νεόφυτος Α' (1474 – 1490)

Γνωστός από Συνοδική Πράξη της 10^{ης} Οκτωβρίου του 1474. Αναγκάστηκε από τον λαό της Βέροιας να παραιτηθεί, στα 1490.⁸⁸

Μεθόδιος (1490 – 1506)

Ο Μεθόδιος υπήρξε Βατοπεδινός μοναχός και πρώην Μέγας Πρωτοσύγκελος του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Ανήλθε στον επισκοπικό θρόνο της Βέροιας κατά το έτος 1490.⁸⁹ Ως *terminus ante quem* της παραίτησής του από τη Μητρόπολη Βέροιας τίθεται το έτος 1506, κατά το οποίο υπογράφει ως πρώην Βερροίας.⁹⁰

⁸⁸ Χιονίδη, Σύντομη, ό.π., σ. 26.

⁸⁹ Σ. Ευστρατιάδη, "Ιστορικά μνημεία του Αθω", *Ελληνικά* 3 (1930) 46.

⁹⁰ P. Lemerle, *Actes de Kutlumus. Nouvelle edition remaniee et aygmentee, Arhives de l' Athos II*, Paris 1988, αριθμ. 50.

16^{ος} ΑΙΩΝΑΣ

Γεννάδιος (1508)

Ο Γεννάδιος είναι γνωστός από πράξη του Πατριάρχη Παχωμίου, του έτους 1508.⁹¹

Ματθαίος († 1534)

Ο Ματθαίος μας είναι γνωστός από τον βίο του Αγίου Διονυσίου του εν Ολύμπω.⁹² Ως terminus ante quem για τη δράση του, θα μπορούσε να τεθεί το έτος 1535, κατά το οποίο ο αντικαταστάτης του Νεόφυτος, χορήγησε για τον τοιχογραφικό διάκοσμο του καθολικού της Μονής Μεγίστης Λαύρας του αγίου όρους.

Νεόφυτος Β' (1535)

Ο «Βερροίας Νεόφυτος ο εξ Αθηνών», συνέδραμε ως «πρώην Βερροίας» στην αγιογράφηση του καθολικού της Ιεράς Μονής Μεγίστης Λαύρας Αγίου Όρους (περί το 1535). Το όνομά του αναγράφεται σε επιγραφή του καθολικού της Μονής.⁹³

Σωφρόνιος (1538)

Εμφανίζεται ως Μητροπολίτης Βερροίας κατά το έτος 1538.⁹⁴

⁹¹ Ευστρατιάδη, "Ιστορικά", ό.π., σ. 47.

⁹² Ακολουθία του Οσίου και Θεόφρου Πατρός ημών Διονυσίου του εν τω Ολύμπω όρει της Θετταλίας εκλάμπαντος, του νέου ασκητού. Ψαλλομένη τη κγ', του Ιανουαρίου μηνός. Τανύν δεύτερον τύποις, φιλοτίμω δαπάνη, του της αυτής μονής Οσιωτάτου Αγίου Καθηγουμένου Κυρίου Μεθοδίου, Παλιούρα εκδοθείσα, χάριν των ευλαβών χριστιανών, Εν τω του Πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως Ελληνικό Τυπογραφείο, Εν έτει 1816, σσ. 21 – 24.

⁹³ Βλ. Χιονίδη, Σύντομη, ό.π., σ. 26.

⁹⁴ H. Gelzer, "Byzantinische Inschriften aus Westmakedonien", *Athenische Mitteilungen* 27 (1902) 435.

Ιγνάτιος (1550)

Σύμφωνα με τον Γ. Χ. Χιονίδη, εμφανίζεται ως Μητροπολίτης Βεροίας κατά το έτος 1550. Δυστυχώς δεν εντοπίστηκαν άλλες σχετικές με τον Μητροπολίτη πληροφορίες.⁹⁵

Θεοφάνης Μαλάκης (1566 – 1571)

Το όνομα του Θεοφάνη αναγράφεται σε επιγραφή του ναού του αγίου Νικολάου (της ενορίας αγίου Γεωργίου Βεροίας), στις 16 Οκτωβρίου του έτους ζοε' (από κτίσεως κόσμου), δηλαδή κατά το έτος 1566.⁹⁶

Μητροφάνης (1571 – 1578)

Ο Μητροπολίτης Μητροφάνης υπήρξε λόγιος ιεράρχης της εποχής του. Ανήκει στο επιτελείο εκείνο, το οποίο επί πατριαρχείας του Ιερεμία Β' επιλήφθηκε την αλληλογραφία προς τους Βυτεμβέργιους Λουθηρανούς θεολόγους της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου της Τυβίγγης.

Αναφέρεται, επίσης, σε επιστολή του Θεοδοσίου Ζυγομηλά προς τον Μαρτίνο Κρούσιο, κατά το έτος 1578. Το 1578 γνωρίστηκε με τον St. Gerlach στην Κωνσταντινούπολη.

Κύριλλος (1579)

Σύμφωνα με τον Γ. Χ. Χιονίδη, εμφανίζεται ως Μητροπολίτης Βεροίας κατά το έτος 1579. Δυστυχώς δεν εντοπίστηκαν άλλες σχετικές με τον Μητροπολίτη πληροφορίες.⁹⁷

Ιερεμίας (1582)

Υπογράφει σε έγγραφο του Ιερεμία του Β', τον Φεβρουάριο του 1582.⁹⁸

⁹⁵ Βλ. Χιονίδη, *Σύντομη*, ό.π., σ. 26, Βλ. και Παπαζώτου, *Η Βέροια*, ό.π., σ. 61.

⁹⁶ Σταμούλη, *Συμβολή*, ό.π., σ. 50.

⁹⁷ Βλ. Χιονίδη, *Σύντομη*, ό.π., σ. 26, Βλ. και Παπαζώτου, *Η Βέροια*, ό.π., σ. 61.

⁹⁸ Δ. Ζακυθηνού, "Ανέκδοτα πατριαρχικά και εκκλησιαστικά γράμματα περί των Μονών των Μετεώρων", *Ελληνικά* 10 (1938) 304.

Αρτέμιος (1591)

Γνωστός από έγγραφα της μονής Παντοκράτορος του Αγίου Όρους.⁹⁹ Ο Γ. Χιονίδης αναφέρει Μητροπολίτη Βεροίας με το όνομα Αρσένιος κατά το έτος 1593, γεγονός που μάλλον οφείλεται σε λάθος ανάγνωση της πηγής του.¹⁰⁰

Ιωάσαφ Α' (1596)

Γνωστός από επιγραφή του 1596 σε αντιμήνσιο, που μετέφερε το 1901 στο Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών ο Γ. Λαμπράκης, η οποία έχει ως εξής : «† Θυσιαστήριον θείον αγιασθέν και ευλογηθέν παρά του θεοφιλεστάτου επισκόπου ημών κυρού Ηωάσαφ εν μηνί Γιουνουαρίου τρις επί του έτους ζρδ' (= 1596)». ¹⁰¹

⁹⁹ L. Petit, *Actes du Pantokrator*, Πετρούπολη 1903, σ. 49.

¹⁰⁰ Βλ. Χιονίδη, *Σύντομη*, ό.π., σ. 26.

¹⁰¹ Παπαζώτου, *Η Βέροια*, ό.π., σ. 61.

17^{ος} ΑΙΩΝΑΣ

Αθανάσιος Α' (περί το 1600)

Ο μητροπολίτης Αθανάσιος μας είναι γνωστός από τον Κώδικα του Ιέρακος, που σώζεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος.¹⁰²

Δεν αποκλείεται να ταυτίζεται με τον υμνογράφο της ακολουθίας του αγίου Αντωνίου του Νέου του Βεροιάως, η οποία εκδόθηκε για πρώτη φορά στη Μοσχόπολη το 1746.

Παΐσιος (1605 – 1610;)

Είναι γνωστή η πράξη εκλογής του την 6^η Δεκεμβρίου 1605. Η αρχιερατεία του είναι πιθανόν να εκτίνεται μετά το 1607, πριν πάντως από το 1910.

Ιωάσαφ Β' (1610 – 1613)

Όπως πληροφορούμαστε από το δίπτυχο του Μητροπολιτικού ναού Βεροίας, το οποίο δημοσίευσε ο Μητροπολίτης Βεροίας Σωφρόνιος Σταμούλης, ο Ιωάσαφ ανήλθε στον θρόνο της Βεροίας στις 23 Απριλίου του 1610.¹⁰³

Αβέρκιος (1613 – 1617)

Ο Αβέρκιος υπήρξε ιερομόναχος της Ιεράς Μονής Βατοπεδίου του Αγίου Όρους. Διετέλεσε Πρωτοσύγκελος της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, του Πατριαρχικού θρόνου Κωνσταντινουπόλεως. Διετέλεσε Μητροπολίτης Βεροίας από τον

¹⁰² Χρήστου Πατρινέλη, "Πατριαρχικά γράμματα και άλλα έγγραφα και σημειώματα του ΙΣΤ' – ΙΗ' αιώνας εκ του κώδικος του Ιέρακος (Εθνική Βιβλιοθήκη Ελλάδος 1474)" *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου* 12 (1962) 121.

¹⁰³ Σταμούλη, "Συμβολή", ό.π., σ. 47.

Ιούλιο του 1613 έως τον Φεβρουάριο τουλάχιστον του 1617.¹⁰⁴
Σώζεται η πράξη εκλογής του τον Ιούλιο του 1613.¹⁰⁵

Ιωακείμ (1617)

Το όνομα του Ιωακείμ αναφέρεται τον Φεβρουάριο του 1617 σε κτητορική επιγραφή του ναού του Αγίου Νικολάου (Αγίου Σπυριδώνος) της βλάχικης συνοικίας Βεροίας. Τον Ιούνιο του 1617 ο Ιωακείμ υπογράφει σε Πατριαρχικό έγγραφο.

Κύριλλος Κονταρής (1618 – 1638)

Ο Κύριλλος Κονταρής, γεννήθηκε στη Βέροια στα μέσα του 16^{ου} αιώνα. Συνήθως υπογράφει σε έγγραφα ως «Κύριλλος Κονταρής εκ Βεροίας». Φοίτησε στη Θεολογική Σχολή των Ιησουϊτών στον Γαλατά της Κωνσταντινούπολης. Το 1618 εξελέγη Μητροπολίτης της γενέτειράς του Βεροίας, όπου παρέμεινε μέχρι το 1632, οπότε κατόρθωσε να γίνει Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, διατηρώντας παράλληλα και τον Μητροπολιτικό θρόνο της Βέροιας.

Στον Πατριαρχικό θρόνο ανήλθε στις 6 Οκτωβρίου του 1632, πιθανώς με τη βοήθεια των Ιησουϊτών, παραμένοντας σε αυτόν μόνο για έξι ημέρες, αφού στη συνέχεια εξορίστηκε στο νησί Τένεδος. Διάδοχός του στον θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως ήταν ο Κύριλλος Λούκαρης. Ο Κονταρής σύντομα κατόρθωσε να πετύχει την λήξη της εξορίας του και να επιστρέψει στη Βέροια, συνεχίζοντας να ασκεί τις αρμοδιότητες του Μητροπολίτη. Το 1634 ή 1635, ο Κονταρής κατόρθωσε και πάλι να ανέλθει στον Πατριαρχικό θρόνο, αφού προηγουμένως ο Πατριάρχης Αθανάσιος εξορίστηκε στη Ρόδο. Παρέμεινε σε αυτόν για 16 μήνες και εξορίστηκε και πάλι στη Ρόδο, με την κατηγορία ότι ήταν φιλάργυρος. Τον διαδέχθηκε ο Νεόφυτος (1636) και στη συνέχεια και πάλι ο Κύριλλος Λούκαρης (8 – 3 – 1638). Ο Λούκαρης παρέμεινε Πατριάρχης μέχρι τον Ιούνιο του ίδιου χρόνου, ή μέχρι το 1639, οπότε εξορίστηκε και πάλι. Κατά μία άποψη ο Κονταρής υπήρξε ηθικός αυτουργός για τον θάνατο του Λούκαρη.

¹⁰⁴ Πορφυρίου Σιμωνοπετρίτου, "Αγιολογικά σημειώματα – Δύο ακόμη Μητροπολίτες Βεροίας, Νεόφυτος και Αβράμιος (;)", *Εφημερίδα «Οι Καιροί»* (27 Οκτωβρίου 2000) 4.

¹⁰⁵ Σ. Ευστρατιάδη, "Ιστορικά μνημεία του Άθω", *Ελληνικά* 3 (1930) 50.

Ο Κύριλλος Κονταρής ανήλθε για Τρίτη φορά στον Πατριαρχικό θρόνο τον Ιούνιο του 1638 και παρέμεινε έως το 1639, οπότε δολοφονήθηκε από τους Τούρκους στην Καρθαγένη.¹⁰⁶

Τιμόθεος (1621)

Χρημάτισε για μικρό χρονικό διάστημα Μητροπολίτης Βεροίας, πιθανότατα όταν ο Κύριλλος Κονταρής βρισκόταν στην εξορία. Κατά το έτος 1621 υπογράφει σε υπόμνημα του Κύριλλου Λούκαρη.

Ιωαννίκιος (1638 – 1645)

Το 1639, ο Ιωαννίκιος υπογράφει στην πράξη εκλογής του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Παρθενίου Α' του Γέροντος του από Ιωαννίνων, με το οποίο υπήρξαν συνεξόριστοι. Υπογράφει επίσης σε έγγραφα του Παρθενίου κατά τα έτη 1643 και 1644.

Σε κώδικα του τουρκικού ιεροδικείου Βεροίας σώζεται αυτοκρατορικό φιρμάνιο, το οποίο καθιστά αποκλειστικά υπεύθυνο για την είσπραξη των διαφόρων Μητροπολιτικών επιχορηγήσεων τον Μητροπολίτη Ιωαννίκιο. Το φιρμάνιο εκδόθηκε ύστερα από ενέργειες του Μητροπολίτη Ιωαννικίου, λόγω του γεγονότος ότι παρατηρήθηκε το φαινόμενο της είσπραξης χρημάτων από μη αρμόδια άτομα. Το φιρμάνιο έχει σε περίληψη ως εξής : «Ρεμπιούλ Εββέλ 1049 (Μάιος 1639). Αυτοκρατορικό Φιρμάνιο το οποίο εκδόθηκε ύστερα από παράπονα του Μητροπολίτη Βεροίας και Ναούσης Ιωαννικίου προς τον Πατριάρχη Παρθένιο διότι διάφοροι τρίτοι ιερείς, ιερομόναχοι κ.λ.π. εισέπρατταν χρήματα αυθαίρετα αντί του Μητροπολίτου».¹⁰⁷

Μετά από αίτηση του Οικουμενικού Πατριάρχη Παρθενίου Α' (1639 –1644) εκδόθηκε στις 5 Αυγούστου 1639 φιρμάνι υπέρ του μητροπολίτη Βεροίας Ιωαννικίου.

¹⁰⁶ Για τη δράση και τη θητεία του Κυρίλλου Κονταρή στον θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως Βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες*, έκδοση Β', Αθήναι 1996, σσ. 436 – 452.

¹⁰⁷ Γ. Α. Κ. – Ι. Α. Β., Α. Β. Ε. : 1, Α. Ε. Ε. : Ιεροδικ. 1, α/α 130 α', Χαραλάμπους Αραπίδη, *Μετάφρασις (εν περιλήψει) των κωδίκων του τοπικού ιστορικού αρχείου, (τουρκικού) ιεροδικείου Βερροίας, τόμων αραβ. ετών 1049 και 1050, γενομένη υπό του μεταφραστή και διευθυντού του αρχείου κ. Χαραλάμπους Αραπίδου (ανέκδοτο)*, σ. 272.

Οι διατυπωμένες αιτιολογίες προσφυγής του μητροπολίτη στην Πύλη για την έκδοση της αυτοκρατορικής διαταγής, με τη μεσολάβηση του πατριάρχη, ήταν: α) κάποιοι ξένοι ιερείς επενέβησαν στο κυριαρχικά δικαιώματα του μητροπολίτη Βεροίας Ιωαννικίου και προξένησαν οικονομικά προβλήματα στη μητρόπολη, β) οι βοϊβόδες, σιπαχήδες, γενίτσαροι και άλλες ανεξάρτητες ομάδες κακοποιούσαν τους υπαλλήλους του μητροπολίτη, γ) οι στρατιώτες αφαιρούσαν από τον μητροπολίτη τους ίππους ή ημίονους, που κατά καιρούς ίππευε για τη μετάβαση στο ποίμνιό του, και δ) φορολογούσαν τους υπαλλήλους του μητροπολίτη, που είχαν θητεία μικρότερη από έξι μήνες στην υπηρεσία του. Με το φιρμάνι αυτό διατάσσονται οι επιτόπιες δημόσιες αρχές στο εξής να αποτρέπουν παρόμοιες παρεμβάσεις και παραβάσεις σε βάρος του μητροπολίτη και των υπαλλήλων του, να ενεργούν δε πάντοτε σύμφωνα με το εις χείρας του βεράτιο, προστατεύοντας τον ποιμενάρχη κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του.

Από τους ανωτέρω προβαλλόμενους λόγους έκδοσης του φιρμανίου, ιδιαίτερη σημασία έχει η πρώτη αιτιολογία, δηλαδή της επέμβασης ξένων προς τη μητρόπολη ιερέων στην είσπραξη των δικαιωμάτων του μητροπολίτη. Δεν διευκρινίζεται όμως ποιοι ήσαν αυτοί οι ιερείς που εισέπρατταν τα δικαιώματά του μέσα στην ίδια την έδρα του, και γιατί το ποίμνιο συναινούσε να πληρώσει σ' αυτούς και όχι στον γνήσιο και αναγνωρισμένο από το Πατριαρχείο ποιμένα του.

Όπως ήδη σημειώσαμε, η Νάουσα έγινε το μήλο της έριδος μεταξύ της Μητροπόλεως Βεροίας και της Αρχιεπισκοπής Αχριδών, διότι και οι δύο τη διεκδικούσαν και είχαν τα δικά τους επιχειρήματα. Αυτό όμως είναι ένα θέμα που χρειάζεται ειδική έρευνα. Πάντως μεγάλη ευθύνη σ' αυτή τη διαμάχη είχαν οι χριστιανοί άρχοντες και προεστοί της Νάουσας, οι οποίοι, όπως φαίνεται, εκμεταλλευόμενοι αυτή τη διάσταση, κάθε φορά που είχαν ειδικούς λόγους, ζητούσαν ειδική μεταχείριση από τους αρχιερείς και προχωρούσαν προς τη μία ή την άλλη πλευρά, ανάλογα με τη θέση που έπαιρναν στο αιτημά τους. Ο μητροπολίτης Βεροίας Ιωαννίκιος δυσκολεύεται να εισπράξει τα δικαιώματά του από μία μερίδα χριστιανών της επαρχίας του, οι οποίοι όμως τα καταβάλλουν σε ιερείς άλλης επαρχίας. Χωρίς αμφιβολία πρόκειται για κατοίκους της Νάουσας, που

προσχώρησαν στην Αρχιεπισκοπή Αχριδών, για λόγους τους οποίους δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε. Παρά την έκδοση του φιρμανίου και τις εντολές της Πύλης να εφαρμοσθεί ό,τι μέχρι τότε, δηλαδή κατά Το παρελθόν, ίσχυε, το φαινόμενο αυτό θα επαναληφθεί και στο μέλλον, ως τα μέσα του πρώτου μισού του 18^{ου} αιώνα, όπως θα φανεί από τα παρακάτω.

Επομένως μπορούμε να υποθέσουμε ότι και κατά την εποχή αυτή υπάρχει κρίση στις σχέσεις μητροπολίτη Βεροίας και των Ναουσαίων, οι οποίοι, παρά την αντίθετη γνώμη του κυρίαρχου αρχιερέα, για λόγους τους οποίους δε γνωρίζουμε, είχαν υπαγάγει εαυτούς στην Αρχιεπισκοπή Αχριδών και πλήρωναν στον εντεταλμένο από αυτήν επίτροπο ιερέα τους καθιερωμένους φόρους και τα δοσίματα. Η ενέργεια αυτή, όπως ήταν φυσικό, έφερε σε δύσκολη θέση τον Ιωαννίκιο, ο οποίος προσέφυγε στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και ζήτησε τη συνδρομή του. Ο πατριάρχης μη δυνηθείς να μεταπείσει τους ταραξίες κατέφυγε στην Πύλη και ζήτησε την έκδοση σχετικού φιρμανίου.

Στον συνταχθέντα επισκοπικό κατάλογο της Μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης του Βασιλείου Ατέση, προκάτοχος του Ιωαννικίου στον θρόνο, για το χρονικό διάστημα 1638 – 1639, φέρεται ο Ιωακείμ, χωρίς να αναφέρεται η πηγή από την οποία αντλείται η πληροφορία. Κατά τον Le Quien (II,69-70) ο Βεροίας Ιωαννίκιος μετέχει σε σύνοδο του 1638, που συγκλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη κατά του Λουκάρεως. Εξάλλου, στις αρχές Ιουλίου του 1639 βρίσκεται στη Βασιλεύουσα και υπογράφει ως μητροπολίτης Βεροίας το υπόμνημα εκλογής του ιερομόναχου και πνευματικού Καλλινίκου εκλεγέντος Ιωαννίνων. Από το εκδοθέν στις 5 Αυγούστου 1639 υπέρ του Ιωαννικίου φιρμάνιο και των διαλαμβανομένων σε αυτό προβλημάτων προκύπτει ότι ο Βεροίας είχε στο ενεργητικό του ικανό χρόνο παραμονής στην έδρα αυτή. Κατά συνέπεια καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ο Ιωακείμ της περιόδου 1638 – 1639 είναι ανύπαρκτος, η δε εκλογή του Ιωαννικίου στον θρόνο της Βέροιας έγινε κατά το έτος 1638. Ο Ιωαννίκιος, ως γνωστό, το 1645 εκλέχτηκε πατριάρχης Αλεξανδρείας με το όνομα Ιωάννης Θ' (1645 – 1657). Η δυναμική παρουσία του στη Βέροια (1638 – 1645) την περίοδο αυτή εξασφάλισε την ακεραιότητα της μητροπόλεως από τις αρπαχτικές διαθέσεις του αρχιεπισκόπου Αχριδών επί της Ναούσης και τον σεβασμό των κρατούντων προς το πρόσωπό του.

Τον Ιούνιο του 1645, ο Ιωαννίκιος εξελέγη Πατριάρχης Αλεξανδρείας, με το όνομα Ιωάννης Θ'.¹⁰⁸

Ιωάσαφ Γ' (1645 – 1649)

Διάδοχος του Ιωαννικίου στη Βέροια φέρεται ο Ιωάσαφ (1645 – 1649). Στις 28 Απριλίου 1648 ο Πατριάρχης Ιωαννίκιος Β' (1646 – 1648), κατά την πρώτη πατριαρχία του, ενήργησε, ώστε να εκδοθεί φιρμάνι, προκειμένου να διασφαλίσει την ύπαρξη των δικαιωμάτων του μητροπολίτη Βεροίας Ιωάσαφ, ο οποίος λόγω ασθενείας είχε χάσει τον έλεγχο επί του ποιμνίου του. Ιδιαίτερα γίνεται λόγος για την είσπραξη των τελών του γάμου, επειδή μερικοί δυστροπούσαν στην καταβολή τους. Ήταν καθιερωμένο να εισπράττεται για τον πρώτο γάμο το ποσό των 80 άσπρων, για τον δεύτερο διπλασιαζόταν (160) και για τον τρίτο τριπλασιαζόταν (240). Κάποιοι όμως είχαν αντιρρήσεις και δυστροπούσαν στην καταβολή του ποσού, όπως είχε διαμορφωθεί από την Εκκλησία. Μερικοί πίστευαν ότι ο γαμπρός έπρεπε να καταβάλει το ίδιο ποσό που κατέβαλε κατά τον πρώτο γάμο, κάθε φορά που επαναλάμβανε το μυστήριο. Άλλοι πάλι διατείνονταν ότι ο γαμπρός, άσχετα με τον αριθμό των γάμων που θα έκανε, έρεπε να καταβάλει μόνο μία φορά τα τέλη. Προφανώς το θέμα είχε πάρει διαστάσεις μετά την ασθένεια του Μητροπολίτη, ο δε πατριάρχης Ιωαννίκιος Β', προκειμένου να διασφαλίσει την ειρήνη και τα δικαιώματα της Εκκλησίας, κατέφυγε στην Πύλη και ζήτησε την έκδοση του υπό συζήτηση φιρμανίου, με το οποίο εξασφάλισε την απaráβατη ισχύ του «ιερού νόμου».

Ο Ι. Βασδραβέλης πιθανότατα από λάθος απέδωσε την έκδοσή του τον Απρίλιο του 1849, διότι είναι γνωστό ότι ο Πατριάρχης Ιωαννίκιος Β' κατά την πρώτη θητεία του στον θρόνο παρέμεινε από 16 Νοεμβρίου 1646 μέχρι 29 Οκτωβρίου 1648, επομένως η σωστή χρονολογία έκδοσης του φιρμανίου είναι μάλλον η 28^η Απριλίου 1648.

Ιωακείμ Α' (1649 – 1655, 1669 – 1678)

Σε κώδικα του τουρκικού ιεροδικείου Βεροίας, σώζεται βεράτιο διορισμού του Μητροπολίτη Ιωακείμ, που εκδόθηκε στις 1 Μαΐου 1649, κατόπιν αιτήσεως του Πατριάρχη Παρθενίου Β' (β'

¹⁰⁸ Ατέση, “Επισκοπικοί κατάλογοι”, ό.π., σ. 132.

πατριαρχεία 1648 –1651) προς την Πύλη, ο οποίος διαδέχθηκε τον αποθανόντα Μητροπολίτη Ιωάσαφ. Πρέπει να επισημάνουμε το γεγονός ότι για πρώτη φορά σε επίσημο τουρκικό έγγραφο απαντά ο τίτλος «Βεροίας και Ναούσης» για τον θρόνο της Μητροπόλεως αυτής. Το έγγραφο σε περίληψη έχει ως εξής : «Βεράτιο διορισμού του Yoakim ως νέου Μητροπολίτη των απίστων που υπάγονται στην Kara Ferye (Βέροια) και Ağistos (Νάουσα). Το βεράτιο εκδόθηκε ύστερα από σχετική αίτηση του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Παρθενίου Β' (Partinos), ο οποίος ζήτησε να διορισθεί, σύμφωνα με τα έθιμα και το νόμο, νέος Μητροπολίτης στη θέση του αποθανόντος Ιωάσαφ (Yoasaf), κατέβαλε δε ως δώρο (âdet i paškes içün), 6.600 άσπρα στο αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο».¹⁰⁹

Για την έκδοση του βερατίου πλήρωσε ο Ιωακείμ στο δημόσιο 50.600 γρόσια ως δώρο διαμεσολάβησης (αντέτ πεσκές), δηλαδή διεκπεραίωσης της διαδικασίας διορισμού του μητροπολίτη στην έδρα του. Στο επίσημο αυτό διοριστήριο έγγραφο της Πύλης αναγράφονται σε γενικές γραμμές τα δικαιώματα του αρχιερέα τόσο επί του ποιμνίου, όσο και στην εκκλησιαστική περιουσία της επικρατείας του σύμφωνα με τους ιερούς νόμους και την παράδοση της Εκκλησίας και εντέλλονται οι δημόσιες αρχές να τις σέβονται και το ποίμνιο να τις εκτελεί, χωρίς να δύναται οποιοσδήποτε τρίτος να τα παρεμποδίζει ή να επεμβαίνει σ' αυτά.

Από του έτους 1649 μέχρι του 1692 διασώθηκαν για τον μητροπολίτη Βεροίας και Ναούσης Ιωακείμ τρία φιομάνια. Με τα δύο πρώτα, των ετών 1649 και 1669, εξασφάλισε την απρόσκοπτη είσπραξη των δικαιωμάτων του από τις αυθαίρετες επεμβάσεις των πολιτικών αρχών, και με το τρίτο, της 20 Ιανουαρίου 1692, επικυρώθηκε η καθαίρεσή του η επιβληθείσα υπό του πατριάρχου Καλλινίκου εξαιτίας της διαμάχης του με τους Ναουσαίους και τους προϊσταμένους μοναχούς μοναστηριών της περιοχής Ναούσης, και των αιρετικών του δοξασιών. Υπάρχουν και δύο ιεροδικαστικές αποφάσεις που αφορούν τον Ιωακείμ.

Από τον Μάιο 1649 μέχρι τον Ιανουάριο 1692 έχουμε μία μακρά περίοδο 42 ετών και επτά μηνών, κατά την οποία ποίμανε την επαρχία Βεροίας και Ναούσης ο μητροπολίτης Ιωακείμ. Θα μπορούσαν να υπάρχουν δύο ή και περισσότεροι του ενός

¹⁰⁹ Γ.Α.Κ., Ι.Α.Β., ΑΒΕ 1, ΑΕΕ Ιεροδικ. 1 α/α 131 γ', Κωνσταντίνου Καμπουρίδη, Περιλήψεις (Regesta) των εγγράφων του ιεροδικαστικού κώδικα 19 της Kara Ferye των ετών 1058 – 1060, σ. 25.

μητροπολίτες που έφεραν αυτό το όνομα, αλλά κάτι τέτοιο δεν προκύπτει από τα υπάρχοντα στοιχεία.

Στον επισκοπικό κατάλογο του Β. Ατέση, αναφέρονται, κατά το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα, οι Μητροπολίτες Ιωάσαφ, ακολουθεί κάποιος ανώνυμος και έπειτα ο Μακάριος Α' (1692), που είναι ο διάδοχος του καθαιρεθέντος Ιωακείμ. Με τα νέα στοιχεία που μας παρέχονται από τα τρία διασωθέντα φιρμάνια, προκύπτει ότι κατά το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα κυριαρχεί στη μητρόπολη μία μεγάλη προσωπικότητα, ο μητροπολίτης Ιωακείμ, άγνωστη μέχρι σήμερα, επί της θητείας του οποίου εκτός των άλλων γίνεται προσπάθεια να παγιωθεί η κυριότητα επί της Νάουσας, το όνομα της οποίας προσθέτει πρώτος στον τίτλο του. Με τη νομιμοποίηση και κατοχύρωση του τίτλου «Βεροίας και Ναούσης» από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, κατά την αρχιερατεία του μητροπολίτη Ιωακείμ, δίδεται οριστική και βέβαια απάντηση στο ερώτημα πότε και από ποιον προστέθηκε η Νάουσα στον τίτλο του Βεροίας. Η διαμάχη όμως μεταξύ των μητροπολιτών Βεροίας και της Αρχιεπισκοπής Αχρίδος για τη Νάουσα θα συνεχισθεί. Καθοριστικό ρόλο στην κρίση αυτή έπαιξε και η στάση που έπαιρναν κάθε φορά οι Ναουσαίοι. Ασφαλώς οι διοικούντες την πόλη δεν ήσαν αμέτοχοι αυτής της εκκλησιαστικής πολιτικής, την οποία ευνοούσαν ή κατέκριναν ανάλογα με τη μερίδα που εκπροσωπούσαν. Πάντως η ενέργεια του Ιωακείμ να βάλει φραγμό στη ρευστή εκκλησιαστική πολιτική των Ναουσαίων δεν βρήκε ανταπόκριση από μερίδα αρχόντων, λαού και μοναχών, η οποία ανέμενε την ευκαιρία να επανέλθει επί του θέματος δυναμικά, όπως διαπιστώνουμε από το περιεχόμενο του φιρμανίου τους έτους 1692 που ακολουθεί.

Το φιρμάνι της 1^{ης} Φεβρουαρίου 1669, που εκδόθηκε με τη μεσολάβηση του πατριάρχη Μεθοδίου Γ' (1668 – 1671) για τον Μητροπολίτη «Βεροίας και των πέριξ Ιωακείμ», αποσκοπούσε να αποτρέψει τους διοικητές της επαρχίας, σουμπασήδες, υπαλλήλους του Δημοσίου Ταμείου, απογραφείς κληροδοτημάτων και λοιπούς κρατικούς λειτουργούς, να παρεμβαίνουν στα καθήκοντά του, όταν πήγαινε να εισπράξει από τους χριστιανούς της επαρχίας του τους φόρους της ευθύνης του, δηλαδή επί των σφαζόμενων ζώων, τού παγκαριού, των πανηγύρεων, των γάμων, των μονών και αγιασμάτων, καθώς και των ετησίων εισφορών υπέρ του Πατριάρχη και του Μητροπολίτη που ήταν 12 άσπρα από κάθε οικογένεια και ένα χρυσό νόμισμα από κάθε ιερέα. Εκτός αυτών ο μητροπολίτης

διαχειριζόταν τα εισοδήματα των εκκλησιών, ελάμβανε ποσοστά επί των ειδών παραγωγής οικιακής χρήσεως (τροφίμων), καθώς και τα κληροδοτήματα των αποβιωσάντων ιερέων, μοναχών και μοναζουσών. Ακόμη ο δεσπότης είχε το ελεύθερο να τιμωρεί όσους δεν κατέβαλαν τους δημόσιους φόρους, τους μεν ιερείς με καθαίρεση, τους δε λαϊκούς με αφορισμό. Δεν έπρεπε να παρενοχλείται και να προσβάλλεται, όταν φορούσε άλλη στολή), για λόγους ασφαλείας, κατά τη διάβαση επικίνδυνων δρόμων προς επίσκεψη του ποιμνίου του. Τέλος, οι ταχυδρόμοι δεν έπρεπε να χρησιμοποιούν το άλογο που ίππευε ο μητροπολίτης με το πρόσχημα της αλλαγής των κουρασμένων αλόγων τους.

Παρατηρούμε ότι κάθε φορά που προέκυπτε κάποια νέα παραβίαση από τις πολιτικές αρχές στα προνόμια του δεσπότη, και δεν περιλαμβανόταν στα φιρμάνια που είχε στα χέρια του, αναγκαζόταν να τα ανανεώνει προσθέτοντας τις παλαιές και τις νέες παραβάσεις. Γι' αυτό στα εκδιδόμενα φιρμάνια καταγράφονται συνήθως ομοιότυπα τα περισσότερα από τα αιτήματα, παρατηρουμένων μόνο μικρών διαφορών στη διατύπωση και την καταγραφή των νέων αιτημάτων. Πάντως, με το τελευταίο φιρμάνι μάς δίδεται μία εικόνα των «δοσιμάτων» που ήταν υποχρεωμένοι οι χριστιανοί να αποδίδουν στον δεσπότη και ακολούθως αυτός να τα διανέμει στο Δημόσιο και στο Πατριαρχείο, και να κρατάει ό,τι ανήκε σ' αυτόν.

Ο δεσπότης δεν αντιμετώπιζε μόνο την εχθρότητα των κρατούντων, αλλά, όταν βρισκόταν σε αδυναμία να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του προς το Πατριαρχείο, ερχόταν αντιμέτωπος και με την προϊσταμένη του αρχή σε σημείο, ώστε να οδηγείται και στα δικαστήρια και σε έσχατη περίπτωση να καθαιρείται από τον θρόνο του. Δύο τέτοια επεισόδια σε βάρος του καταγράφονται ότι συνέβησαν τον Ιανουάριο του 1680.

Σύμφωνα με ιεροδικαστική πράξη του Ιεροδικείου Βεροίας, στις 10 Ιανουαρίου 1680 ο μητροπολίτης Ιωακείμ προσάγεται να δικαστεί κατόπιν αγωγής που υπέβαλε ο πληρεξούσιος του οντάμπαση των μπουσταντζήδων Κωνσταντινουπόλεως μπουσταντζής Ομέρ μπέης εναντίον του, επειδή δεν κατέβαλε στο ταμείο σαράντα χιλιάδες (40.000) άσπρα των δικαιωμάτων του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιακώβου (1679 – 1682), τα οποία είχαν χρεωθεί στον μητροπολίτη Βεροίας και Ναούσης. Ο Ιωακείμ δεν αρνήθηκε ότι όφειλε να καταβάλει το ποσό αυτό, αλλά προς το

παρόν τού ήταν αδύνατο, διότι από τα αναλογούντα χρέη προς το Πατριαρχείο είχε εισπράξει μόνο είκοσι δύο χιλιάδες (22.000) άσπρα. Το Ιεροδικείο τελικώς δέχθηκε τον ισχυρισμό του δεσπότη και διέταξε να πληρώσει στη φάση αυτή όσα προς το παρόν εισέπραξε. Απάλλαξε τον κατηγορούμενο με την προϋπόθεση ότι θα κατέβαλε και τα υπόλοιπα, όταν θα τα εισέπραττε από το ποίμνιό του.

Μερικές ημέρες αργότερα, στις 22 Ιανουαρίου 1680, ο δεσπότης βρέθηκε και πάλι στο Ιεροδικείο Βέροιας, αυτή τη φορά ως κατήγορος. Ο γενίτσαρος Μεχμέτ Μπέσε, που ήταν γνωστός στη Βέροια ως «ο Παπάζογλου», στις 21 Ιανουαρίου επιτέθηκε με μαχαίρι κατά του δεσπότη την ώρα που έβγαινε από το σπίτι του και τον τραυμάτισε στο κεφάλι. Ευτυχώς, με τις φωνές του δεσπότη, προσέτρεξε ο μποσταντζής των ανακτόρων Ομέρ μπέης και τον έσωσε.

Στο αυτόφωρο δικαστήριο, που έγινε την επαύριον ενώπιον του ιεροδίκη, αποδείχτηκε από αξιόπιστους μάρτυρες ότι ο ειρημένος κατηγορούμενος συχνά δημιουργούσε προβλήματα στους κατοίκους της Βέροιας και ήταν επικίνδυνο πρόσωπο για την ασφάλεια των πολιτών. Κατόπιν όλων αυτών ο κατηγορούμενος καταδικάστηκε στον δι' απαγχονισμού θάνατο.

Σχετική με το επεισόδιο αυτό, αλλά και με ενδιαφέροντα στοιχεία για τον Ιωακείμ Βεροίας, είναι η επιστολή του Ευγενίου Γιαννούλη του Αιτωλού, του έτους 1631. Γράφει προς τον Ιωακείμ: «...πολλοῖς ἡμεν ἔτεσιν ἀνήκοι παντελῶς τοῦ τιμίου σου ὀνόματος, μὴ εἰδότες ποῦ γῆς οἰκεῖς ἢ εἰς ποῖον ἐτρέπεις βίον, παλλάκις δε ταῖς τῶν τινων φήμες μόνον ἐνηχοῦμεθα, ἀλλ' οὐ σαφῶς, εἰ χρή τ' ἀληθές εἰπεῖν, οὐδέ πάνυ γνωρίμως ἡμῖν ἢ περὶ σοῦ εἶδησις ἦν. πέρυσι δέ τῆς Θετταλικῆς ἐπιβάς Λαρίσης διὰ τό περιφανές δυστύχημα, λευκότερον ἤδη περὶ αὐτῆς μεμαθήκαμεν ὅτε γε αὐτός ἦν ἐκεῖνος ὁ Ἰωακείμ ὁ γνήσιος πάλαι ὑπηρέτης καὶ δοκιμώτατος τοῦ μακαριωτάτου ἐκείνου καὶ ὄντος θείου ἀνδρός, Μητροφάνους λέγω τοῦ Ἀλεξανδρείας, τοῦ μακαρέως πρό πολλῶν τετελευτηκότος χρόνων...».

Την επιστολή έστειλε με τον ιερομόναχο Παρθένιο που ήταν «εἰς τῶν ἐμῶν μαθητῶν» και ο οποίος «κακῶς πάσχων ὑπό ἐπηρείας δαιμονικῆς ... πάντα παρεῖς τά τῶνν ματαίων τρέχει νῦν μετὰ θεόν ἀδιστάκτω τε πίστει καὶ γνώμη θερμῇ πρὸς τήν βοήθειαν τῶν μεγαλοργημάτων τοῦ ἐν ἀγίοις Ἀντωνίου τοῦ Νέου».

Από την ενδιαφέρουσα αυτή επιστολή πληροφορούμαστε ότι ο τραυματισμός του μητροπολίτη Ιωακείμ έγινε ευρύτερα γνωστός στους εκκλησιαστικούς κύκλους της εποχής και εξαιτίας της σοβαρότητας του τραύματος αναγκάστηκε να μεταβεί στη Λάρισα για θεραπεία, ότι ο Ιωακείμ ήταν μαθητής αγαπητός του καταγόμενου από τη Βέροια περίφημου μητροπολίτη Μητροφάνη Κριτόπουλου, Πατριάρχου αναδειχθέντος Αλεξανδρείας και μεγάλου θεολόγου της Εκκλησίας, και ότι η φήμη της ιαματικής δυνάμεως και των θαυμάτων του οσίου Αντωνίου του Νέου στη Βέροια, ιδιαίτερα για τους δαιμονισμένους και τους ψυχοπαθείς, είχε διαδοθεί σ' ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο.

Ο Μητροπολίτης Βεροίας Ιωακείμ εμφανίζεται και σε Πατριαρχικό σιγίλιο του 1672, το οποίο αφορά την Ιερά Μονή Παναγίας Σουμελά στον Πόντο.¹¹⁰

Αν και δεν διαθέτουμε περισσότερα στοιχεία για τη μακρά και πολυκύμαντη θητεία του Ιωακείμ στη Βέροια, αναμφισβήτητα πρόκειται για μία δυναμική προσωπικότητα του 17^{ου} αιώνα και είναι άξιο απορίας, γιατί δεν διασώθηκαν περισσότερες πληροφορίες για το πνευματικό του έργο στην ευαίσθητη αυτή περιοχή της Μακεδονίας. Πάντως ο αγώνας, στον οποίο επιδόθηκε στα δύσκολα αυτά χρόνια για την προάσπιση του ποιμνίου του, ήταν διαρκής διακρινόμενος για την ιδιαίτερη ευαισθησία του στην προάσπιση των δικαιωμάτων και των δικαίων του ιδίου και των χριστιανών, αντιτάχθηκε με πείσμα στις επεμβάσεις των κρατούντων, δια της προσφυγής προς την Πύλη και της έκδοσης υπέρ των δικαίων αυτού σχετικών φιρμανίων. Ασφαλώς, όταν εκλέχτηκε για την έδρα της Βεροίας ήταν σχετικά νέος και κατά πάσα πιθανότητα άρχισε την αρχιερατική του θητεία από την πόλη αυτή, αφού την ποιίμανε πάνω από σαράντα χρόνια, και είναι πολύ πιθανό να καταγόταν από την περιοχή αυτή, όπως φαίνεται από το περιεχόμενο της παραπάνω επιστολής. Η αφοσίωσή του στο Πατριαρχείο και ο αγώνας να έχει τους Ναουσαίους με το μέρος του, προσθέτοντας στον τίτλο του και τη Νάουσα, φαίνεται να τον κούρασε κατά τα τέλη της παραμονής του στον θρόνο, αφού, όπως προκύπτει από το περιεχόμενο φιρμανίου του έτους 1692, ήρθε σε σύγκρουση και με τους δύο αυτούς παράγοντες, οι οποίοι έπαιξαν σημαντικό θετικό ρόλο κατά τη μακρά θητεία του στη Βέροια. Οι λόγοι της σύγκρουσης δεν μας είναι γνωστοί, αλλά περιέργως ως αιτία της καθαίρεσής του

¹¹⁰ Σταμούλη, "Συμβολή", ό.π., σ. 52.

αναφέρεται ότι διέπραττε θρησκευτικές υπερβάσεις και είχε τάσεις αιρετικές. Το φιρμάνι αναφέρει τα εξής : «Ο νῦν Μητροπολίτης Βεροίας καί Ναούσης πλήν τοῦ ὅτι δέν εὔρσκεται εἰς ἀγαθὰς σχέσεις πρὸς τοὺς κατοίκους τοῦ καζᾶ Ναούσης καί καί τοὺς ἐνοίκους τῶν πλησίον αὐτῆς κειμένων μονῶν ... διαπράττει πλείστας θρησκευτικὰς ὑπερβασίας καί ἔχει τάσεις αίρετικὰς, μὴ παύων νά προσβάλλῃ καί ταλαιπηρῇ αὐτούς. Ἐνεκα τῶν παραπόνων τούτων καί τῶν παραπτωμάτων τοῦ ρηθέντος Μητροπολίτου Ἰωακείμ (ὁ Πατριάρχης) καθῆρσεν αὐτόν, διορίσας ἐπίτροπόν του ἐπὶ τῶν ἱερέων καί ραγιάδων Ναούσης τόν οἰκονόμον Παπᾶ Δῆμον, ἵνα εἰσπράττῃ τοὺς ἐτήσιους φόρους τοῦ δημοσίου ... εἰσπράττῃ δέ καί τὰ εἰσοδήματα τῶν ἐκκλησιῶν χωρὶς νά ἐπεμβαίνῃ ὁ μνημονευθεὶς μητροπολίτης ἢ ἄλλος τις».

Το φιρμάνι εκδόθηκε στις 20 Ιανουαρίου 1692, μετά από αίτηση – αναφορά του πατριάρχη Καλλινίκου (δεύτερη πατριαρχία 1689 – 1693), επομένως η καθαίρεση του Ιωακείμ έγινε εντός του ίδιου μηνός, πιθανώς στα μέσα Ιανουαρίου, διότι δεν γίνεται λόγος για τον διάδοχό του Μακάριο Α. του οποίου το όνομα, εάν είχε εκλεγεί αμέσως μετά την καθαίρεση, θα αναφερόταν στο φιρμάνι, όπως έγινε κατά τον διορισμό του Ιωακείμ. Προφανώς επισπεύσθηκε η έκδοση του φιρμανίου, επειδή η εκλογή του νέου μητροπολίτη καθυστέρησε και θα μεσολαβούσε ικανός χρόνος μέχρι την εγκατάστασή του, ώστε να ανακληθεί το βεράτιο του Ιωακείμ, ο οποίος εξακολουθούσε να απαιτεί την είσπραξη των δικαιωμάτων κάνοντας χρήση τού εις χείρας του βερατίου. Με τον διορισμό επιτρόπου αφαιρούνταν κάθε δραστηριότητα του πρώην Βεροίας Ιωακείμ στη Νάουσα.

Το Πατριαρχείο, με την ενέργειά του αυτή, αποσκοπούσε να διασφαλίσει την ειρήνη στη Μητρόπολη Βεροίας και Ναούσης, να καθησυχάσει τους Ναουσαίους και να αποτρέψει κάθε ενέργεια αποσπάσεώς τους από τη Μητρόπολη, αφού, όπως προκύπτει από έγγραφο του αρχιεπισκόπου Αχριδών Ιγνατίου, τον Αύγουστο του 1703 έγραψε προς τον Πατριάρχη Γαβριήλ ότι ο Βεροίας κακώς είχε υπαγάγει τη Νάουσα στη μητρόπολή του, την οποία θεωρούσε ότι ανήκει στην Αρχιεπισκοπή. Όμως το Πατριαρχείο στο ζήτημα αυτό ήταν κατηγορηματικό. Η Νάουσα όχι μόνο ανήκει στη Μητρόπολη Βεροίας, αλλά και θα τιμωρούσε παραδειγματικά εκείνον που θα τολμούσε να την αποσπάσει, όπως έπραξε με τον Θεοφάνη.

Ιωακείμ Β' ο εκ Κίτρους (1678 – 1683, 1687 – [;], [;] – 1692)

Σχετικά με το πρόσωπο του Μητροπολίτη Ιωακείμ Β' υπάρχουν αρκετά ασαφή και αδιευκρίνιστα σημεία. Οι περισσότεροι ερευνητές τον ταυτίζουν με τον Ιωακείμ τον Α', αν και το διάστημα που μεσολαβεί από τον χρόνο ανάληψης των Μητροπολιτικών του καθηκόντων στη Μητρόπολη Βεροίας (1649) είναι αρκετά μεγάλο.

Σύμφωνα με το δίπτυχο του Μητροπολιτικού ναού Βεροίας, στο οποίο ήδη έχουμε αναφερθεί, ο Ιωακείμ προερχόταν από την επαρχία Κίτρους.¹¹¹

Για μεγάλο χρονικό διάστημα στα μέσα του 17^{ου} αιώνα το επισκοπικό ζήτημα της Μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης είναι αρκετά θολό και ασαφές, καθώς παρά την καθαίρεση του Ιωακείμ, σε έγγραφο του ιεροδικείου Βεροίας του 1669 αναφέρεται και πάλι Μητροπολίτης με το όνομα Ιωακείμ, ο οποίος υπογράφει σε ως Μητροπολίτης Βεροίας σε υπόμνημα του Πατριάρχη Διονυσίου *Κατά των λαθών του Καλβίνου*, και αναφέρεται σε επιγραφή του ναού της Βαγγελίστριας Βεροίας. Ο Ιωακείμ δεν μπορεί να ταυτισθεί με τον συνώνυμό του πρώην Κίτρους Ιωακείμ, ο οποίος είναι γνωστός ως Κίτρους κατά το 1671 και ως Βεροίας το 1679. Το πιθανότερο είναι ο Ιωακείμ να επανήλθε μετά την καθαίρεση του 1655 και πάλι στον θρόνο της Βέροιας, όπου παρέμεινε για 30 περίπου χρόνια και αντικαταστάθηκε από τον πρώην Κίτρους Ιωακείμ στα 1679.

Σημαντικές πληροφορίες για την περίοδο αυτή αντλούμε από δίπτυχο του Μητροπολιτικού ναού Βεροίας, στο οποίο αναφέρονται τα εξής : «εὔρομεν ὅτι ἐν τῷ μεταξύ τοῦ 1682 – καί 1687 καθηρέθη ὁ ἐκ Κίτρους Ἰωακείμ καί ἀντ' αὐτοῦ ἀρχιεράτευσεν ὁ ἀθανάσιος καί ἐν τῷ 1688 ἀνέλαβεν πάλιν τήν ἐπαρχίαν ὁ Ἰωακείμ, μετὰ δέ ταῦτα πάλιν, ὁ ῥηθεῖς ἀθανάσιος φαίνεται μεταλαβών ταύτην».

Η αρχιερατεία του εκ Κίτρους Ιωακείμ από το 1679 έως το 1683 είναι ασφαλής, εφόσον αναγράφεται σε επιγραφή του ναού της αγίας Παρασκευής Βεροίας. Συνεπώς, την πρώτη παρεμβολή του Αθανασίου μπορούμε να την τοποθετήσουμε μετά το 1683 και πριν το 1687, όταν ο Ιωακείμ υπογράφει σε έγγραφο του Πατριάρχη Ιακώβου Α'. Στη συνέχεια, σε απροσδιόριστο έτος, ο Αθανάσιος επανέρχεται και πάλι στον θρόνο της Βέροιας.

¹¹¹ Σταμούλη, "Συμβολή", ό.π., σ. 47.

Σε έγγραφο του ιεροδικείου Βεροίας, από τον Ιανουάριο του 1692, ο Ιωακείμ αναφέρεται και πάλι ως Μητροπολίτης Βεροίας, ο οποίος καθαιρείται στη συνέχεια από τον Πατριάρχη Καλλίνικο. Οπότε πιθανότατα στο διάστημα μεταξύ των ετών 1687 – 1891, είχε καθαιρεθεί και ο Αθανάσιος προκειμένου να ανέλθει και πάλι ο Ιωακείμ, μέχρι το 1692.¹¹²

Αθανάσιος Β' ([α'] 1683 – 1687, [β'] ;)

Ο Αθανάσιος διετέλεσε Μητροπολίτης Βεροίας, σε μία κρίσιμη εποχή για την Μητρόπολη Βεροίας, κατά την οποία ο προκάτοχός του Μητροπολίτης Ιωακείμ είχε καθαιρεθεί για να επανέλθει και πάλι αργότερα και να καθαιρεθεί εκ νέου. Την περίοδο αυτή εμφανίζεται και δεύτερος Μητροπολίτης με το όνομα Ιωακείμ, ο οποίος προερχόταν από την επαρχία Κίτρους. Ο Αθανάσιος ανήλθε δύο φορές στον θρόνο της Βεροίας, για να καθαιρεθεί στη συνέχεια και αυτός, όπως αναφέραμε παραπάνω.

Ο Αθανάσιος δεν αποκλείεται να ταυτίζεται με τον υμνογράφο της ακολουθίας του αγίου Αντωνίου του Νέου του Βεροιέως, η οποία εκδόθηκε για πρώτη φορά στη Μοσχόπολη το 1746, εάν δεν ισχύει η υπόθεση αυτή για τον Αθανάσιο Α' (περί το 1600). Από την ακροστιχίδα του κανόνα της ακολουθίας προκύπτει η εξής φράση : «*Θύτου Μιχαήλ δέησις αύτη πάτερ. Αθανάσιος*». Μας παραδίδονται δηλαδή τα ονόματα δύο ατόμων που συνδέονται με τη συγγραφή της ακολουθίας του αγίου. Συνεπώς, η ακολουθία γράφτηκε ως δέηση κατά παραγγελία του θύτη (ιερέα) Μιχαήλ, από κάποιον υμνογράφο που ονομαζόταν Αθανάσιος. Δυστυχώς η ίδια η ακολουθία δεν μας δίνει περισσότερα στοιχεία και πληροφορίες για τα δύο αυτά πρόσωπα. Ο ιστορικός της Βέροιας Γεώργιος Χιονίδης, υποστήριξε ότι ο «Αθανάσιος» της πρώτης αυτής ακολουθίας υπήρξε Μητροπολίτης Βεροίας και Ναούσης, καθώς επίσης και επιμελητής της έκδοσης, υπόθεση όμως που δεν μπορεί να τεκμηριωθεί με ασφάλεια από άλλες ιστορικές πηγές.

¹¹² Παπαζώτου, *Η Βέροια*, ό.π., σσ. 63 – 64.

Μακάριος Α' (1692 - ;)

Ανήλθε στον θρόνο της Βέροιας την 1^η Νοεμβρίου του 1692.¹¹³
Δυστυχώς δεν εντοπίστηκαν περισσότερα στοιχεία για τον βίο και τη δράση του.

¹¹³ Σταμούλη, Συμβολή, ό.π., σ. 47.

18^{ος} ΑΙΩΝΑΣ

Λεόντιος (1705 – 1715)

Ο Μητροπολίτης Βεροίας Λεόντιος πιθανότατα εξελέγη Μητροπολίτης Βεροίας το 1705.

Εικονογραφείται, κατά το έτος 1715, δεόμενος γονυπετής, έχοντας μαύρη γενειάδα, σε εικόνα των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου, του Μητροπολιτικού ναού της Βέροιας, την οποία φιλοτέχνησε ο ιερομόναχος Κωνσταντίνος. Στο κάτω μέρος της εικόνας σώζεται επιγραφή η οποία αναφέρει το όνομα του Μητροπολίτη.¹¹⁴

Μακάριος Β' (1716 – 1725)

Το όνομα του Μητροπολίτη Μακαρίου, αναγράφεται σε επιγραφή «Εσταυρωμένου» του Μητροπολιτικού ναού Βεροίας, κατά το έτος 1717.¹¹⁵ Το 1725 μετατέθηκε Προεδικώς στη Μητρόπολη Σηλυβρίας.¹¹⁶ Το 1727 υπογράφει σε Πατριαρχική πράξη ως πρώην Βεροίας και πρόεδρος Σηλυβρίας.¹¹⁷

Ο Μακάριος υπογράφει σε ορισμένα πατριαρχικά έγγραφα μεταξύ των ετών 1717 και 1725.¹¹⁸ Είναι επίσης γνωστός από επιστολές των ετών 1716 – 1717 προς τον Πατριάρχη Ιεροσολύμων Χρυσάνθο, του 1772 προς τον Μητροπολίτη Άρτας Νεόφυτο και από δύο επιγραφές στους ναούς του αγίου Ανδρέα και του Παντοκράτορα Βεροίας.¹¹⁹

¹¹⁴ Σταμούλη, “Συμβολή”, ό.π., σσ. 52 – 53, Παπαζώτου, *Η Βέροια*, ό.π., σσ. 64, 138.

¹¹⁵ Σταμούλη, “Συμβολή”, ό.π., σ. 53. «† διά συνδρομής του πανιερωτάτου κυρίου Μακαρίου. Χειρ Μανουήλ. αψιζ'».

¹¹⁶ Ατέση, “Επισκοπικοί κατάλογοι”, ό.π., σ. 132.

¹¹⁷ Βλ. Παπαζώτου, *Η Βέροια*, ό.π., σ. 64.

¹¹⁸ Καλλινίκου Δελικάνη, *Τα εν τοις κώδιξι του Πατριαρχικού αρχειοφυλακείου σωζόμενα επίσημα εκκλησιαστικά έγγραφα, τα αφορόντα εις τας σχέσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου προς τας Εκκλησίας Αλεξανδρείας, Αντιοχείας, Ιεροσολύμων και Κύπρου (1574 – 1863)*, Κωνσταντινούπολη 1904, σ. 486.

¹¹⁹ Παπαζώτου, *Η Βέροια*, ό.π., σσ. 64, 140, 151.

Ιωακείμ Γ' (1726 – 1746)

Ο Ιωακείμ γεννήθηκε το 1696, στο νησί της Χίου. Εξελέγη αρχικά Μητροπολίτης Πάρου και στη συνέχεια Μητροπολίτης Δράμας. Κατά το έτος 1726 μετατέθηκε στη Μητρόπολη της Βεροίας. Από τη Βεροία μετατέθηκε στη Μητρόπολη Εφέσου.¹²⁰

Κατά το έτος 1728 ανακαίνισε «εκ βάθρων» τον Μητροπολιτικό ναό των αγίων Αποστόλων. Το όνομά του αναγράφεται σε επίγραμμα της 1^{ης} Οκτωβρίου του 1728, στη δεξιά πύλη του δυτικού τοίχου του Μητροπολιτικού ναού.

Το όνομα του Ιωακείμ αναγράφεται σε δύο επιγραφές του μεταβυζαντινού ναού του αγίου Αθανασίου στο Ντουρμάνι Ημαθίας, κατά τα έτη 1736 και 1744.¹²¹ Επίσης, το όνομά του αναγράφεται και σε επιγραφή εικόνας του Χριστού (Βασιλέως των βασιλευόντων), στον θρόνο του Μητροπολιτικού ναού Βεροίας, κατά το έτος 1738.¹²²

Δύο επιγραφές του 1740, οι οποίες αναγράφουν το όνομα του Μητροπολίτη Ιωακείμ, σώζονται και στο χωριό Κωστοχώρι του Δήμου Δοβρά Ημαθίας. Η πρώτη από αυτές βρίσκεται στον ενοριακό ναό των αγίων Αποστόλων του χωριού, και η δεύτερη εντοιχίστηκε στο νεόδμητο εξωκκλήσι της Μοταμορφώσεως του Σωτήρος.

Σαμουήλ (1746 – 1763)

Ο Μητροπολίτης Σαμουήλ γεννήθηκε το 1708 στη νήσο Ρόδο, από όπου μετέβη στην Κωνσταντινούπολη, πιθανότατα για σπουδές. Σε ηλικία 38 ετών εξελέγη Μητροπολίτης Βεροίας. Ποίμανε την Μητρόπολη Βεροίας και Ναούσης για 17 έτη, από το 1746 μέχρι τον Ιούνιο του 1763. Η κηδεία και η ταφή του έγινε στον Μητροπολιτικό ναό Βεροίας, στις 15 Ιουνίου του 1763.

Το όνομά του, καθώς και πολλά στοιχεία που αφορούν τον βίο του, αναγράφονται σε επίγραμμα που σώζεται στη δεξιά πύλη του

¹²⁰ Ατέση, “Επισκοπικοί κατάλογοι”, ό.π., σ. 133.

¹²¹ Παναγιώτη Σ. Παπαευαγγέλου, *Μεταβυζαντινός ναός του αγίου Αθανασίου στο Ντουρμάνι Βεροίας*, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 16 – 19.

¹²² Σταμούλη, “Συμβολή”, ό.π., σσ. 53 – 54. «ο εκ της Χ[ίου] Ιωακείμ Βεροίας ετών υπά[ρ]χων τεσσαράκοντα δύο. – αψηλ' Απριλίω κζ'».

δυτικού τοίχου του Μητροπολιτικού ναού.¹²³ Επίσης, το όνομά του αναγράφεται σε επιγραφή του 1750, στον μεταβυζαντινό ναό του αγίου Νικολάου, στο κατεστραμμένο χωριό Άνω Λοζίτσι.¹²⁴

Δωρόθεος (1763 – 1769;)

Ο Δωρόθεος ο εκ Φαρσάλων¹²⁵ ανήλθε στον επισκοπικό θρόνο της Βεροίας κατά το έτος 1763 (μετά από την 16^η Ιουνίου). Εμφανίζεται ως Μητροπολίτης Βεροίας σε πατριαρχικό έγγραφο ήδη από τον Ιούλιο του 1763. Ο ίδιος είναι γνωστός και από άλλα έγγραφα του ίδιου έτους.¹²⁶

Το όνομα του Δωροθέου αναγράφεται και σε αδημοσίευτη επιγραφή του μεταβυζαντινού ιερού ναού του αγίου Αθανασίου στο χωριό Φυτειά Ημαθίας, επί των ημερών του οποίου έγινε η εικονογράφηση του ναού. Στην επιγραφή εκτός από το όνομα του Μητροπολίτη αναγράφονται και άλλα ονόματα κληρικών και λαϊκών που σχετίζονται με την εικονογράφηση του ναού. Πρέπει να σημειωθεί ότι η επιγραφή αυτή είναι η μόνη σε ναό της επαρχίας Βεροίας που διασώζει το όνομα του Μητροπολίτη Δωροθέου.

Σύμφωνα με τον Μητροπολίτη πρ. Λήμνου Βασίλειο Γ. Ατέση, ο Δωρόθεος παρέμεινε στον θρόνο της Βέροιας μέχρι το 1767 οπότε και καθαιρέθηκε.¹²⁷

Δαλιήλ Β' (1769 – 1799)

Από τον επισκοπικό κατάλογο της Μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης του Αρχιμανδρίτη Σωφρονίου Σταμούλη (Μετέπειτα Μητροπολίτη Μυριοφύτου και Περιστάσεως, στη συνέχεια Ελευθερουπόλεως και τέλος Βεροίας και Ναούσης), ο οποίος δημοσίευσε ένα δίπτυχο της προθέσεως του σημερινού μητροπολιτικού ναού της Βεροίας, πληροφορούμαστε ότι ο Δαλιήλ ανήλθε στον θρόνο της Μητροπόλεως Βεροίας την 12 Ιουλίου του

¹²³ Σταμούλη, "Συμβολή", ό.π., σ. 55 – 56.

¹²⁴ Αδημοσίευτη επιγραφή εντοιχισμένη στον νότιο τοίχο εξωτερικά του ναού.

¹²⁵ Σταμούλη, "Συμβολή", ό.π., σ. 47.

¹²⁶ Παπαζώτου, *Η Βέροια*, ό.π., σ. 65 (όπου και επιπρόσθετη βιβλιογραφία).

¹²⁷ Βασιλείου Γ. Ατέση, *Αρχιερείς Μητροπόλεων τινών*, ό.π., σ. 19 και του ίδιου, "Επισκοπικοί κατάλογοι" ό.π., σσ. 130 – 134.

έτους 1769 όπου και παρέμεινε ως τις αρχές του 1799,¹²⁸ ποίμανε δηλαδή την Μητρόπολη Βεροίας επί τριάντα έτη. Ο Παπαζώτος υποστηρίζει ότι ο Δανιήλ εμφανίζεται ως Μητροπολίτης Βεροίας ένα μήνα νωρίτερα, κατά τον Ιούνιο του 1769.¹²⁹ Ο ίδιος υπογράφει επίσης σε έγγραφο του Θεοδοσίου Β' από τον Σεπτέμβριο του 1769.¹³⁰ Σύμφωνα με τον Μητροπολίτη πρ. Λήμνου Βασίλειο Ατέση, ο Δανιήλ ο Β,¹³¹ διετέλεσε Μητροπολίτης Βεροίας μεταξύ των ετών 1769 και 1789.¹³² Κατά το έτος 1790, ως Μητροπολίτης Βεροίας παρουσιάζεται ο Κοσμάς ο Α'.¹³³ Κατά το έτος 1796 ως Μητροπολίτης Βεροίας εμφανίζεται ο Φιλόθεος, ο οποίος υπογράφει έγγραφο του Πατριάρχη Γερασίμου.¹³⁴ Επίσης κατά το έτος 1798, σε Πατριαρχικό και Συνοδικό έγγραφο (περί της εν Φωκίδι, Ι. Μονής των Γενεθλιών της Υπεραγίας Δεσποίνης ημών Θεοτόκου, της επιλεγόμενης «Βερνικοβίτισσας»), το οποίο εκδόθηκε επί Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου του Ε', υπογράφει ως Μητροπολίτης Βεροίας ο Μητροπολίτης Ζαχαρίας.¹³⁵ Το όνομα του Δανιήλ αναγράφεται και σε επίγραμμα επιτύμβιου μαρμάρινου σταυρού του Αγίου Παταπίου για τον πρωτοσύγκελο Διονύσιο κατά το έτος 1775, ο οποίος φυλάσσεται στη συλλογή των παλαιών λουτρών (Τσις Χαμάμ) Βεροίας.¹³⁶

Πρέπει να σημειωθεί ότι πιθανότατα οι Μητροπολίτες πού μεσολαβούν στο διάστημα 1790 – 1799, πιθανότατα δεν σχετίζονται πραγματικά με τον θρόνο της Μητροπόλεως Βεροίας, δεδομένου ότι

¹²⁸ Σύμφωνα με τον Μητροπολίτη Βεροίας Σωφρόνιο Σταμούλη, διάδοχος του Μητροπολίτη Δανιήλ ήταν ο Χρυσανθος, ο οποίος ανήλθε στον επισκοπικό θρόνο της Βεροίας τον Φεβρουάριο του 1799. Όποτε ο Δανιήλ διετέλεσε Μητροπολίτης Βεροίας είτε μέχρι τον Ιανουάριο του 1799, είτε μέχρι τα τέλη του 1798. Βλ. Σταμούλη, "Συμβολή" ό.π., σ. 47.

¹²⁹ Παπαζώτου, *Η Βέροια*, ό.π., σ. 65.

¹³⁰ Δ. Ζακυθηνού, "Ανέκδοτα πατριαρχικά έγγραφα των χρόνων της τουρκοκρατίας (1593 – 1798)", *Ελληνικά* 4 (1931) σ. 231.

¹³¹ Ο Μητροπολίτης Βεροίας Δανιήλ ο Α', διετέλεσε Μητροπολίτης Βεροίας μεταξύ των ετών 1393-1394. Βλ. Χιονίδη, *Ιστορία*, τ. Β', ό.π., σ. 166.

¹³² Ατέση, "Επισκοπικοί κατάλογοι", ό.π., σσ. 130 – 134.

¹³³ Β. Μυστακίδου, *Θεοφίλου Καμπανίας έργα και ημέραι. Ανέκδοται επιστολαί*, Αθήνα 1929, σ. 52.

¹³⁴ Β. Μυστακίδου, "Περί των εν Αίνω σχολειών", *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 2 (1885) 87.

¹³⁵ Γεωργίου Κυριαζή, "Πατριαρχικόν Συνοδικόν Γράμμα", *Ιερός Σύνδεσμος* 280 (01/01/1917) 9 – 12.

¹³⁶ Παπαζώτου, *Η Βέροια*, ό.π., σ. 158.

ο Δανιήλ συνεχίζει να υπογράφει διάφορα έγγραφα του έτους 1799. Οπότε οι μεσολαβούντες Μητροπολίτες είτε τοποθετήθηκαν στο διάστημα αυτό από λάθος ανάγνωση των ερευνητών, είτε διετέλεσαν Μητροπολίτες άλλης συνώνυμης Μητρόπολης, είτε ανήλθαν προσωρινά στον θρόνο της Βεροίας. Ασφαλώς το ζήτημα πρέπει να μελετηθεί περισσότερο προκειμένου να είμαστε σε θέση να εκφράσουμε συγκεκριμένα συμπεράσματα.

Ο Μητροπολίτης Δανιήλ απολάμβανε την εκτίμηση του επισκόπου Καμπανίας Θεοφίλου, ως προστάτης των γραμμάτων.¹³⁷ Πολύτιμες πληροφορίες για τις σχέσεις του Μητροπολίτη Βεροίας Δανιήλ με τον Θεόφιλο Καμπανίας, αντλούμε από τις διασωθείσες επιστολές του Θεοφίλου,¹³⁸ οι οποίες φυλάσσονται στη Μονή Βλατάδων Θεσσαλονίκης (κώδικας 66) και τις οποίες δημοσίευσε ο Γ. Στογιόγλου.¹³⁹ Ένας από τους πρωταρχικούς στόχους των δύο επισκόπων ήταν η μέριμνα για την ανάπτυξη της παιδείας στις επαρχίες τους.¹⁴⁰

Με πρωτοβουλία του Μητροπολίτη Δανιήλ, θεσπίστηκε επίσης το Κουτί των ελεημοσυνών, στον Ιερό Ναό του Αγίου Αντωνίου Βεροίας, για την οικονομική ενίσχυση των πιστών που είχαν ανάγκη.¹⁴¹ Ο Δανιήλ έλαβε μέρος στην επαναστατική κίνηση των Ελλήνων (1787 – 1792), επιχειρώντας να αφυπνίσει τους Έλληνες ραγιάδες της Μητροπόλεως του και της ευρύτερης περιοχής, με την ευκαιρία του Ρωσοτουρκικού πολέμου στα χρόνια της Μεγάλης Αικατερίνης.¹⁴² Αυτό προκύπτει από δύο γράμματα που έστειλε προς τον υποκινητή της επαναστάσεως στη Βόρεια Ελλάδα και την Ήπειρο γιατρό Λουδοβίκο ή Λουίζη Σωτήρη. Προς τα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, είχαν πλέον δημιουργηθεί στην περιοχή της κεντροδυτικής Μακεδονίας οι

¹³⁷ Σ. Ευστρατιάδη, “Ο Καμπανίας Θεόφιλος”, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 2 (1927) 54 – 99, 245 – 268.

¹³⁸ Για τον Θεόφιλο Καμπανίας περισσότερα βλ. Χρίστου Γ. Κουλιούφα (Πρωτοπρεσβυτέρου), *Ο Θεόφλος Καμπανίας και η εποχή του*, Θεσσαλονίκη 2000.

¹³⁹ Γ. Στογιόγλου, “Η εκπαιδευτική δραστηριότητα των Ναουσαίων” *Νάουσα 19^{ος} – 20^{ος} αιώνας*, Νάουσα 1999, σσ. 89 – 143.

¹⁴⁰ Στογιόγλου, “Η εκπαιδευτική”, ό. π., σ. 95.

¹⁴¹ Παντελεήμονος Καλπακίδη (Μητροπολίτου Βεροίας Ναούσης & Καμπανίας), *Ιστορία και προσφορά του Ιερού Ναού Αγίου Αντωνίου Πολιούχου Βεροίας*, Βέροια 2004, σ. 21.

¹⁴² Γεωργίου Χ. Χιονίδη, *Σύντομη ιστορία του Χριστιανισμού στην περιοχή της Βεροίας*, Βέροια 1961, σ. 27.

κατάλληλες συνθήκες για την οργάνωση και την εκκίνηση του απελευθερωτικού αγώνα των Ελλήνων. Ο Δανιήλ συνεργάστηκε επίσης και με τους γειτνιάζοντες Μητροπολίτες και επισκόπους, για την οργάνωση του απελευθερωτικού αγώνα.¹⁴³ Υστέρα από συνεννόησή του με τον Μητροπολίτη Βοδενών Μελέτιο και τους επισκόπους Καμπανίας, Πλαταμώνος, Σερβίων, Κοζάνης, Πέτρας και Κίτρους, πραγματοποίησε δύο συγκεντρώσεις στην Νάουσα και αργότερα στην Κοζάνη, όπου έλαβαν μέρος πρόκριτοι και οπλαρχηγοί των γύρω περιοχών, και αποφάσισαν την συγκρότηση 24 ετοιμοπόλεμων στρατιωτικών σωμάτων για τις ανάγκες του αγώνα, τα οποία ο Μητροπολίτης ονομάζει συνθηματικά ως «κοφίνια», τους στρατιώτες ως «μελίσσια» και τους οπλαρχηγούς ως «μελισσουργούς».¹⁴⁴ Κατά τα τελευταία χρόνια της Αρχιερατείας του είχε την ατυχία να ζήσει τις επιδρομές του Αλή – Πασά των Ιωαννίνων εναντίον της Ναούσης, η οποία τελικώς συνθηκολόγησε και υποτάχθηκε σ' αυτόν.¹⁴⁵ Πιθανότατα ο Δανιήλ ήταν ο Αρχιερέας που τέλεσε την πάνδημη νεκρώσιμη ακολουθία του ηρωικού Ναουσαίου Δελή – Δήμου, ο οποίος δολοφονήθηκε δολίως από άνδρες του Αλή – Πασά.¹⁴⁶

Στον Μητροπολίτη Δανιήλ αποδίδεται και ένας κώδικας της Μητροπόλεως με τίτλο «Κώδικας του Μητροπολίτου Βεροίας Δανιήλ». Σ' αυτόν περιγράφεται μία περιοδεία του Μητροπολίτη στα χωριά της επαρχίας του,¹⁴⁷ με σκοπό την συγκέντρωση χρημάτων για τις ανάγκες της Μητροπόλεως και την είσπραξη των Αρχιερατικών του δικαιωμάτων. Αναγράφονται επίσης τα χωριά στα οποία περιόδευσε, οι αγιαστικές πράξεις τις οποίες τέλεσε σε κάθε ένα από αυτά και τα έσοδα που συγκέντρωσε για τις μητροπολιτικές και τις προσωπικές του ανάγκες. Το φύλλο του κώδικα που περιγράφει την περιοδεία αυτή έχει τίτλο «Η σύναξις

¹⁴³ Δημητρίου Α. Παπάζη, *Ιστορία της Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου (Σκήτη) Βεροίας*, Βέροια 1995, σ. 76.

¹⁴⁴ Γεωργίου Χ. Χιονίδη, *Συνοπτική ιστορία της Βεροίας*, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 27. Βλ. και Ιωάννη Κ. Βασδραβέλλη, *Ιστορικό αρχείο Βεροίας – Εκλογαί*, Θεσσαλονίκη 1942, σ. 79 – 80.

¹⁴⁵ Στουγιαννάκη – Πλαταρίδη, *Ιστορία*, ό.π., σ. 61-115. , Φιλιππίδου, *Η επανάσταση*, ό.π., σ. 72. , Θωμά Γαβριηλίδη, *Τα πάθη της Νάουσας στο Δημοτικό τραγούδι και η Μακρινίτσα*, Βέροια 2004, σσ. 5 – 6.

¹⁴⁶ Στουγιαννάκη – Πλαταρίδη, *Ιστορία*, ό.π., σ. 77.

¹⁴⁷ Μανώλη Βαλσαμίδη, *Ψηφίδες*, Νάουσα 2002, σ. 85 και του ιδίου, “Ένα ξεχασμένο χωριό – Βολάδα ή Περιβολάδα”, *Εφημερίδα «Λαός»* (05/04/2001).

τῆς περιηγήσεως εἰς τὰ χωρία». Ο κώδικας είναι αχρονολόγητος, και αντί του Μητροπολίτη υπογράφει κάποιος Πλακίδας,¹⁴⁸ γραμματέας προφανώς του Μητροπολίτη. Το γεγονός αυτό μάς κάνει να έχουμε ορισμένες αμφιβολίες σχετικά με τον Μητροπολίτη που διενήργησε την συγκεκριμένη περιοδεία. Εκτός από την περιοδεία στον ίδιο κώδικα σώζονται και δύο ακόμη μεταγενέστερες ενθυμήσεις, οι οποίες γράφτηκαν στα τέλη του 19ου αιώνα.

Πράξεις του σώζονται σε κώδικες της Μητροπόλεως, της Ελληνικής Κοινότητας και της Εφορείας των σχολών της Βέροιας.

Χρῦσανθος (1799 – 1811)

Ο Χρῦσανθος γεννήθηκε στις 25 Φεβρουαρίου του 1768, στο χωριό Άνω Γραμματικό της επαρχίας Βοδενών (Έδεσσας).¹⁴⁹ Έμαθε τα πρώτα του γράμματα στην Έδεσσα, όπου λείτουργούσε Ορθόδοξη Κοινοτική Σχολή.¹⁵⁰ Στη συνέχεια μετέβη στην Κοζάνη, όπου φοίτησε κοντά στον δάσκαλο Αμφιλόχιο Παρασκευά και αργότερα στη Νάουσα όπου μαθήτευσε πλάι στον ξακουστό Ναουσαίο δάσκαλο Αναστάσιο Καμπίτη, μαθαίνοντας ανώτερα μαθήματα, φιλοσοφία και μαθηματικά. Αργότερα συνέχισε τις σπουδές του κοντά στον σχολάρχη της Θεσσαλονίκης Ιωνά Σπαρμιώτη.¹⁵¹

Σε ηλικία 31 ετών, ο Χρῦσανθος εκλέγεται Μητροπολίτης Βεροίας, στις 5 Φεβρουαρίου του 1799, όπου παραμένει μέχρι το 1811.¹⁵² Κατά τη διάρκεια της αρχιερατείας του στην Βέροια συντέλεσε σημαντικά στην ανάπτυξη της παιδείας και των γραμμάτων στην επαρχία του.¹⁵³ Διετέλεσε, επίσης, μέλος της

¹⁴⁸ Για το όνομα Πλακίδας, βλ. Αθανασίου Ε. Καραθανάση, *Έλληνες λόγιοι στη Βλαχία (1670-1714)*, Ι.Μ.Χ.Α. Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 146, 149, 200-201 και Φιλιππίδου, *Η επανάσταση*, ό.π., σ. 34.

¹⁴⁹ Χιονίδη, *Σύντομη*, ό.π., σ. 27.

¹⁵⁰ Γεωργίου Φ. Ρουμελιώτη, *Ο Νέος Ελληνισμός στην Έδεσσα (Βοδενά) του πρώτου μισού του 18ου αιώνα*, Έδεσσα 2000, σσ. 115 – 134.

¹⁵¹ Γεωργίου Μύαρη, “Νεοελληνικός Διαφωτισμός και Ναουσαίοι συνδρομητές βιβλίων (1783 – 1839), Η σχέση με την εκπαίδευση και την κοινωνία”, *Περιοδικό Νιάουστα* τχ. 70 (Ιανουάριος – Μάρτιος 1995) και τχ. 71 (Απρίλιος – Ιούνιος 1995) 8, Γεδεών, *Πατριαρχικοί*, ό.π., σ. 697, Εμμανουήλ Βαλσαμίδη, “Χρῦσανθος ο Πατριάρχης από το Γραμματικό”, *Πάνλειος Λόγος* 14 (Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1996) 12 – 13.

¹⁵² Σταμούλη, “Συμβολή”, ό.π., σ. 47.

¹⁵³ Πρβλ. Κουλιούφα, *Ο Θεόφιλος*, ό.π., σ. 72.

Πατριαρχικής Συνόδου, προσυπογράφοντας διάφορες Πατριαρχικές αποφάσεις.¹⁵⁴

Το 1805, επιμελείται την δεύτερη έκδοση της ακολουθίας του αγίου Αντωνίου του Νέου του Βεροιάως, «Ἦτις ἐκκαθαρθεῖσα, καὶ ἐπιμελῶς διορθωθεῖσα, ἐπιστασίᾳ τοῦ Πανιερωτάτου καὶ Θεοπροβλήτου Μητροπολίτου Βερροίας ΚΥΡΙΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ», εκδίδεται από το Πατριαρχικό τυπογραφείο της Κωνσταντινούπολης.¹⁵⁵ Η ακολουθία εκδίδεται και πάλι ένα χρόνο αργότερα, κατά το έτος 1806. Πολλά από τα βιβλία της προσωπικής συλλογής του Χρυσάνθου, σώζονται μέχρι σήμερα στη Δημόσια βιβλιοθήκη της Βέροιας.¹⁵⁶

Στον κώδικα 6 της Εράτυρας¹⁵⁷ σώζεται πολυχρόνιο – φήμη του Χρυσάνθου, με την προσθήκη του όρου «ελλογιμωτάτου», γεγονός που επιβαιβεώνει την αναγνώριση του Μητροπολίτη ως λογίου της εποχής του.¹⁵⁸ Ο Χρυσάνθος εμφανίζεται, επίσης, και ως συνδομητής αρκετών βιβλίων της εποχής του.¹⁵⁹

Στις 13 Ιουλίου του 1911, μετατίθεται στη Μητρόπολη Σερρών όπου παρέμεινε μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1824, , οπότε εξελέγη Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (9 Σεπτεμβρίου 1924 – 25 Σεπτεμβρίου 1826).¹⁶⁰

Το όνομα του Μητροπολίτη Χρυσάνθου αναγράφεται και σε επιγραφή στη στάχωση παλαιτύπου Ευαγγελίου του ναού του αγίου Προκοπίου, το οποίο σήμερα φυλάσσεται στον ναό του αγίου Αντωνίου Βεροιάς, κατά το έτος 1802.¹⁶¹ Πράξεις του σώζονται σε

¹⁵⁴ Μύαρη, “Νεοελληνικός Διαφωτισμός”, ό.π., σ. 8.

¹⁵⁵ Φιλίππου Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα*, τ. Α' (1801 – 1818), Αθήνα 1997, σ. 127.

¹⁵⁶ Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και από χειρόγραφες ενθυμήσεις που σώζονται στα βιβλία αυτά.

¹⁵⁷ Εμμανουήλ Γιαννόπουλου, *Ταμείον χειρογράφων ψαλτικής τέχνης*, Ε. Μ. Σ., Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 34 – 46.

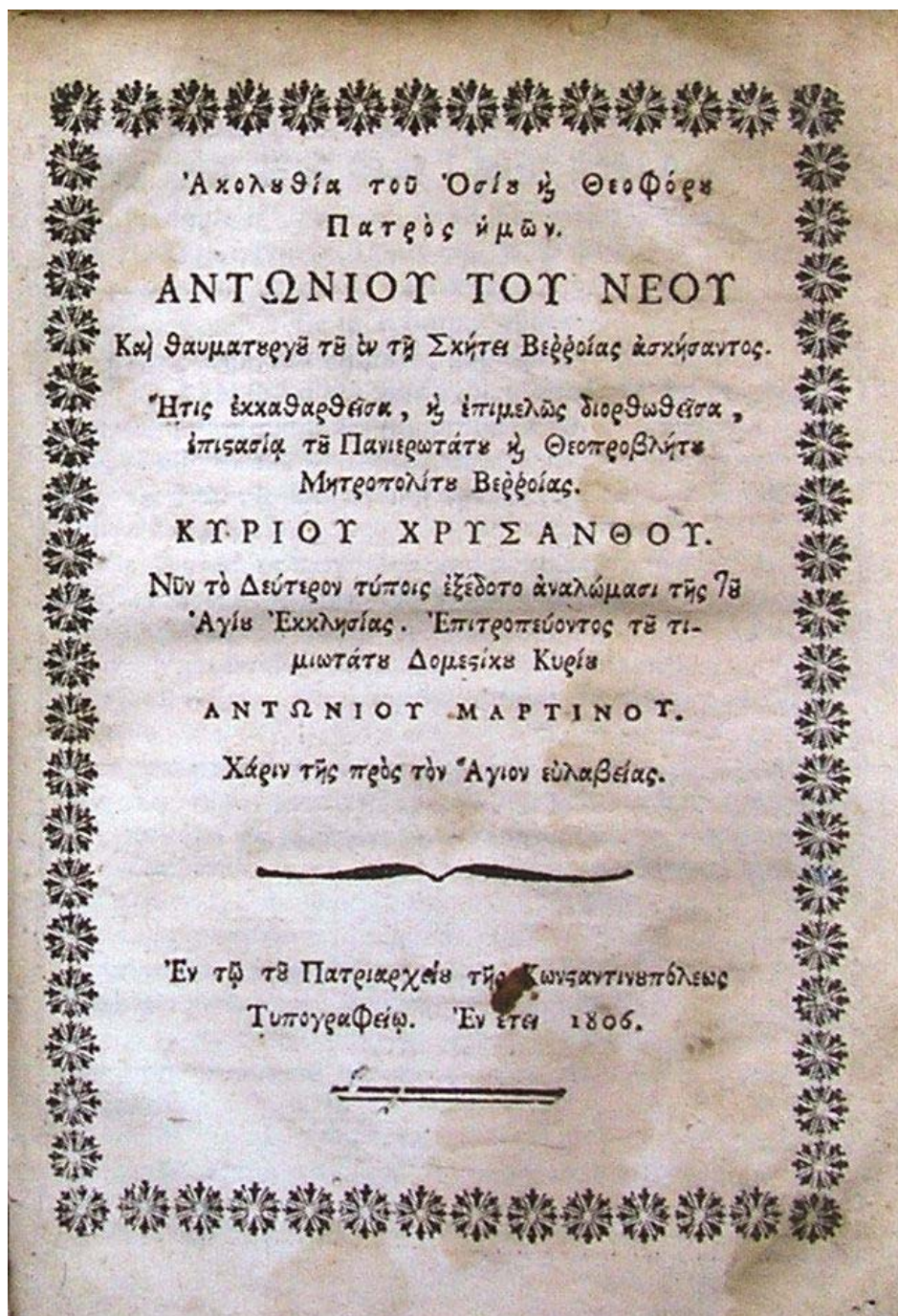
¹⁵⁸ Γιαννόπουλου, *Ταμείον*, ό.π., σ. 39.

¹⁵⁹ Γ. Μύαρη, *Συνδρομητές βιβλίων από την Βέροια και την Νάουσα μεταξύ 1758 και 1839*.

¹⁶⁰ Βλ. Γεδεών, *Πατριαρχικοί*, ό.π., σσ. 605, 698 – 699. Ο Γεδεών περιγράφει τον Χρυσάνθο ως εξής : «...δύσκολος εις το υπομένειν τας μακράς ακολουθίας και ψαλμωδίας... πάντοτε δε συντόμους και βραχείας ήθελε τας ιεράς ακολουθίας και η μουσική παρημελήθη εν ταις ημέραις αυτού...»

¹⁶¹ Η επιγραφή έχει ως εξής : «† ΥΙΟΣ ΘΥ ΚΤΗΜΑ ΤΟΥ ΕΝ ΒΕΡΡΟΙΑ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΓΕΓΟΝΕ Δ ΕΦ ΗΜΕΡΩΝ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΟΛΟΓΙΩΤΑΤΟΥ

κώδικες της Μητροπόλεως, της Ελληνικής Κοινότητας και της Εφορείας των σχολών της Βέροιας.

*Σελίδα τίτλου τῆς β' ἐκδόσεως τῆς ακολουθίας τοῦ αγίου Αντωνίου
τοῦ Νέου, τὴν ὁποία ἐπιμελήθηκε ὁ Μητροπολίτης Χρῦσανθος*

ΑΓΙΟΥ ΒΕΡΟΙΑΣ ΚΥΡΙΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ ΔΙΑ ΔΑΠΑΝΗΣ ΨΥΧΙΚΟΥ ΤΩΝ
ΕΝΟΡΙΤΩΝ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ. 1802»

19^{ος} ΑΙΩΝΑΣ

Ζαχαρίας Β' (1811 – 1822)

Ο Ζαχαρίας, πρώην ιερομόναχος, διαδέχθηκε τον Χρυσάνθο και παρέμεινε στη Μητρόπολη Βεροίας και Ναούσης ως τον Ιανουάριο του 1823. Η περίοδος της αρχιερατείας του παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον λόγω των κορυφαίων εθνικών γεγονότων της εποχής.

Η εκλογή του συμπίπτει με την απελευθέρωση της Νάουσας από την κατοχή των Αλβανών του Αλή Τεπελενλή των Ιωαννίνων και την επάνοδο του προύχοντα Ζαφειράκη Λογοθέτη, ο οποίος από τότε αναλαμβάνει τη διακυβέρνηση της πόλεως. Η μεταξύ τους συνεργασία για τα κοινά της πόλης φαίνεται να είναι αρμονική, μολονότι ορισμένα γεγονότα την επισκίασαν. Πάντως, στα τέλη της θητείας τους η μεταξύ τους συνεργασία περιήλθε σε μεγάλη κρίση εξαιτίας του θανάτου του Φιλικού Δημητρίου Υπάτρου, ο οποίος αποδόθηκε σε ενέργειες του Ζαφειράκη.

Την Κυριακή της Ορθοδοξίας του 1822,, ιερουργώντας του πρωτοσύγκελου Γρηγορίου στην εκκλησία του αγίου Δημητρίου Ναούσης (19 Φεβρουαρίου - 3 Μαρτίου), ο Ζαφειράκης Λογοθέτης, παρουσία όλων των αρματολών της περιοχής και των Ναουσαίων που εκπροσωπούσε, εκφώνησε πατριωτικό λόγο κηρύττοντας την επανάσταση. Ο μητροπολίτης Ζαχαρίας την περίοδο εκείνη απουσίαζε στην Κωνσταντινούπολη ως Συνοδικός Μητροπολίτης.

Το Πατριαρχείο, προκειμένου να διασφαλίσει την ειρήνη στην περιοχή, επειδή προφανώς παρατηρήθηκαν τάσεις ανυπακοής προς τον ποιμενάρχη και παρέμβασης των πολιτικών αρχών στα θέματα της δικαιοδοσίας του, ζήτησε από τον σουλτάνο την ανανέωση του βερατίου του μητροπολίτη Ζαχαρία και την έκδοση σχετικού φιρμανίου. Ο σουλτάνος ανταποκρινόμενος στο αίτημα του πατριάρχη και της Ιεράς Συνόδου, εξέδωσε, στις 25 Μαρτίου 1822, φιρμάνι με λεπτομερή αναφορά των όρων του βερατίου. Απευθύνεται προς τους ιεροδίκες της επαρχίας και τους επιτάσσει να αποθαρρύνουν τους ανωτάτους βαθμούχους του κράτους να επεμβαίνουν στα πράγματα της εκκλησιαστικής αρχής και να συμμορφώνονται προς τους όρους του βερατίου. Το σουλτανικό αυτό διάταγμα, στο οποίο επαναλαμβάνονται λεπτομερώς τα παραχωρηθέντα προνόμια, αποτελεί σημαντική πηγή για τα

προνόμια της Εκκλησίας κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας. Η κοινοποίηση προς τους ιεροδίκες του περιεχομένου του βερατίου κατά την επαναστατική περίοδο φανερώνει την κατάλυση των προνομίων από τους αξιωματούχους υπαλλήλους της περιοχής και τη δυσχερή θέση στην οποία περιήλθε ο μητροπολίτης. Παράλληλα γίνεται προσπάθεια να ενισχυθεί το κύρος του ποιμενάρχη, όχι μόνο προς τους κρατούντες αλλά και προς το ποίμνιό του, προκειμένου να το οδηγήσει σε ειρηνική συνύπαρξη.

Όπως προκύπτει από τα τραγικά αλλά εξίσου και ηρωικά γεγονότα που διαδραματίστηκαν στην περιοχή, οι επαναστάτες δεν υπάκουσαν στα ειρηνικά καλέσματα του πνευματικού τους ηγέτη για ειρηνικό διακανονισμό με αντάλλαγμα τη σωτηρία των κατοίκων της περιοχής. Είχαν επιλέξει τον άνισο εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα, χωρίς σχεδιασμό, υπακούοντας στα ευαίσθητα εθνικά τους φρονήματα.

Το Πατριαρχείο, προκειμένου να περισώσει τον διαρκώς πιεζόμενο από τις περιστάσεις μητροπολίτη Βεροίας Ζαχαρία, τον Ιανουάριο του 1823 τον μετέθεσε στη Μητρόπολη Κυζίκου. Εκείνος εγκαταλείποντας τη Βέροια φρόντισε να εξαφανίσει ό,τι είχε σχέση με τα επαναστατικά γεγονότα, με αποτέλεσμα να στερούμαστε μέχρι σήμερα σημαντικές πηγές που θα μπορούσαν να φωτίσουν περισσότερο τα γεγονότα εκείνης της περιόδου.

Τη Μητρόπολη Κυζίκου ποίμανε ως τον Αύγουστο του 1823 και στη συνέχεια καθαιρέθηκε, για αντικανονική προφανώς πράξη. Τον διαδέχτηκε ο από Θεσσαλονίκης Ματθαίος. Σύμφωνα με τον Μητροπολίτη πρώην Λήμνου Βασίλειο Ατέση, ο Ζαχαρία λίγο αργότερα ανήλθε στον θρόνο της Χαλκηδόνος (1826 – 1834).

Στο Μητροπολιτικό Μέγαρο Βεροίας, σώζεται αντιμήνσιο με την υπογραφή του Ζαχαρία (1812 Αυγούστου 20). Καμία πράξη του δεν σώζεται σε κώδικες της Μητροπόλεως, της Ελληνικής Κοινότητας και της Εφορείας των σχολών της Βέροιας.

Μεθόδιος Β' Σαπουντζάκης (1823 – 1831)

Ο Μητροπολίτης Μεθόδιος, πιθανότατα καταγόταν από την Κρήτη. Προσκληθείς στο Πατριαρχείο για τη χειροτονία του παρέτεινε την παραμονή του στην Κωνσταντινούπολη, διότι τον Φεβρουάριο του 1823 συμμετείχε στην Ιερά Σύνοδο ως αρχιερέας και φέρεται να υπογράφει Πατριαρχικό και Συνοδικό Διατακτήριο Γράμμα επί πατριάρχου Ανθίμου του Γ'.

Από κώδικα της Μητροπόλεως, πληροφορούμαστε ότι ο Μεθόδιος εξελέγη Μητροπολίτης Βεροίας στις 10 Ιανουαρίου του 1823,¹⁶² ανέλαβε όμως τα καθήκοντά του ένα χρόνο περίπου αργότερα, στις 20 Ιανουαρίου του 1824.¹⁶³

Η εκλογή του, μετά τη συσσώρευση των ποικιλόμορφων προβλημάτων στην επαρχία εξαιτίας της επανάστασης, προϋπέθετε άνδρα δυναμικό και συνετό, ικανό να ανταποκριθεί στις περιστάσεις. Από τα υπάρχοντα στοιχεία δεν είναι δυνατή η αξιολόγηση του έργου του μητροπολίτη και ειδικότερα στη Νάουσα, η οποία αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα επιβίωσης μετά την επιστροφή των επιζησάντων κατοίκων της. Ως γνωστό, περί το τέλος της θητείας του στη μητρόπολη, το 1830, ο σουλτάνος Μαχμούτ Β' επέτρεψε να αποδοθεί η περιουσία των επανελθόντων στις εστίες τους Ναουσαίων. Οι περισσότερες όμως από τις κατοικίες είχαν πυρποληθεί και τα υπάρχοντά τους είχαν διαρπαχτεί. Την ίδια τύχη είχαν και τα ιερά καθιδρύματα και τα δημόσια κτήρια, μόνο δε ένας ναός είχε απομείνει ακέραιος για την εκπλήρωση των θρησκευτικών τους αναγκών. Με αργό, όπως ήταν φυσικό, ρυθμό άρχισε η ανακαίνιση της πόλης και η πλήρωσή της από κατοίκους. Η άδεια να κατοικήσουν σ' αυτή και Τούρκοι, έστω και με περιορισμένο αριθμό οικογενειών, και να κτίσουν το τζαμί τους, προσέδωσε στην πόλη νέα όψη και δημιούργησε νέα δεδομένα ζωής στους κατοίκους της.

¹⁶² Το υπόμνημα εκλογής του συντάχθηκε την επόμενη ημέρα της εκλογής, στις 11 Ιανουαρίου 1823.

¹⁶³ Α. Ι. Μ. Β. Ν. Κ., *Κώδικας Ιεράς Μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης των ετών 1769 – 1837* (Από του Μητροπολίτου Βεροίας Δανιήλ), σ. 261. «Κατά τω ακωγ' τη ι' Ιανουαρίου ανεδέχθημεν διά κανονικών ψήφων την θεόσωστον ταύτην επαρχίαν της Βερροίας, εφθάσαμεν δε, θειώ ελέει, κατά το ακωκδ' Ιανουαρίου κ', αφ' ης εδιωρίσαμεν να καταστρώνονται εν τω ιερώ τούτω κώδικι τα εκκλησιαστικά και αναγκαία γράμματα».

Όταν, τον Μάιο του 1831, παραιτήθηκε ο μητροπολίτης Ρόδου Παΐσιος, οι αρχιερείς του Πατριαρχείου, άγνωστο για ποιο λόγο, αποφάσισαν να μεταθέσουν στον κενό θρόνο τον Βεροίας και Ναούσης Μεθόδιο. Ταυτόχρονα στη Μητρόπολη Βεροίας μετατέθηκε ο μητροπολίτης Φιλίππων και Δράμας Διονύσιος.

Πράξεις του σώζονται σε κώδικες της Μητροπόλεως, της Ελληνικής Κοινότητας και της Εφορείας των σχολών της Βέροιας.

Διονύσιος Β' (1831 – 1848)

Ο Μητροπολίτης Διονύσιος καταγόταν από τη νήσο Λέρο. Σε κώδικα της Ιεράς Μονής Παναγίας Δοβρά,¹⁶⁴ υπογράφει ως «Διονύσιος Λέριος Μητροπολίτης Βεροίας».

Από κώδικα της Μητροπόλεως, πληροφορούμαστε ότι ο Διονύσιος εξελέγη Μητροπολίτης Βεροίας στις 4 Μαΐου του 1831.¹⁶⁵ Η χειροτονία του έγινε στις 25 Μαΐου του 1831¹⁶⁶ και ανέλαβε τα καθήκοντά του πέντε μήνες αργότερα, στις 20 Σεπτεμβρίου του ίδιου χρόνου.¹⁶⁷

Η αρχιερατική του σταδιοδρομία άρχισε τον Σεπτέμβριο του 1824, όταν εκλέχτηκε μητροπολίτης Φιλίππων και Δράμας, μετά τον προβιβασμό του πρώην Δράμας Νικοδήμου στη Μητρόπολη Προύσης. Τότε υπηρετούσε ως πρωτοσύγκελος του μητροπολίτη Εφέσου Μακαρίου (1821 - 1830), ο οποίος και τον υπέδειξε στην Ιερά Σύνοδο του Οικουμενικού Πατριαρχείου για προβιβασμό. Ο Εφέσου την περίοδο αυτή είχε κληθεί από τον Πατριάρχη Ανθιμο Γ' (1822-1824) ως συνοδικός και φέρεται, εκτός των άλλων, να υπογράφει τον Εκκλησιαστικό και Συνοδικό Τόμο «Περί τής διαρρυθμίσεως τών

¹⁶⁴ Α. Ι. Μ. Β. Ν. Κ., 1842: Απριλίου 23: Κώδιξ του Ιερού Μοναστηρίου της Υπεραγίας Θεοτόκου επονομαζομένης Δοβράς, εν ω καταγράφονται άπαντες οι λογαριασμοί αυτού, και τα ιερά κειμήλια, και σκεύη, και κτήματα, και ότι άλλο ιδιόκτητον αυτού προς ιδίαν ασφάλειαν αυτού, τη επιταγή του Πανιερωτάτου Δεσπότη Αγίου Βεροίας κυρίου κυρίου Διονυσίου Λερίου.

¹⁶⁵ Α. Ο. Π. Κ., Κώδικες υπομνημάτων εκλογής Μητροπολιτών (1801 – 1911).

¹⁶⁶ Το υπόμνημα εκλογής του συντάχθηκε την επόμενη ημέρα της εκλογής, στις 4 Μαΐου 1831.

¹⁶⁷ Α. Ι. Μ. Β. Ν. Κ., Κώδικας Ιεράς Μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης των ετών 1769 – 1837 (Από του Μητροπολίτου Βεροίας Δανιήλ), σ. 269. «Κατά τω αωλα'ον Μαΐου κε' ανεδέχθημεν τον θρόνον της θεοσώστου επαρχίας Βερροίας διά ψήφων κανονικών, και εν τη εικοστή Σεπτεμβρίου του αυτού έτους εφθάσαμεν εις τα ενταύθα αφ' ης εδιωρίσαμεν να καταστρώνονται εν τω ιερώ τούτω κώδικι τα εκκλησιαστικά και αναγκαία γράμματα».

οικονομικών υποθέσεων του Οικουμενικού Πατριαρχείου», που εκδόθηκε τον Ιανουάριο του 1824.

Ο Διονύσιος προσέφερε πολύτιμο έργο για την αποκατάσταση των Ναουσαίων στις εστίες τους, την ανοικοδόμηση των τεσσάρων ενοριακών εκκλησιών και την αгаσθή συνεργασία του με τους παράγοντες της πόλεως για πρόοδο των κοινών έργων. Αυτή του την προσφορά διαγράφει η διασωθείσα στο υπέρθυρο του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου κτητορική επιγραφή.

Όπως προκύπτει από το περιεχόμενο διασωθέντων φιομανίων, η αρχιερατεία του Διονυσίου, περί τα τέλη της θητείας του, άρχισε να επισκιάζεται από διάφορα ατυχή συμβάντα. Παρατηρούνται πολλές αλλαξοπιστίες, κυρίως χριστιανών κορασίδων της Βέροιας, της Νάουσας και των περιχώρων, εξαιτίας των οποίων διαλύονται και γάμοι. Η Ναουσαία Μαρία, κόρη του Δήμου Ψαρά, που κατοικούσε στην ενορία του Αγίου Σωτήρα Χριστού, εξισλαμίστηκε εθελουσίως στις 22 Μαρτίου 1838, το ίδιο και η Αγγελικούλα, σύζυγος του Ναουσaiού Νικόλα Ιωάννου, από την αυτή συνοικία. Όταν ο σύζυγος κλήθηκε από τον ιεροδίκη να απαρνηθεί τον χριστιανισμό και να ιξισλαμισθεί, προκειμένου να κρατήσει τη σύζυγό του, εκείνος αρνήθηκε με αποτέλεσμα να επέλθει ο χωρισμός του ανδρογύνου.

Παράλληλα παρατηρούνται κρούσματα ανυπακοής χριστιανών προς τον Μητροπολίτη τους, οι οποίοι προκειμένου να αποφύγουν τον έλεγχο του ιεράρχη κατέφευγαν προς τις πολιτικές αρχές και ζητούσαν την επέμβασή τους σε θέματα που ανήκαν στις αρμοδιότητες του μητροπολίτη. Εκείνος, προκειμένου να διασφαλίσει τα δικαιώματά του και να προφυλάξει το ποίμνιό του από παρόμοια κρούσματα ανυπακοής και επέμβασης των πολιτικών αρχών στις αρμοδιότητές του, κατέφυγε προς τον σουλτάνο και ζήτησε την προστασία του.

Με τη μεσολάβηση του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, τον Οκτώβριο του 1843, εκδόθηκαν δύο φιομάνια υπέρ του μητροπολίτη Διονυσίου. Με το πρώτο παρέχεται το δικαίωμα στον αρχιερέα, για αρμοδιότητες που πηγάζουν από το εις χείρας του βεράτιο, να διατάσσει την τιμωρία των παραβατών του Κοινοτικού Κανονισμού, χωρίς να έχουν δικαίωμα να επεμβαίνουν οι πολιτικές αρχές. Με το δεύτερο διατάσσονται οι πολιτικές αρχές να μην επεμβαίνουν σε ζητήματα λύσεως γάμου των χριστιανών, και να εφαρμόζονται οι όροι του βερατίου.

Στα τελευταία χρόνια της αρχιερατίας του η υγεία του ήταν κλονισμένη. Έτσι τον Μάρτιο του 1848, παύθηκε για λόγους ασθενείας.

Πράξεις του σώζονται σε κώδικες της Μητροπόλεως, της Ελληνικής Κοινότητας και της Εφορείας των σχολών της Βέροιας.

Θεόκλητος (1848 – 1863)

Ο Μητροπολίτης Θεόκλητος επέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ενίσχυση και τη σωστή λειτουργία των μοναστηριών και των ενοριών της επαρχίας του, καθώς και για την ενίσχυση των σχολείων της πόλεως. Επέβλεπε συχνά την οικονομική τους κατάσταση, γεγονός που αποδεικνύεται από την ύπαρξη αρκετών κωδίκων της αρχιερατίας του στους οποίους αναγράφονται οι λογαριασμοί και τα περιουσιακά στοιχεία των μονών και των ενοριών.¹⁶⁸ Επί των ημερών του έγιναν αρκετές επισκευές σε ναούς και μονές της επαρχίας του. Φαίνεται ότι ήταν ιδιαίτερα αγαπητός στο ποίμνιό του, γεγονός που αποδεικνύεται από δωρεές πιστών προς τη Μητρόπολη και το πρόσωπό του.¹⁶⁹

Από επιστολή του προς τον Σχολάρχη της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης Μητροπολίτη Σταυρουπόλεως Κωνσταντίνο, πληροφορούμαστε ότι το όνομα της οικογενείας του ήταν «Χατζή – Παναγιώτου», καθώς και ότι είχε ένα αδελφό που ονομαζόταν Αλέξανδρος. Από την ίδια επιστολή πληροφορούμαστε επίσης ότι ο Θεόκλητος έπασχε από χρόνιους ρευματισμούς, στους οποίους πιθανότατα να οφείλεται και η παραίτησή του από τη Μητρόπολη Βεροίας, όπως θα δούμε στη συνέχεια.¹⁷⁰ Το όνομα του Θεοκλήτου με την προσωνυμία «πανιερότατος» αναγράφεται και σε επιγραφή του 1850, στο υπέρθυρο του μεταβυζαντινού ιερού ναού του αγίου Νικολάου στο κατεστραμμένο χωριό Μαρούσια.¹⁷¹

¹⁶⁸ Α. Ι. Μ.Β. Ν. Κ., 1842: Απριλίου 23: Κώδιξ του Ιερού Μοναστηρίου της Υπεραγίας Θεοτόκου επονομαζομένης Δοβράς, ό.π, σσ. 35 κ.ε.

¹⁶⁹ Γ.Α.Κ. – Ι.Α.Β., Α.Β.Ε. 112, α/α 1, Κώδικας της Μητροπόλεως Βεροίας 1862 – 1877, σσ. 61 – 62.

¹⁷⁰ Βλ. Σταμάτη Απ. Κωνσταντούδη, “Μία επιστολή του 1850 από τον Μητροπολίτη Βεροίας και Ναούσης Θεόκλητο”, *Εφημερίδα «Οι Καιροί»* (20 Ιουλίου 2001) 1, 4.

¹⁷¹ Αθανασίου Γ. Βουδούρη, *Ιστορία του χωριού Μαρούσια Ημαθίας και του μεταβυζαντινού ναού του αγίου Νικολάου*, Φυτειά 2007, σσ.

Ο Θεόκλητος ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για τη μόρφωση των νέων στην επαρχία του και θεωρείται ο συντελεστής επαναλειτουργίας του κοινοτικού σχολείου, του οποίου η λειτουργία είχε ανασταλεί εξαιτίας των γνωστών εθνικών περιπετειών. Βεβαίως, οι γενικές κατευθύνσεις ως προς τα θέματα της παιδείας δίδονταν κατ' αρχάς από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Μετά τη δημιουργία του ελεύθερου ελληνικού Κράτους υπήρχε στενή συνεργασία με τις κατά τόπους πρεσβείες της Ελλάδος, οι οποίες σε ειδικές περιπτώσεις χρηματοδοτούσαν τα κοινοτικά σχολεία, είτε απευθείας δια των μητροπολιτών, είτε διαμέσου των διαφόρων κοινωφελών εταιριών. Πάντως, οι Ναουσαίοι είχαν αναλάβει τη λειτουργία του σχολείου τους δι' ιδίων κεφαλαίων.

Όταν ο μητροπολίτης συγκάλεσε τους Ναουσαίους, αναλαμβάνοντας τα καθήκοντά του ως ποιμενάρχης, προκειμένου να συζητήσουν τα προβλήματα που τους απασχολούσαν, διαπίστωσε ότι το πρώτο μέλημά τους ήταν η νομική κατοχύρωση της θέσης του άρχοντα των κοινών και η αποδέσμευσή του από την κεντρική διοίκηση της Βέροιας. Η υλοποίηση αυτού του εγχειρήματος θα είχε πολλαπλά οφέλη στον μελλοντικό κοινοτικό βίο της Νάουσας. Πράγματι, όπως πληροφορούμαστε από το περιεχόμενο διαταγής του διβανίου Θεσσαλονίκης, της 23^{ης} Νοεμβρίου 1849, που απευθύνεται προς τον ναΐπη της Νάουσας, οι Ναουσαίοι άρχοντες, μετά από αίτησή τους, έλαβαν την διαβεβαίωση ότι το αίτημά τους έγινε αποδεκτό. Σύμφωνα με τη νέα ρύθμιση περί διορισμού μουδέρη, οι αρχές της πόλεως έπρεπε να συγκαλέσουν γενική συνέλευση όλων των πολιτών που είχαν δικαίωμα ψήφου μετά των αρμοδίων οργάνων της Νάουσας, για να εκλέξουν τον κατάλληλο άνδρα για τη θέση αυτή (τον άνδρα έπρεπε να διακρίνει η σύνεση, η ικανότητα και η εμπειρία διοικήσεως των κοινών της πόλεως πραγμάτων). Η ρύθμιση αυτή αποτέλεσε κατ' αρχάς το πρώτο βήμα δημοκρατικής εκλογής του άρχοντα της πόλεως και κατ' επέκταση την απαρχή του θεσμού εκλογής δημάρχου.

Ασφαλώς η συμβολή του μητροπολίτη Θεοκλήτου στην επιτυχή έκβαση αυτού του θεσμού ήταν μεγάλη, μολονότι δεν έχει επισημανθεί δεόντως, ίσως επειδή μετά διετία καταργήθηκε.

Το 1863 ο μητροπολίτης Θεόκλητος υπέβαλε Την παραίτησή του από τον αποστολικό θρόνο Βεροίας και Ναούσης. Αυθημερόν το

διαδέχθηκε ο Σωφρόνιος Χρηστίδης, πρώην πρωτοσύγκελος του μητροπολίτη Άρτας Σωφρονίου.

Πράξεις του σώζονται σε κώδικες της Μητροπόλεως, της Ελληνικής Κοινότητας και της Εφορείας των σχολών της Βέροιας.

Σωφρόνιος Α' Χρηστίδης (1863 – 1869)

Ο Σωφρόνιος Χρηστίδης, γεννήθηκε γύρω στα 1826 στο χωριό Σκοπιά της επαρχίας Αυλωνίας (Αυλώνα ή Αυλώνι) της Προικονήσου και έλαβε το βαπτιστικό όνομα Τριαντάφυλλος. Στη γενέτειρά του έμαθε τα πρώτα του γράμματα, για να συνεχίσει της σπουδές του στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης, από όπου αποφοίτησε (1848 – 1849) με βαθμό άριστα.

Το 1849 χειροτονήθηκε διάκονος και πρεσβύτερος από τον πνευματικό του Μητροπολίτη Άρτας Σωφρόνιο. Υπηρέτησε για 14 περίπου χρόνια στην Ιερά Μητρόπολη Άρτας, ως ιεροκήρυκας και στη συνέχεια ως Πρωτοσύγκελλος. Σύντομα διακρίθηκε για τη μόρφωση και τη ρητορική του ικανότητα, καθώς και για το μεγάλο ενδιαφέρον του για την μόρφωση των υποδούλων της επαρχίας στην οποία υπηρετούσε.

Η διαδοχή του Μητροπολίτη Θεοκλήτου, ύστερα από την παραίτησή του, έγινε αντικείμενο μεγάλης διαμάχης μεταξύ των κατοίκων της Βέροιας και της Νάουσας και των εκπροσώπων τους στην Κωνσταντινούπολη. Το ζήτημα αφορούσε κυρίως στο αν θα εκλεγόταν ως διάδοχος του Θεοκλήτου ο ιεροδιάκονος Γερμανός Τσενίδης, που τελούσε χρέη δασκάλου στη Βέροια και εκπροσωπούσε «εθνοκεντρικές» τάσεις, αφού το σύνολο των θεολογικών και ιερατικών του σπουδών το είχε κάνει στο ελληνικό κράτος. Ο Τσενίδης κλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη από τον Ιωακείμ και την Ιερά Σύνοδο, προκειμένου να πιστοποιηθούν οι γνώσεις του από τη Θεολογική Σχολή της Χάλκης, όπως όριζε ο κανονισμός της εκλογής των Αρχιερέων. Την ίδια στιγμή, δημοσιεύονταν στον τύπο της Κωνσταντινούπολης άρθρα υπέρ της υποψηφιότητας του Γερμανού Τσενίδη, του αντιπροσώπου της Βέροιας στην Κωνσταντινούπολη Α. Τζούπελη, των κατοίκων της Νάουσας και των κατοίκων της Βέροιας.¹⁷² Ο Γερμανός τελικά δεν κατόρθωσε να εκλεγεί στη Μητρόπολη Βεροίας, η υποψηφιότητά

¹⁷² Εφημερίδα «Ανατολικός Αστήρ», (15/11/1862), (8^{ος}/1862), (5/9/1862).

του έγινε δεκτή για την επισκοπή Βελλάς, η οποία είχε αποσχιστεί από την Μητρόπολη Ιωαννίνων, με πρωτοβουλία του Ιωακείμ Β'.

Έτσι, ο Σωφρόνιος Χρηστίδης, εκλέχθηκε (με τη βοήθεια του πνευματικού του Μητροπολίτη Άρτας Σοφρωνίου) στις 3 Μαΐου του 1863 Μητροπολίτης Βεροίας και Ναούσης.

Λίγο αργότερα μετέβη στη Μητρόπολή του για να αρχίσει το αρχιερατικό του έργο. Όπως ο ίδιος γράφει σε επιστολή του προς τον Σχολάρχη της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης, Μητροπολίτη Σταυρουπόλεως Κωνσταντίνο Τυπάλδο, κατά την άφιξή του στη Βέροια έτυχε θερμής υποδοχής από τους κατοίκους της πόλης. Το ίδιο συνέβη και όταν μετά από λίγες ημέρες μετέβη στη Νάουσα. Στην ίδια επιστολή, ο Σωφρόνιος, εκφράζει τις προθέσεις του για την ανάπτυξη της παιδείας στη Μητροπολιτική του περιφέρεια.

Από την αρχή της αρχιερατικής του δράσης στη Μητρόπολη Βεροίας και Ναούσης, ο Σωφρόνιος κατέβλε μεγάλες προσπάθειες για την ανάπτυξη της παιδείας. Σε συνεργασία με τις Δημογεροντίες της Βέροιας και της Νάουσας, κατόρθωσε να ανεγέρει εκ βάθρων και να συντηρήσει πολλά σχολεία στην επαρχία του. Φρόντισε επίσης για τη λειτουργία γραμματοδιδασκαλίων στα χωριά της Μητροπόλεως. Για την καλή λειτουργία των σχολών της επαρχίας του, ο Σωφρόνιος εξασφάλισε σημαντικούς οικονομικούς πόρους, οι οποίοι προερχόταν από τις ενορίες (τμήματα) και τα μοναστήρια της Βέροιας και της Νάουσας. Επιτέλεσε επίσης μεγάλο έργο στον τομέα της οργάνωσης των μοναστηριών και των ενοριών της επαρχίας του.¹⁷³

Σημαντικός ήταν ο ρόλος του Σωφρονίου κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων (Tanzimat 1839 – 1876) της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ως γνωστό, κατά την περίοδο αυτή, επιχειρήθηκε ο εκσυγχρονισμός της οθωμανικής αυτοκρατορίας, ο οποίος εκδηλώθηκε κυρίως με την έκδοση των αυτοκρατορικών διαταγμάτων Χάτι Σερίφ (1839) και Χάτι Χουμαγιούν ((1856), τα οποία έθεταν σε νέες βάσεις τη λειτουργία των διαφόρων μιλλέτ (millet) της αυτοκρατορίας, επιδιώκοντας τη δημιουργία συνθηκών ισονομίας, ισιπολιτείας και ανεξιθρησκείας.

¹⁷³ Για τη δράση του Μητροπολίτη Σωφρονίου Χρηστίδη στη Μητρόπολη Βεροίας και Ναούσης περισσότερα βλ. Κωνσταντίνου Τσιλιόπουλου (Πρεσβυτέρου), *Ο Μητροπολίτης Βεροίας και Ναούσης Σωφρόνιος Χρηστίδης (1863 – 1869)*, Βέροια 2002 (Πτυχιακή εργασία στην Α.Ε.Σ.Θ. - ανέκδοτη).

Την περίοδο αυτή παρατηρήθηκαν δύο κυρίαρχες τάσεις, των «συντηρητικών» και των «μεταρρυθμιστών». Οι εκπρόσωποι της συντηρητικής παράταξης επεδίωκαν την διατήρηση της ήδη υπάρχουσας διοικητικής κατάστασης, με την *ex officio* άσκηση της εξουσίας από τον κλήρο, ενώ οι μεταρρυθμιστές συμφωνούσαν με την άσκηση και την εφαρμογή των «Γενικών Κανονισμών» και επεδίωκαν την ενίσχυση της συμμετοχής των λαϊκών στη διοίκηση, καθώς και την αποδυνάμωση του πατριαρχικού συγκεντρωτισμού.

Ένα από τα σημαντικότερα στελέχη της παράταξης των «μεταρρυθμιστών», ήταν και ο Μητροπολίτης Άρτας (μετέπειτα Αμασείας) Σωφρόνιος. Τα βήματά του ακολούθησε και το πνευματικό του τέκνο, ο Μητροπολίτης Βεροίας και Ναούσης Σωφρόνιος Χρηστίδης. Ο Σωφρόνιος, ως στενός συνεργάτης του Μητροπολίτη Άρτας, γνώριζε πολύ καλά τη διαμάχη των δύο αντιπάλων πτερυγών. Έτσι, με αφορμή τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε στην είσπραξη των αρχιερατικών δικαιωμάτων στην επαρχία του (για τα έτη 1864 – 1865), έστειλε στην επιτροπή για την αναθεώρηση των «Γενικών Κανονισμών» μία σημαντική συνολική πρόταση. Αρχικά, ο Σωφρόνιος πρότεινε να μην προβεί η επιτροπή σε αναθεώρηση των μεταρρυθμίσεων, εάν δεν πληροφορηθεί προηγουμένως για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι αρχιερείς στις επαρχίες τους και τις αιτίες που τα δημιουργούν, κατά την εφαρμογή των διαφόρων άρθρων των κανονισμών, όπως τα άρθρα «περί γεδικίων, περί αρχιερατικής επιχωρηγήσεως και περί συστάσεως δημογεροντίας». Επεσήμανε επίσης, ότι ενδεχόμενες αναθεωρήσεις θα πρέπει να συνάδουν με το πνεύμα των ιερών κανόνων. Η «Υποβολή» του Σωφρονίου δημοσιεύτηκε ταυτόχρονα και στον «*Ανατολικό Αστέρα*», προκειμένου να ασκηθεί και δημόσια πίεση προς την επιτροπή.¹⁷⁴

Βασικό σημείο της «Υποβολής» του Σωφρονίου ήταν η αντιμετώπιση της Βουλγαρικής και της Ουνιτικής προπαγάνδας, αναγνωρίζοντας ότι η καταναγκαστική εφορολογή των επιχωρηγήσεων έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην αποσκίαση σημαντικής μερίδας του επαρχιακού πληθυσμού. Επεσήμανε επίσης, ότι από τότε που άρχισαν να εφαρμόζονται οι αρχιερατικές επιχωρηγήσεις «*χαλάρωσις επήλθε των ιερών δεσμών, δι' ων*

¹⁷⁴ Σωφρονίου Χρηστίδη (Μητροπολίτη Βεροίας), «Υποβολή», *Εφημερίδα «Ανατολικός Αστήρ»* αρ.φ. 382 (4 Αυγούστου 1866) 23, αρ.φ. 383 (8 Αυγούστου 1866) 27.

συνδέεται η του Αρχιερέως αποστολή μετά του εν Χριστώ λογικού αυτού ποιμνίου». Για τον λόγο αυτό, κατέθεσε αξιόλογες προτάσεις σχετικά με τα έσοδα που θα πρέπει να λαμβάνει από τους χριστιανούς των επαρχιών ο εκάστοτε Μητροπολίτης, προβάλλοντας κυρίως το πνεύμα της διάκρισης και της διαφορετικής αντιμετώπισης του θέματος σε κάθε επαρχία, ανάλογα με τις τοπικές ανάγκες.¹⁷⁵

Στις 26 Μαΐου 1869, ο Σωφρόνιος μετατέθηκε στη Μητρόπολη Ιωαννίνων, όπου παρέμεινε για 20 χρόνια. Το 1889 μετατέθηκε στη Μητρόπολη Θεσσαλονίκης, όπου παρέμεινε μέχρι το 1893. Από το 1893 έως το 1895 παρέμεινε σχολάζων στο Άγιο Όρος και στη συνέχεια εξελέγη Μητροπολίτης Λέρου και Καλύμνου. Το 1897 προήχθη στη Μητρόπολη Νικαίας και το 1902 μετατέθηκε και πάλι στη Μητρόπολη Ιωαννίνων. Τέσσερα χρόνια αργότερα, το 1906, παραιτήθηκε λόγω ασθενείας. Μετέβη στην Αθήνα για νοσηλεία, όπου τελικά απεβίωσε στις 15 Μαρτίου 1906.

Πράξεις του σώζονται σε κώδικες της Μητροπόλεως, της Ελληνικής Κοινότητας και της Εφορείας των σχολών της Μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης.

Βενέδικτος (1869 – 1877)

Η αρχιερατεία του Βενεδίκτου, σε αντίθεση με αυτή του προκατόχου του Σωφρονίου, ήταν κατά πολύ υπολειπόμενη δυναμικότητας και κατά συνέπεια επισφαλής για την προώθηση και υπεράσπιση των δικαίων του ποιμνίου του.

Το 1870 οι Τούρκοι, με διάταγμα της Πύλης, αμφισβήτησαν την κυριότητα επί των κτημάτων των Ναουσαίων και τα χαρακτήρισαν ως βακούφικα, με αποτέλεσμα να υπερτιμηθεί η φορολογία τους σε σημείο που να αδυνατούν οι κάτοχοί τους να πληρώσουν όσα τους καταλόγιζαν. Τότε ο διοικητής της επαρχίας, για εκφοβισμό και εξαναγκασμό, έκλεισε στις φυλακές της Βέροιας πενήντα Ναουσαίους πλούχοντες, με αποτέλεσμα να τους αναγκάσει να καταβάλουν το νέο βαρύτερο τίμημα.

¹⁷⁵ Για την ανάμνηξη του Σωφρονίου Χρησιτίδη στο ζήτημα της μεταρρύθμισης Βλ. Δημητρίου Σταματόπουλου, *Μεταρρύθμιση και εκκοσμίκευση – Προς μια ανασύνθεση της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα 2003, σσ. 292 – 300.

Παρά τις υποσχέσεις των αρμοδίων οργάνων ότι το νέο φορολογικό καθεστώς ήταν προσωρινό, τελικώς παγιώθηκε χωρίς καμία ελάφρυνση. Το 1875, επειδή οι Ναουσαίοι αρνήθηκαν να καταβάλουν τον δυσβάστακτο φόρο, επαναλήφθηκε το ίδιο σκηνικό.

Πολλοί φυλακίστηκαν και χρειάστηκε η παρέμβαση του Έλληνα Προξένου της Θεσσαλονίκης για να ελευθερωθούν, αφού προηγουμένως υποχρεώθηκαν να καταβάλουν τον καταλογιζόμενο φόρο. Αδύναμος ο Μητροπολίτης να επιβληθεί στους κρατούντες, τα κοινοτικά πράγματα οδηγούνται σε αδιέξοδο. Τότε οι πολίτες αναλαμβάνουν με δική τους πρωτοβουλία τη διεκπεραίωση των κοινών. Ιδρύουν τον Φιλόμουσο Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο «Η ΠΙΕΡΙΑ» για την προώθηση των εκπαιδευτικών και άλλων εκπολιτιστικών υποθέσεων της κοινότητας. Απευθύνονται προς τον πρεσβευτή της Ελλάδος στην Κωνσταντινούπολη και ζητούν την συμπαράστασή του στο ζήτημα της φορολογίας και τη διαμεσολάβησή του προς την Πύλη. Συγκροτούν επιτροπές για τη διεκπεραίωση των υποθέσεων της κοινότητας και αναλαμβάνουν φιλοπάτριδες πολίτες τη συλλογή των πόρων για την ανέγερση νέων διδακτηρίων.

Στις 2 Μαΐου 1877, ο Βενέδικτος απεδήμεσε και τον διαδέχθηκε ο από Μογλενών μητροπολίτης Προκόπιος.

Πράξεις του σώζονται σε κώδικες της Μητροπόλεως, της Ελληνικής Κοινότητας και της Εφορείας των σχολών της Βεροίας.

Προκόπιος (1877 – 1892)

Μετά τον θάνατο του Μητροπολίτη Βενεδίκτου, εξελέγη στις 2 Μαΐου του 1877 ως νέος Μητροπολίτης Βεροίας και Ναούσης ο από Μογλενών Προκόπιος.

Στις 30 Δεκεμβρίου του 1879 ο Μητροπολίτης Προκόπιος αποφάσισε και συνυπέγραψε μαζί με ορισμένους επιφανείς πολίτες και τους προκρίτους της πόλεως την ενσωμάτωση της ενορίας των Παμμεγίστων Ταξιαρχών στο τμήμα (ενορία) του Αγίου Αντωνίου, μαζί με όλα τα περιουσιακά στοιχεία και τα υπάρχοντά της.¹⁷⁶ Το ζήτημα της συγχωνεύσεως των δύο ενοριών είχε προκύψει και παλαιότερα, κατά το έτος 1872, χωρίς ωστόσο να εφαρμοστεί στην

¹⁷⁶ Γ.Α.Κ. – Ι.Α.Β., Α.Β.Ε. 112, α/α 1, Κώδικας της Μητροπόλεως Βεροίας 1862 – 1877, σ. 92.

πράξη, αν και είχε ληφθεί σχετική απόφαση.¹⁷⁷ Τελικά η πλήρης συγχώνευση της ενορίας των Ταξιαρχών στην ενορία του Αγίου Αντωνίου συνεπικυρώθηκε και με απόφαση του Μητροπολιτικού συμβουλίου την 5^η Νοεμβρίου του 1891, συνυπογραφόντων των προκρίτων και των επιφανών πολιτών της πόλεως.¹⁷⁸

Ο Μητροπολίτης Προκόπιος συνδέεται επίσης με ένα δυσάρεστο περιστατικό το οποίο έλαβε χώρα κατά την περίοδο της Αρχιερατίας του στη Βέροια, μεταξύ αυτού και ηγουμένου της Ιεράς Μονής Παναγίας Δοβρά ιερομονάχου Προκοπίου, ο οποίος ήταν προηγουμένως εφημέριος του γειτονικού χωριού Τσόρνοβο (Φυτειά Ημαθίας).¹⁷⁹ Κατά την περίοδο λοιπόν εκείνη, συμμορίες κλεφτών λυμαίνονταν την γύρω από τη Βέροια περιοχή γεγονός που ανάγκαζε τους κατοίκους να είναι προσεκτικοί και επιφυλακτικοί. Συνηθισμένη τακτική των ληστών ήταν η απαγωγή ατόμων για την απελευθέρωση των οποίων ζητούσαν την καταβολή λύτρων. Μία τέτοια απαγωγή συνέβη και στην Παναγία Δοβρά κατά την ημέρα του Δεκαπενταύγουστου του 1887, με δράστες την συμμορία του καπετάν – Βασίλη από την Ρητίνια των Πιερίων και θύματα την ανιψιά του Μητροπολίτου Βεροίας Προκοπίου, Μαργιόνκας και της φίλης της Ελένης Τούσα. Στη συνέχεια οι δύο κοπέλες ελευθερώθηκαν αφού προηγουμένως καταβλήθηκαν τα λύτρα που απαιτούσαν οι απαγωγείς. Ο Μητροπολίτης όμως καταλόγισε μεγάλη ευθύνη στον τότε ηγούμενο της Μονής π. Προκόπιο για το ατυχές περιστατικό και για τον λόγο αυτό τον έθεσε σε αργία. Μετά από το ατυχές αυτό γεγονός ο π. Προκόπιος μετέβη στη Θεσσαλονίκη όπου σύμφωνα με πληροφορίες του Χριστοδούλου¹⁸⁰, αλλαξοπίστησε και έγινε χότζας και υπάλληλος της Νομαρχίας Θεσσαλονίκης. Συνέχιζε όμως να ιερουργεί κρυφά σε ένα ιδιαίτερο δωμάτιο της οικίας του.¹⁸¹

¹⁷⁷ Γ.Α.Κ. – Ι.Α.Β., Α.Β.Ε. 112, α/α 1, ό.π., σ. 85.

¹⁷⁸ Γ.Α.Κ. – Ι.Α.Β., Α.Β.Ε. 112, α/α 1, ό.π., σ. 93.

¹⁷⁹ π. Πορφυρίου Σιμωνοπετρίτη, “Λίγα ακόμα στοιχεία για τη Δοβρά”, *Εφημερίδα Λαός* 05/11/2000, Αν. Ε. Χριστοδούλου, *Ιστορία της Βεροίας*, Βέροια 1960, σσ. 109-110 και Ν. Θ. Μπατσαρά, *Γιαγκούλας, κλεφτουριά και λήσταιρχοι στα Πιέρια (1870-1935)*, Βέροια 1999, σ.36.

¹⁸⁰ Η άποψη αυτή του Χριστοδούλου θα πρέπει να επανεξεταστεί διότι έρχεται σε αντίθεση με πολλές ανέκδοτες κυρίως πηγές.

¹⁸¹ Αθανασίου Γ. Βουδούρη, “Οι σχέσεις των ιερών μονών Παναγίας Δοβρά και αγίου Διονυσίου του εν Ολύμπω με το χωριό Τσόρνοβο (Φυτειά) Ημαθίας (Από

Πράξεις του σώζονται σε κώδικες της Μητροπόλεως, της Ελληνικής Κοινότητας και της Εφορείας των σχολών της Βεροίας.

Κοσμάς Β' Ευμορφόπουλος (1892 – 1895)

Γεννήθηκε στη Μάδυτο της Θράκης το 1860, όπου έμαθε τα πρώτα του γράμματα. Στη συνέχεια πούδασε στη θεολογική σχολή της Χάλκης, από όπου αποφοίτησε το 1882. Υπηρέτησε σε πολλές διοικητικές θέσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Κατά το 1844 εμφανίζεται ως αρχιδιάκονος του Μητροπολίτη Χαλκηδόνος Καλλίνικου Θωμαΐδη, ενώ το 1887 διορίζεται Μέγας Αρχιδιάκονος του Πατριαρχείου και στη συνέχεια προβιβάζεται σε Μέγα Πρωτοσύγκελο. Λόγο της μόρφωσης και των διοικητικών του ικανοτήτων εξελέγη Μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως κατά το έτος 1888. Λίγα χρόνια αργότερα (1892), μετατέθηκε στη Μητρόπολη Βεροίας και Ναούσης.

Με την άφιξη στη Βεροία στις 14 Απριλίου του 1892 του νέου Μητροπολίτη Κοσμά Ευμορφόπουλου, η εκκλησιαστική δομή της πόλεως έλαβε νέα μορφή. Ο Μητροπολίτης Κοσμάς, κατά το διάστημα της τετραετούς παραμονής του στην επαρχία της Βεροίας, συνέβαλε κατά πολύ στην οργάνωση της ελληνικής κοινότητας, προκαλώντας μάλιστα τη σύνταξη του πρώτου σωζόμενου κανονισμού της πόλεως. Ο νέος Μητροπολίτης βρήκε την ελληνική κοινότητα Βεροίας σε κακή κατάσταση, κυρίως στον οικονομικό τομέα. Για τον λόγο αυτό προέβη στην ονομαζόμενη «ένωση των εκκλησιών» κατά το 1892,¹⁸² στη συγχώνευση δηλαδή των δεκαέξι (16) ενοριών της Βεροίας σε τέσσερις (4), προκειμένου να περιορίσει τις δαπάνες, αλλά και να διασφαλίσει την πόλη από τους ρουμανίζοντες, οι οποίοι προσπαθούσαν να καταλάβουν τον ναό της Έξω Παναγιάς (Υπαπαντής). Οι ενορίες που προέκυψαν από την «ένωση των εκκλησιών» ήταν της Μητροπόλεως, του Αγίου Αντωνίου, του Αγίου Ιωάννου και των Αγίων Αναργύρων. Αργότερα, με τον κανονισμό του 1903, προστέθηκαν και οι ενορίες της Κυριωτίσσης και του Αγίου Γεωργίου. Το ζήτημα της «ενώσεως των εκκλησιών», μας είναι γνωστό και από δύο ενθυμήσεις

την περίοδο της Οθωμανοκρατίας έως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα)", *Ο κόσμος της Ορθοδοξίας στο παρελθόν και στο παρόν*, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 684 – 688.

¹⁸² Γεωργίου Χ. Χιονίδη, *Πληροφορίες για την Ορθόδοξη Ελληνική Κοινότητα της Βεροίας στα χρόνια της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 299.

παλαιτύπων βιβλίων των Αγίων Αναργύρων. Η πρώτη απ' αυτές γράφτηκε την 27^η Ιουλίου του 1892¹⁸³ και η δεύτερη την 7^η Οκτωβρίου του ίδιου έτους.¹⁸⁴ Αρχικά η ένωση των εκκλησιών δεν έγινε αποδεκτή από όλους, κυρίως μάλιστα από τους επιτρόπους των δώδεκα ενοριών που έκλεισαν, οι οποίοι δεν παρέδιδαν στον Μητροπολίτη τα κλειδιά των εκκλησιών. Για τον λόγο αυτό ο Μητροπολίτης αναγκάστηκε να ζητήσει τη βοήθεια των τουρκικών αστυνομικών αρχών.¹⁸⁵ Επέδειξε αξιόλογη δράση για την διατήρηση και ανάπτυξη της παιδείας, διοργανώνοντας με υποδειγματικό τρόπο το εκπαιδευτικό σύστημα της επαρχίας.

Κατά το έτος 1895 μετατέθηκε, λόγω εκκλησιαστικών αναγκών, στη μητρόπολη Πελαγονίας. Λίγο αργότερα (1899), μετατέθηκε στη μητρόπολη Νικοπόλεως και Πρεβέζης, όπου και παρέμεινε μέχρι τον θάνατό του, κατά το 1902.

Παράλληλα με το Ποιμαντικό του έργο, ασχολήθηκε και με τη μουσική. Συνέγραψε μάλιστα τρίτομο μουσικό εγχειρίδιο με εκκλησιαστικούς ύμνους, το οποίο εξέδωσε στην Αθήνα το 1897, με τίτλο «Ποιμενικός Αυλός».¹⁸⁶ Ο Μητροπολίτης Κοσμάς ήταν γνώστης τόσο της Ανατολικής όσο και της Ευρωπαϊκής μουσικής. Για τον λόγο αυτό συνέγραψε πολλά μουσικά κείμενα και θεωρητικά μουσικά εγχειρίδια.¹⁸⁷

Ο Μητροπολίτης Κοσμάς απεβίωσε καθ' οδόν πάνω στο καράβι, επιστρέφοντας από την Ιταλία όπου είχε μεταβεί για ιατρικούς λόγους, στις 14 Σεπτεμβρίου του 1901. Η κηδεία του έγινε στην Κέρκυρα.

¹⁸³ Α. Ι. Ν. Α. ΑΝΑ. Β., Αριθ. Καταγρ. "Βουδούρη – Λιούλια – Ξυνάδα" ΒΕΡ – 03 – 049.

¹⁸⁴ Α. Ι. Ν. Α. ΑΝΑ. Β., Αριθ. Καταγρ. "Βουδούρη – Λιούλια – Ξυνάδα" ΒΕΡ – 03 – 004.

¹⁸⁵ Γεωργίου Χ. Χιονίδη, "Τρεις κανονισμοί της Ελληνικής κοινότητας Βεροίας κατά τα τέλη της τουρκοκρατίας", *Μακεδονικά* 10 (1970) 98-99.

¹⁸⁶ Κοσμά του εκ Μαδυτών – Μητροπολίτου Πελαγονίας, *Ποιμενικός Αυλός, περιέχον μουσικά έργα, εκδιδόμενα αδεία του Υπουργείου της Δημοσίας Εκπαιδύσεως, υπό ημερομηνίας 25 Ραμαζάν 313 και 15 Φεβρουαρίου 312 (1897) και υπ' αριθμόν 552, Διηρημένα εις τρία τεύχη, Εν Αθήναις εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων Σπυρίδωνος Κουσουλίνου, Παρά τω ναώ των Αγίων Θεοδώρων, 1897.*

¹⁸⁷ Για το μουσικό έργο του Βλ. Εμμανουήλ Γ. Ξυνάδα, *Η ψαλτική παράδοση στην Μητρόπολη Βεροίας και Ναούσης κατά τον ΙΗ' και ΙΘ' αι., Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 116 – 127.*

Πράξεις του σώζονται σε κώδικες της Μητροπόλεως, της Ελληνικής Κοινότητας και της Εφορείας των σχολών της Βέροιας. Σώζονται επίσης κώδικες της αλληλογραφίας του με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, με Μητροπολίτες άλλων Μητροπόλεων και με πρόσωπα εντός ή εκτός της μητροπολιτικής του περιφέρειας.

ΚΟΣΜΑ ΤΟΥ ΕΚ ΜΑΔΥΤΩΝ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΠΕΛΑΓΩΝΙΑΣ

ΠΟΙΜΕΝΙΚΟΣ ΑΥΛΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΩΝ ΜΟΥΣΙΚΑ ΕΡΓΑ

Ἐκδιδόμενα ἀδεία τοῦ Ἑπουργείου τῆς Δημοσίας
Ἐκπαιδευσεως ὑπὸ ἡμερομηνίαν 25 Ραμαζιάν
313 καὶ 15 Φεβρουαρίου 312 (1897) καὶ
ὑπ' ἀριθμὸν 552.

ΔΙΗΡΗΜΕΝΑ ΕΙΣ ΤΡΙΑ ΤΕΥΧΗ

«Γνωεῖν γὰρ εὐσεβὲς καὶ προηγούμενον
ἀνθρώποις τοὺς χαρισμένους αὐτοῖς μό-
νοις τὴν ἐναρξον φωνὴν θεοῦ». «Ἐπι-
μέντοι τῶν ἐπι ἀρχαιοτέρων οὐδ' εἰδέναι
ἔφασι τοὺς Ἕλληνας τὴν θεατρικὴν μοῦ-
σαν, ὅλην δὲ αὐτῆς τὴν ἐπιστημὴν πρὸς
τε θεῶν τιμὴν καὶ τὴν τῶν νέων παιδευ-
σιν παραλαμβάνουσαι».

(Πλουτάρχ. περὶ μουσ. 2-10 καὶ 27-10).

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ
ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΚΟΥΣΟΥΛΙΝΟΥ

Παρά τῶν ναψ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων

1897

Σελίδα τίτλου του «Ποιμενικού Αυλού» του Μητροπολίτη Κοσμά

Κωνστάντιος Α' Ισαακίδης (1895 – 1906)

Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1835. Το 1868, ενώ είχε την θέση του τριτεύοντος διακόνου του Πατριαρχείου, εξελέγη επίσκοπος Τρίκκης και στη συνέχεια προάχθηκε σε Μητροπολίτη Φαναρίου και Φαρσάλων, το 1876. Στη συνέχεια, ο Κωνστάντιος υπηρέτησε στις Μητροπόλεις Καστοριάς (1880) και Νεοκαισαρίας (1883). Στη Μητρόπολη Βεροίας μετατέθηκε κατά το έτος 1895.

Το 1905, προκάλεσε την σύνταξη του δεύτερου κανονισμού της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητας Βεροίας, εξαιτίας ορισμένων ελλείψεων που παρουσίαζε ο προηγούμενος, καθώς και λόγω των νέων δεδομένων και αναγκών που ανέκυψαν με την πάροδο του χρόνου.

Επέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ενίσχυση της παιδείας στην επαρχία του και την καταπολέμηση της ρουμανικής, κυρίως, αλλά και της βουλγαρικής προπαγάνδας, η οποίες κατά την περίοδο της αρχιερατίας του ήταν ιδιαίτερα αναπτυγμένες.

Ο Κωνστάντιος εμφανίζεται ως συνδρομητής σε αρκετά παλαιότυπα βιβλία και στην εφημερίδα «Εκκλησιαστική Αλήθεια» της Κωνσταντινούπολης. Υπογράφει, επίσης, ως πρόεδρος Πατριαρχικής Επιτροπής στην έκδοση του «Μεγάλου Ωρολογίου» κατά το έτος 1900.

Λόγω της κλονισμένης υγείας του δεν αποδέχθηκε την εκλογή του στη Μητρόπολη Γάνου και Χώρας, κατά το 1906. Ένα χρόνο αργότερα (1907), απεβίωσε στην Κωνσταντινούπολη.

Πράξεις του σώζονται σε κώδικες της Μητροπόλεως, της Ελληνικής Κοινότητας και της Εφορείας των σχολών της Βέροιας. Σώζονται επίσης κώδικες της αλληλογραφίας του με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, με Μητροπολίτες άλλων Μητροπόλεων και με πρόσωπα εντός ή εκτός της μητροπολιτικής του περιφέρειας.

20^{ος} ΑΙΩΝΑΣ

Απόστολος Α' Χριστοδούλου 1906 – 1909

Γεννήθηκε στο χωριό Άγιοι Θεόδωροι της νήσου Ίμβρου το 1850, όπου και έζησε τα πρώτα χρόνια της ζωής του. Σπούδασε στη θεολογική σχολή της Χάλκης (1874 – 1881) και δίδαξε στο Ζάππειο παρθεναγωγείο (1881 – 1882). Στη συνέχεια μετεκπαιδεύτηκε στη θεολογική ακαδημία του Κιέβου (1882 – 1886). Εργάστηκε ως καθηγητής και στη συνέχεια ως διευθυντής της θεολογικής σχολής της Χάλκης, από το 1886 έως το 1906.

Το 1901, χειροτονήθηκε τιτουλάριος Μητροπολίτης Σταυρουπόλεως. Μετά τον θάνατο του Βεροίας Κωνσταντίου, ο Απόστολος προήχθη στον θρόνο της Μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης (29 Ιουνίου 1906). Στη Βέροια κλήθηκε να αντιμετωπίσει ποικίλες δυσκολίες, λόγω της έξαρσης των ξένων εθνικών και θρησκευτικών προπαγανδών. Κατόρθωσε να πραγματοποιήσει το όραμα του προκατόχου του Κωνσταντίου και να εγκαινιάσει την αστική σχολή της Βέροιας.

Ο Μητροπολίτης Απόστολος προτάθηκε κατά το έτος 1908, από τον Οικουμενικό Πατριάρχη Ιωακείμ Γ', ως ένας από τους υποψηφίους για την θέση του Αρχιεπισκοπικού θρόνου της Κύπρου, πρόταση την οποία ο ίδιος αμέσως απέρριψε.¹⁸⁸

Ένα χρόνο αργότερα, στις 26 Αυγούστου του 1909, μετατέθηκε στη Μητρόπολη Σερρών, όπου έζησε μέχρι τον θάνατό του (1917), ένα χρόνο μετά από την κατάληψη της πόλης από τους Βουλγάρους, το 1916.¹⁸⁹

Πράξεις του σώζονται σε κώδικες της Μητροπόλεως, της Ελληνικής Κοινότητας και της Εφορείας των σχολών της Βέροιας. Σώζονται επίσης κώδικες της αλληλογραφίας του με το Οικουμενικό

¹⁸⁸ Ανωνύμου, "Επί των εν Κύπρω", *Εκκλησιαστική Αλήθεια Κωνσταντινουπόλεως* (9 Φεβρουαρίου 1908) 70, Ανωνύμου, "Προς το τέλος – Τα Πατριαρχεία και ο Αρχιεπίσκοπος – Τρεις υποψήφιοι", *Εφημερίδα «Κύπριος»* (9 Φεβρουαρίου 1908) 4. Κωστή Κοκκινόφτα, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον Κυπριακό τύπο (1900 – 1911)*, Λευκωσία 2002, σ. 61.

¹⁸⁹ Για τον βίο και το έργο του Αποστόλου Χριστοδούλου περισσότερο Βλ. Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, *Απόστολος Χριστοδούλου ο Ίμβριος, Καθηγητής και Σχολάρχης της Ι. Θεολογικής Σχολής της Χάλκης – Αποθανών Μητροπολίτης Σερρών (1855 – 1917) – Βίος και έργα του (1886 – 1906)*, Θεσσαλονίκη 2006.

Πατριαρχείο, με Μητροπολίτες άλλων Μητροπόλεων και με πρόσωπα εντός ή εκτός της μητροπολιτικής του περιφέρειας.

Λουκάς Β' Πετρίδης (1909 – 1911)

Ο Μητροπολίτης Λουκάς ήταν απόφοιτος της θεολογικής σχολής της Χάλκης. Εξελέγη Μητροπολίτης Αίνου το 1878, όπου παρέμεινε ως Μητροπολίτης για είκοσι χρόνια. Το 1899 μετατέθηκε στην Μητρόπολη Δρυϊνουπόλεως, όπου παρέμεινε μέχρι την ημέρα της εκλογής του στη Μητρόπολη Βεροίας. Δύο χρόνια αργότερα (1911), το Οικουμενικό Πατριαρχείο τον μετέθεσε στη Μητρόπολη Φιλαδελφίας, όπου παρέμεινε μέχρι τον θάνατό του, τον Δεκέμβριο του 1912.

Πράξεις του σώζονται σε κώδικες της Μητροπόλεως, της Ελληνικής Κοινότητας και της Εφορείας των σχολών της Βεροίας.¹⁹⁰

Καλλίνικος Β' Δελικάνης (1911 – 1922)

Ο Καλλίνικος Δελικάνης γεννήθηκε στη Μυτιλήνη γύρω στο 1855. Ο πατέρας του, ο οποίος ήταν ιερέας του Μητροπολιτικού ναού του Αγίου Αθανασίου Μυτιλήνης, ονομαζόταν Μιχαήλ και η μητέρα του Μαρία. Είχε δύο αδελφές, με τις οποίες έζησε μέχρι το τέλος της ζωής του. Έμαθε τα πρώτα του γράμματα στη γενέτειρά του και στη συνέχεια φοίτησε στο Γυμνάσιο της Μυτιλήνης, το οποίο ιδρύθηκε από τον Μητροπολίτη Μυτιλήνης Μελέτιο. Μετά το πέρας των σπουδών του στο νησί, ο πατέρας του τον έστειλε στην Κωνσταντινούπολη προκειμένου να εισαχθεί στην στρατιωτική ιερατική σχολή, στην οποία φοίτησε για μικρό χρονικό διάστημα. Κατά την εποχή εκείνη είχαν αναπτύξει μεγάλη δράση στην Κωνσταντινούπολη οι Ουνίτες. Ο Καλλίνικος σε ηλικία τότε 16 ετών αποπλανήθηκε από την προπαγάνδα τους, με αποτέλεσμα να αποσταλεί κατά το έτος 1877 στη Ρώμη και να εισαχθεί στο ελληνικό κολέγιο του Αγίου Αθανασίου, όπου περάτωσε με επιτυχία τις σπουδές του. Στο διάστημα αυτό ασπάστηκε την καθολική ομολογία και χειροτονήθηκε αρχικά διάκονος και στη συνέχεια πρεσβύτερος στον ναό του αγίου Ιωάννη του Λατερανού, από κάποιον ουνίτη

¹⁹⁰ Αθανασίου Γ. Βουδούρη, *Ιστορία του χωριού Μαρούσια Ημαθίας και του μεταβυζαντινού ναού του αγίου Νικολάου*, Φυτειά 2007, σσ. 34 – 39.

τιτουλάριο επίσκοπο Φιλίππων και Δράμας. Στον ναό του αγίου Ιωάννη του Λατερανού υπηρέτησε ως εφημέριος για τρία χρόνια.

Λίγα χρόνια αργότερα, κατά το έτος 1884 ή 1885, επέστρεψε πίσω στην ιδιαίτερη πατρίδα του τη Μυτιλήνη. Εκεί άρχισε σιγά – σιγά να μετανοεί και να σκέφτεται να επιστρέψει στους κόλπους της ορθοδοξίας. Για τον λόγο αυτό μετέβη στην Κωνσταντινούπολη όπου αφού παρέμεινε για ορισμένο χρονικό διάστημα έγινε και πάλι δεκτός από την ορθόδοξη εκκλησία (κατά το έτος 1885) με τον βαθμό μάλιστα ιεροσύνης που κατείχε, υπογράφοντας σχετικό λίβελλο ορθοδόξου ομολογίας. Στη συνέχεια αποσύρθηκε στο Άγιο Όρος όπου παρέμεινε περισσότερο από ένα χρόνο, προκειμένου να αφοσιωθεί στη μελέτη και την περισυλλογή.

Αν και ο ίδιος σε ολόκληρη τη διάρκεια της μετέπειτα ζωής του προσπάθησε μέσα από διάφορα δημοσιεύματα να καταδείξει την δολιότητα της καθολικής εκκλησίας και τις προσηλυτιστικές παγίδες της, έμεινε στιγματισμένος από τη θητεία του στην καθολική εκκλησία γεγονός που έγινε πολλές φορές αιτία να κατηγορηθεί.

Στα τέλη του 1885 ή στις αρχές του 1886, ο Καλλίνικος επιστρέφει στην Κωνσταντινούπολη, όπου διορίζεται ως καθηγητής στην Πατριαρχική Ιερατική Σχολή. Κατά το ίδιο διάστημα διορίζεται και ως ιερατικός προϊστάμενος του Ι. Ν. Αγγ. Νικολάου στον Γαλατά, ενώ παράλληλα διδάσκει και σε διάφορες σχολές του Πέραν. Το 1892, προσλαμβάνεται ως μόνιμος ιεροκήρυκας στους ναούς της κοινότητας Σταυροδρομίου, καθώς και ως επόπτης των σχολών της Αρχιεπισκοπής. Κατά τη διάρκεια της σταδιοδρομίας του στην Κωνσταντινούπολη, κατηγορήθηκε για ανάρμοστη συμπεριφορά στο παρθεναγωγείο του Αγίου Κωνσταντίνου, γεγονός που συντέλεσε στην οριστική απομάκρυνσή του από τα εκπαιδευτικά πράγματα της Πόλης, στις 10 Νοεμβρίου του 1900.

Στις αρχές του 1901 διορίστηκε αρχειοφύλακας του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Από τη θέση αυτή, ο Καλλίνικος εργάστηκε με ζήλο, εκδίδοντας κατά το 1905 το μνημειώδες τρίτομο έργο του, με τίτλο «Τα εν τοις κώδιξι του Πατριαρχικού Αρχιεπισκοπικού σωζόμενα επίσημα έγγραφα». Κατά το διάστημα της θητείας του στη θέση αυτή, δημοσίευσε πλήθος άρθρων και μελετών, κυρίως στην «Εκκλησιαστική Αλήθεια», στην οποία μάλιστα διετέλεσε και έκτακτος συνεργάτης. Για το μεγάλο έργο του, του απονεμήθη, τον Αύγουστο του 1904, ο τίτλος του

«αξιωματικού της δημόσιας εκπαίδευσης της Γαλλικής Δημοκρατίας».

Ο Καλλίνικος Δεληκάνης, διετέλεσε επίσης μέλος διαφόρων επιτροπών, όπως της επιτροπής σύνταξης επισήμου υπομνήματος για τα εκκλησιαστικά προνόμια και ως γραμματέας επιτροπής που μελετούσε τις σχέσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου με το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων.

Στις 11 Σεπτεμβρίου του 1909, ο Καλλίνικος εκλέγεται Μητροπολίτης Βελεγράδων. Η χειροτονία του έγινε την Κυριακή 13 Σεπτεμβρίου του 1909, στον Πατριαρχικό Ναό. Ιδιαίτερο ήταν το ενδιαφέρον του νέου Μητροπολίτη για την ανέγερση ναών και σχολών, στη Μητρόπολή του. Κατά την θητεία του στη Μητρόπολη Βελεγράδων, η υγεία του κλονίστηκε, με αποτέλεσμα να υποβάλει αίτηση προς το Πατριαρχείο να μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη για να θεραπευθεί.

Λίγο αργότερα, στις 25 Ιουνίου του 1911, μετατίθεται στη Μητρόπολη Βεροίας και Ναούσης, όπου έφτασε στα τέλη Αυγούστου του ίδιου χρόνου. Από τον πρώτο μόλις μήνα της αρχιερατίας του Καλλινίκου στη Μητρόπολη Βεροίας και Ναούσης, ο νέος Μητροπολίτης φρόντισε να τακτοποιήσει και να βελτιώσει τα κοινοτικά και εκπαιδευτικά θέματα που βρισκόταν σε εκκρεμότητα. Σε μικρό χρονικό διάστημα, ο Μητροπολίτης Καλλίνικος κατόρθωσε να αυξήσει τα έσοδα των σχολείων της επαρχίας και να εκδόσει τον τρίτο κανονισμό της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητας Βεροίας. Ο Μητροπολίτης Βεροίας και Ναούσης Καλλίνικος, είχε επίσης την τύχη να υποδεχθεί στη Βέροια τον ελληνικό απελευθερωτικό στρατό, στις 16 Οκτωβρίου του 1912, ο οποίος εισήλθε θριαμβευτικά στην πόλη μαζί με τον διάδοχο Κωνσταντίνο.

Στις 25 Νοεμβρίου του 1921, ο Καλλίνικος εξελέγη Μητροπολίτης Κυζίκου, όπου μετατέθηκε στις 10 Φεβρουαρίου του 1922. Δέκα χρόνια αργότερα, κατά το έτος 1932, μετατίθεται και πάλι στην πρωτόθρονη γεροντική Μητρόπολη Καισαρείας. Απεβίωσε στη Χάλκη, την Πέμπτη 11 Ιανουαρίου του 1934, και ετάφη στο νεκροταφείο της Ιεράς Μονής Ζωοδόχου Πηγής στο Μπαλουκλί.¹⁹¹

¹⁹¹ Για τον βίο και το έργο του Καλλινίκου Δεληκάνη περισσότερα Βλ. Σοφίας Αφεντούλη, *Καλλίνικος Δελλικάνης, Βιογραφία – Εργογραφία*, Θεσσαλονίκη 1998 (ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία).

ΑΜΦΙΣΒΗΤΟΥΜΕΝΟΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΕΣ ΒΕΡΟΙΑΣ ΚΑΙ ΝΑΟΥΣΗΣ

Καλλίνικος ή Καλλίμαχος (14^{ος} ή 15^{ος} αι.)

Σύμφωνα με την παράδοση, κατά την περίοδο των τουρκικών πολιορκιών της Βέροιας, από τον 14^ο μέχρι και την οριστική κατάληψη της πόλης από τους Τούρκους, υπήρξε κάποιος Μητροπολίτης ο οποίος παρακίνησε τους προύχοντες της πόλης να αντισταθούν, με αποτέλεσμα να βρει μαρτυρικό θάνατο δι' απαγχονισμού, όταν τελικά η πόλη κατελήφθη. Ο Μητροπολίτης Βεροίας και Ναούσης Καλλίνικος Δεληγκάνης, συμπεριέλαβε τον Μητροπολίτη αυτό με το όνομα Καλλίνικος ή Καλλίμαχος (πιθανώς αυθαίρετα), σε χειρόγραφο κατάλογο των Μητροπολιτών Βεροίας και Ναούσης από τον 17^ο μέχρι και τον 20^ο αιώνα, όπως επεσήμανε ο επίσης Μητροπολίτης Βεροίας και Ναούσης Σωφρόνιος Σταμούλης.¹⁹²

Ιωάννης (15^{ος} ή 16^{ος} αι.)

Πρώτος ο Γ. Χ. Χιονίδης, επεσήμανε ότι ο «Αρχιθύτης Βερροίας Ιωάννης», ο οποίος συνέγραψε την ακολουθία του ιερομάρτυρα Αρσενίου Μητροπολίτου Βεροίας, όπως προκύπτει από την ακροστιχίδα του κανόνα της ακολουθίας του, διετέλεσε Μητροπολίτης Βεροίας πιθανότατα κατά τον 15^ο ή τον 16^ο αιώνα. Πιθανότατα, σύμφωνα πάλι με τον Γ. Χιονίδη, ο Ιωάννης ταυτίζεται με τον διάκονο Ιωάννη Ταρρωνά, ο οποίος είχε διατελέσει πρωτονοτάριος Βεροίας.¹⁹³

Νεόφυτος (1541)

Ο Νεόφυτος υπογράφει ως «† Ο ταπεινός Μητροπολίτης Βερροίας Νεόφυτος» στο ιδρυτικό «Συνοδικόν Έγγραφον» της Ιεράς

¹⁹² Σωφρονίου Σταμούλη, "Βεροιακός", *Εφημερίδα «Βέροια»* (20 Μαρτίου 1927), αρ. φ. 84.

¹⁹³ Χιονίδη, *Ανέκδοτος Ακολουθία*, ό.π., και του ιδίου, "Αρσένιος ελέγετο", ό.π.

Μονής Σταυρονικήτα Αγίου Όρους, το οποίο εκδόθηκε από τον Πατριάρχη Ιερεμία Α', κατά το έτος 1541.¹⁹⁴

Αβράμιος (1614)

Εμφανίζεται να υπογράφει ως Μητροπολίτης Βεροίας κατά το έτος 1614, σε «Σιγγίλιον του Πατριάρχου Τιμοθέου Α'», το οποίο αναφέρεται στα μετόχια της Μονής Σταυρονικήτα Αγίου Όρους στην περιοχή της Έζοβας Σερρών.¹⁹⁵ Πιθανότατα πρόκειται για λάθος ανάγνωση του ονόματός του, δεδομένου ότι κατά την περίοδο 1613 – 1617 Μητροπολίτης Βεροίας διετέλεσε ο Αβέρκιος, γεγονός που επιβεβαιώνεται από αρκετές πηγές.

Ιωάννης και Εμμανουήλ (μετά το 1645)

Εμφανίζονται ως Μητροπολίτες Βεροίας, χωρίς όμως να αποκλείεται να ήταν Μητροπολίτες Βεροίας της Θράκης ή της Συρίας.¹⁹⁶

Ιωακείμ Β' (1678 –1692)

Σχετικά με το πρόσωπο του Μητροπολίτη Ιωακείμ Β' υπάρχουν αρκετά ασαφή και αδιευκρίνιστα σημεία. Οι περισσότεροι ερευνητές τον ταυτίζουν με τον Ιωακείμ τον Α', αν και το διάστημα που μεσολαβεί από τον χρόνο ανάληψης των Μητροπολιτικών του καθηκόντων στη Μητρόπολη Βεροίας (1649) είναι αρκετά μεγάλο.

Σύμφωνα με το δίπτυχο του Μητροπολιτικού ναού Βεροίας, στο οποίο ήδη έχουμε αναφερθεί, ο Ιωακείμ προερχόταν από την επαρχία Κίτρους.¹⁹⁷

Καθαιρέθηκε το 1692, ύστερα από επέμβαση του σουλτάνου στα εσωτερικά ζητήματα της Μητροπόλεως, κατηγορούμενος για οικονομικά, διοικητικά και δογματικά ζητήματα. Στο φιορμάνι που

¹⁹⁴ Γαβριήλ Σταυρονικητιανού, *Γρηγόριος ο Παλαμάς* (1920), Βλ. και Πορφυρίου Σιμωνοπετρίτου, "Αγιολογικά σημειώματα – Δύο ακόμη Μητροπολίτες Βεροίας, Νεόφυτος και Αβράμιος (;)", *Εφημερίδα «Οι Καιροί»* (27 Οκτωβρίου 2000) 4.

¹⁹⁵ Γαβριήλ Σταυρονικητιανού, *Γρηγόριος ο Παλαμάς* (1919) 741, Πορφυρίου, "Δύο ακόμη Μητροπολίτες Βεροίας", *ό.π.*, σ. 4.

¹⁹⁶ Χιονίδη, *Σύντομη*, *ό.π.*, σ. 27.

¹⁹⁷ Σταμούλη, "Συμβολή", *ό.π.*, σ. 47.

επικυρώνει την καθαίρεση του Ιωακείμ, ορίζεται ως επίτροπος (υπεύθυνος για την είσπραξη των οφειλών) της Μητροπόλεως ο Ναουσαίος Οικονόμος παπά – Δήμος.¹⁹⁸

Αγάπιος (1725 – 1726) και Μακάριος (1730 – 1735)

Εμφανίζονται ως Μητροπολίτες Βεροίας, χωρίς να υπάρχουν ωστόσο στοιχεία που να επιβεβαιώνουν τη θητεία τους στη Μητρόπολη Βεροίας.¹⁹⁹

Αθανάσιος (1746)

Θεωρήθηκε Μητροπολίτης Βεροίας, λόγω του γεγονότος ότι το όνομά του αναγράφεται στην ακροστιχίδα του κανόνα του αγίου Αντωνίου του νέου του Βεροιέως, η οποία τυπώθηκε στο τυπογραφείο της Μοσχόπολης το 1746.²⁰⁰ Δεν θα πρέπει να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο να ταυτίζεται με τον Μητροπολίτη Αθανάσιο, που έζησε γύρω στα 1600, όπως προαναφέραμε.

Αβράμιος (1769)

Ο Αβράμιος εμφανίζεται ως διάδοχος του Δωροθέου. Πιθανότατα ανήλθε στον επισκοπικό θρόνο της Βέροιας κατά το έτος 1767 και παρέμεινε σε αυτόν τουλάχιστον μέχρι τον Μάρτιο του 1769. Υπογράφει ως Μητροπολίτης Βεροίας σε δύο πατριαρχικά έγγραφα του Ιανουαρίου και του Μαρτίου του έτους 1769.²⁰¹

¹⁹⁸ Ιωάννη Βασβραβέλλη, *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας, Β' Αρχείον Βεροίας – Ναούσης (1598 – 1886)*, Θεσσαλονίκη 1954, σσ. 100 – 101.

¹⁹⁹ Χιονίδη, *Σύντομη*, ό.π., σ. 27

²⁰⁰ Χιονίδη, *Σύντομη*, ό.π., σ. 37., Πορφυρίου Σιμωνοπετρίτη, “Υμνολογήματα προς τον Όσιο Αντώνιο τον Νέο, πολιούχο Βεροίας”, *Αφιέρωμα στη μνήμη του Σωτήρη Κίτσα*, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 439., του ίδιου, “Αγιολογικά σημειώματα – Θύτης Μιχαήλ”, *Εφημερίδα «Οι Καιροί»* (21 Απριλίου 2000) 4.

²⁰¹ Δ. Ζακυθηνού, “Ανέκδοτα πατριαρχικά έγγραφα των χρόνων της τουρκοκρατίας (1593 – 1798)”, *Ελληνικά* 3 (1930) σ. 454.

Κοσμάς Α' (1790)

Ο Κοσμάς Α' εμφανίζεται ως Μητροπολίτης Βεροίας κατά το έτος 1790.²⁰²

Φιλόθεος (1796)

Ο Φιλόθεος εμφανίζεται ως Μητροπολίτης Βεροίας κατά το έτος 1796. Υπογράφει έγγραφο του Πατριάρχη Γερασίμου.²⁰³

Ζαχαρίας (1798)

Ο Ζαχαρίας, υπογράφει ως Μητροπολίτης Βεροίας, κατά το έτος 1798, σε Πατριαρχικό και Συνοδικό έγγραφο (περί της εν Φωκίδι, Ι. Μονής των Γενεθλίων της Υπεραγίας Δεσποίνης ημών Θεοτόκου, της επιλεγομένης «Βερνικοβίτισσας»), το οποίο εκδόθηκε επί Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου του Ε'.²⁰⁴

²⁰² Β. Μυστακίδου, *Θεοφίλου Καμπανίας έργα και ημέραι. Ανέκδοτα επιστολαί*, Αθήνα 1929, σ. 52.

²⁰³ Β. Μυστακίδου, "Περί των εν Αίνω σχολείων", *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 2 (1885) 87.

²⁰⁴ Γεωργίου Κυριαζή, "Πατριαρχικόν Συνοδικόν Γράμμα", *Ιερός Σύνδεσμος* 280 (01/01/1917) 9 – 12.

ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ

1. Η Αποστολική Μητρόπολη της Βέροιας ιδρύθηκε από τον Απόστολο Παύλο στα μέσα του 1^{ου} αιώνα μ.Χ. (50 – 51 μ.Χ.) και από τότε λειτούργησε αδιάλειπτα ως έδρα επισκόπου. Οι πληροφορίες για τους πρώτους επισκόπους είναι δυστυχώς ελάχιστες, δεδομένου ότι τα αρχαιολογικά ευρήματα και οι γραπτές πηγές δεν είναι επαρκείς. Οι σημαντικότερες πληροφορίες για τους επισκόπους των πρώτων χριστιανικών αιώνων, προέρχονται κυρίως από την Αγία Γραφή (Πράξεις των Αποστόλων) και από τα συγγράμματα πατέρων της Εκκλησίας.

Το γεγονός ότι υπήρξαν συνώνυμες με τη Βέροια της Μακεδονίας Μητροπόλεις (στη Βουλγαρία και στη Συρία), σε αρκετές περιπτώσεις οδήγησαν τους ερευνητές σε λανθασμένη ταύτιση επισκόπων με την επισκοπική έδρα της επαρχίας. Σε εσφαλμένη ταύτιση οδήγησαν και άλλοι παράγοντες, με αποτέλεσμα να θεωρηθούν ως Μητροπολίτες Βεροίας (της Μακεδονίας) πρόσωπα που στην πραγματικότητα δεν κατείχαν ποτέ δεν αυτή τη θέση.

Κατά τη Βυζαντινή περίοδο οι πληροφορίες για τους επισκόπους της Βέροιας αυξάνονται σημαντικά, καθώς στις πηγές προστίθενται και οι αποφάσεις διαφόρων Συνόδων. Για την ύστερη βυζαντινή περίοδο, πολύτιμες πληροφορίες αντλούμε και από το επιγραφικό – αρχαιολογικό υλικό, που σώζεται στους πολλούς Βυζαντινούς ναούς της επαρχίας.

2. Οι πληροφορίες για τους επισκόπους της περιόδου της Οθωμανοκρατίας αυξάνονται σημαντικά, κυρίως λόγω της ύπαρξης μεγάλου αριθμού ναών αυτής της περιόδου. Για την περίοδο αυτή, αξιόλογες είναι και οι πληροφορίες που προέρχονται από τους σωζόμενους κώδικες του οθωμανικού ιεροδικείου της Βέροιας, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων όμως, παραμένει δυστυχώς αμετάφραστο. Πληροφορίες για τους επισκόπους των τριών τελευταίων αιώνων της περιόδου (τέλη 18^{ου} – αρχές 20^{ου}), αντλούμε και από τους σωζόμενους κώδικες της Μητροπόλεως Βεροίας, Ναούσης και Καμπανίας, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων σήμερα φυλάσσεται στο μητροπολιτικό μέγαρο της Βέροιας. Διάσπαρτες πληροφορίες υπάρχουν και σε αρχεία άλλων

Μητροπόλεων (κυρίως των όμορων) καθώς και στο αρχείο του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης.

Βοηθητικοί στην έρευνα της επισκοπικής προσωπογραφίας της περιόδου, είναι και οι εκδεδομένοι επισκοπικοί κατάλογοι παλαιότερων ερευνητών, οι οποίοι αν και σε ορισμένες περιπτώσεις παρουσιάζουν ορισμένες ελλείψεις (ακόμη και αντιφάσεις), αποτελούν βασικό οδηγό της έρευνας. Ο πληρέστερος μέχρι σήμερα επισκοπικός κατάλογος για την περίοδο μεταξύ του 11^{ου} και του 18^{ου} αιώνα, είναι ο κατάλογος του αείμνηστου Θανάση Παπαζώτου, ο οποίος συμπεριλαμβάνεται στην διδακτορική του διατριβή με τίτλο «*Η Βέροια και οι ναοί της 11^{ης} – 18^{ης} αιώνας*».

3. Η περίοδος της Οθωμανοκρατίας αποτέλεσε για τους χριστιανούς της Χερσονήσου του Αίμου μία από τις μελανότερες σελίδες της ιστορίας τους. Η μακροχρόνια στέρηση της ελευθερίας, σε συνδυασμό με τις ποικίλες πιέσεις και κακουχίες που καλούνταν να αντιμετωπίσουν, συχνά οδηγούσαν σε τοπικές εξεγέρσεις και ανταρσίες, οι οποίες όμως δεν ήταν δυνατό να έχουν αίσιο τέλος. Την δύσκολη αυτή περίοδο, η Εκκλησία χρησιμοποιήθηκε από τους κατακτητές ως ένα από τα λειτουργικότερα διοικητικά μέσα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας απέναντι στους χριστιανούς υπηκόους της, κυρίως μάλιστα σε ζητήματα πληροφόρησης και κοινοποίησης αποφάσεων και ανακοινώσεων της Υψηλής Πύλης σε ολόκληρη την επικράτειά της, καθώς και στην είσπραξη των φόρων.

Μεγάλη υπήρξε η συμβολή της Εκκλησίας και των επισκόπων στη συνέχιση και στην ανάπτυξη της παιδείας στις Οθωμανοκρατούμενες επαρχίες. Πολλοί από τους Μητροπολίτες Βεροίας και Ναούσης μερίμνησαν τόσο για την λειτουργία των σχολείων της επαρχίας τους – και την ανέγερση νέων όπου υπήρχε ανάγκη – όσο και για την διασφάλιση πόρων για την λειτουργία τους.

Ο εκάστοτε επίσκοπος, ο οποίος κατείχε κατά την περίοδο αυτή την θέση του «προέδρου» των υποδούλων της επαρχίας του και του εκπροσώπου τους προς τις τουρκικές αρχές, διαδραμάτιζε καθοριστικό ρόλο σε πολλά από τα ζητήματα που αφορούσαν τον κοινωνικό βίο των χριστιανών υπηκόων της αυτοκρατορίας. Ήταν υπεύθυνος για τα «κοινοτικά» ζητήματα της επαρχίας του (διοικητικά, εκπαιδευτικά, οικονομικά κ.λ.π.), αξιοποιώντας

παράλληλα τους ικανότερους πολίτες, προκειμένου η κάθε τοπική χριστιανική κοινότητα να λειτουργεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

Τα εισοδήματα των επισκόπων, τα οποία προερχόταν κυρίως από τις εισφορές των πιστών της επαρχίας τους, αποτέλεσαν σε πολλές περιπτώσεις αντικείμενο διαφωνιών και προστριβών μεταξύ του επισκόπου και του ποιμνίου του. Αποτέλεσμα αυτών των διενέξεων συχνά υπήρξε η επέμβαση των τουρκικών αρχών, συνήθως μετά από πρόσκληση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, οι οποίες συνήθως έδιναν και την τελική λύση.

4. Σημαντικά στοιχεία, τα οποία θα μπορούσαν να φωτίσουν περισσότερο πολλά από τα ζητήματα που έχουν σχέση με την περίοδο της Οθωμανοκρατίας στην επαρχία Βεροίας και Ναούσης, βρίσκονται ακόμη «κρυμμένα» στους αμετάφραστους κώδικες του τουρκικού ιεροδικείου της Βέροιας. Δυστυχώς, μέχρι σήμερα έχει μεταφραστεί (σε περίληψη) ένα πολύ μικρό μέρος των κωδίκων αυτών, με αποτέλεσμα οι γνώσεις μας γύρω από πολλά θέματα της περιόδου αυτής να παρουσιάζουν σοβαρές ελλείψεις.

Επιπρόσθετα, ανεξερεύνητο και ανέκδοτο παραμένει μέχρι στιγμής και ένα μεγάλο μέρος ελληνικών αρχείων, η μελέτη και δημοσίευση των οποίων επιφυλάσσει ασφαλώς πολύ περισσότερα στοιχεία και πληροφορίες.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Α'. ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΑ ΕΚΛΟΓΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΩΝ ΒΕΡΟΙΑΣ ΚΑΙ ΝΑΟΥΣΗΣ

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ
ΑΡΧΕΙΟΦΥΛΑΚΙΟΝ

Αριθμ. Γραφ. 54.-

Τῷ Ἐντιμοτάτῳ κυρίῳ Ἀθανασίῳ Γ. Βουδούρη.

Εἰς Βέροϊαν.

Ἐντιμότητε,

Ἐλήφθη τό, ἀπό τῆς 28^{ης} Αὐγούστου ἑ. ἑ., γράμμα τῆς ὑμετέρας Ἐντιμότητος, πρὸς τὴν Αὐτοῦ Θειοτάτην Παναγιότητα, αἰτουμένης ἀντίγραφα ὑπομνημάτων ἅτινα θέλει αὕτη χρησιμοποήσει εἰς τὴν ἐκπονουμένην μεταπτυχιακὴν αὐτῆς ἐργασίαν, μέ θέμα: « Ἡ Ἐπισκοπικὴ προσωπογραφία τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Βεροίας καὶ Ναούσης κατὰ τὴν περίοδον τῆς Ὀθωμανοκρατίας (1430 – 1912) ».

Εἰς ἀπάντησιν, σεπτῇ Πατριαρχικῇ ἐντολῇ, εὐχαρίστως ἀποστέλλονται, περικλειστώσ ὡδε, ἀντίγραφα τῶν ὑφ' ὑμῶν ζητηθέντων ὑπομνημάτων.

Διαβιβάζων ὑμῖν τὰς εὐχὰς καὶ τὴν εὐλογίαν τοῦ Παναγιωτάτου Πατριάρχου ἡμῶν πρὸς ἐπιτυχὴ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ὑφ' ὑμῶν ἐκπονουμένης ἐργασίας, διατελῶ μετὰ τῆς ἐν Κυρίῳ ἀγάπης καὶ εὐχῶν.

Ἐν τοῖς Πατριαρχείοις, τῇ 17ῇ Ὀκτωβρίου 2006.

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος

Χρυσόστομος Νικόλαος Πελοπίδης

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΩΝ

1) Ὑπόμνημα ἐκλογῆς Βερροίας Ζαχαρίου (Ἱερομ.), Χρυσάνθου μετατεθέντος εἰς Μ. Σερρών.

Ἰούλιος 1811. (Κῶδιξ Α' /9, σελ. 295).

2) Ὑπόμνημα ἐκλογῆς Βερροίας Μεθοδίου (Ἀρχιμ.) «Ζαχαρίου μετατεθέντος εἰς τὸν θρόνον τῆς ἁγ. Μ. Κυζίκου».

Ἰανουάριος 1823.(Κῶδιξ Α' /14, σελ. 27).

3) Ὑπόμνημα ἐκλογῆς Βερροίας Διονυσίου (ἀπὸ Δράμας), Μεθοδίου προβιβασθέντος εἰς τὴν Μ. Ρόδου.

Μαῖος 1831. (Κῶδιξ Α' /14, σελ. 193).

4) Ὑπόμνημα ἐκλογῆς Βερροίας Θεοκλήτου (ἀπὸ Βελισσοῦ) «Διονυσίου παυθέντος λόγῳ ἀσθενείας».

Μάρτιος 1848. (Κῶδιξ Α' /22, σελ. 160).

5) Ὑπόμνημα ἐκλογῆς Βερροίας Σωφρονίου - Χρησιτίδης (Πρωτοσύγκελλος Μ. Ἄρτης) παραιτηθέντος Θεοκλήτου.

3 Μαΐου 1863. (Κῶδιξ Α' /22, σελ. 436).

6) Ὑπόμνημα Βερροίας καὶ Ναούσης Βενεδίκτου (ἀπὸ πρώην Πελαγωνείας). «Τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος κυρίου Σωφρονίου μετατεθέντος καὶ προβιβασθέντος εἰς τὸν Θρόνον τῆς ἁγ. Μητροπόλεως Ἰωαννίνων ἡ μετριότης ἡμῶν συνδιασκεψαμένη μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς Ἱερωτάτων Συναδέλφων Ἀρχιερέων, τῶν τὴν Ἱ. Σύνοδον συγκροτούντων ἐνεκρίναμεν καὶ ἀπεφηνάμεθα κοινῇ Συνοδικῇ διαγνώσει ὅπως ἀναλάβῃ προεδρικῶς τὴν ἀρχιερατικὴν προστασίαν τῆς Ἐπαρχίας ταύτης ὁ ἐν Χριστῷ ἀγαπητὸς ἡμῶν ἀδελφός Ἱ. Μ. πρώην Πελαγωνείας κ. Βενέδικτος».

26 Μαΐου 1869. (Κῶδιξ Α' /68, σελ. 47).

7) Ὑπόμνημα Βερροίας καὶ Ναούσης Προκοπίου (ἀπὸ Μ. Μογλενῶν). «Βενεδίκτου πρὸς Κύριον ἐκδημήσαντος».

2 Μαΐου 1877. (Κῶδιξ Α' /68, σελ. 191).

8) Ὑπόμνημα Βερροίας καί Ναούσης Κοσμᾶ - Εὐμορφόπουλος (ἀπό Δρυϊνουπόλεως), «Προκοπίου μετατεθέντος εἰς τήν ἁγ. Μητρόπολιν Κασσανδρείας».

14 Ἀπριλίου 1892. (Κῶδιξ Α' /68, σελ. 435).

9) Ὑπόμνημα Βερροίας Κωνσταντίνου - Ἰσαακίδης (ἀπό Νεοκαισαρείας). «Κοσμᾶ προαχθέντος εἰς τήν Μ. Πελαγωνείας».

15 Ἰουλίου 1895. (Κῶδιξ Α' /68, σελ. 498).

10) Ὑπόμνημα Βερροίας καί Ναούσης Ἀποστόλου - Χριστοδούλου - (ἀπό Ἐπισκ. Σταυρουπόλεως). «. . . . Τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος κυρίου Κωνσταντίνου μετατεθέντος προεδρικῶς εἰς τόν θρόνον τῆς ἁγ. Μητροπόλεως Γάνου καί Χώρας».

29 Ἰουνίου 1906. (Κῶδιξ Α' β' /1, σελ. 142).

11) Ὑπόμνημα Βερροίας καί Ναούσης Λουκᾶ - Πετρίδης. (ἀπό Δρυϊνουπόλεως). «Ἀποστόλου μετατεθέντος εἰς τόν θρόνον τῆς ἁγ. Μ. Σερρῶν».

27 Αὐγούστου 1909. (Κῶδιξ Α' β' /1, σελ. 197).

12) Ὑπόμνημα Βερροίας Καλλινίκου - Δελικάνης - (ἀπό Βελεγράδων). «. . . Λουκᾶ μετατεθέντος εἰς τόν θρόνον τῆς ἁγ. Μ. Φιλαδελφείας ».

23 Ἰουνίου 1911. (Κῶδιξ Α' β' /1, σελ. 248).

Υπόμνημα Εκλογής του Βεροίας και Ναούσης Ζαχαρία

† Της αγιωτάτης μητροπόλεως Βεροίας απροστατεύτου διαμεινάσης, άτε δη του εν αυτή αρχιερατεύοντος κυρ Χρυσάνθου μετατεθέντος εις τον θρόνον της αγιωτάτης μητροπόλεως Σερρών διά κανονικών ψήφων και συνοδικής εκλογής, ημείς οι ενδημούντες αρχιερείς προτροπή και αδεία του παναγιωτάτου και σεβασμιωτάτου ημών αυθέντου και δεσπότη του οικουμενικού πατριάρχου κυρίου κυρίου Ιερεμίου, συνεισελθόντες εν τω πανσέπτω πατριαρχικώ ναώ του αγίου ενδόξου μεγαλομάρτυρος γεωργίου του τροπαιοφόρου, και ψήφοις κανονικάς προβαλόμενοι εις αίρεσιν και εκλογήν αξίου και αρμοδίου προσώπου του αναδεξομένου την αρχιερατικήν προστασίαν και ποιμαντικήν ράβδον της αγιωτάτης εκείνης μητροπόλεως, πρώτον μεν εθέμεθα τον οσιώτατον εν Ιερομονάχοις κυρ Ζαχαριάν και β^{ον} τον Νεόφυτον(;) γ^{ον} τον Γρηγόριον, ων και τα ονόματα κατεστρώθησαν εν τώδε τω Ιερώ κώδικι της αγίας του Χριστού μεγάλης εκκλησίας εις διηνεκή ένδειξιν και μόνιμον παράστασιν : - αωια : κατά μήνα Ιούλιον και ημέραν ιδ' :

– Υπογραφές –

Υπόμνημα Εκλογής του Βεροίας και Ναούσης Μεθοδίου

† Της αγιωτάτης μητροπόλεως Βεροίας απροστατεύτου διαμεινάσης, άτε δη του εν αυτή αρχιερατεύοντος κυρ Ζαχαρίου, διά κανονικών ψήφων και συνοδικής εκλογής μετατεθέντος και προβιβασθέντος εις τον θρόνον της αγιωτάτης μητροπόλεως Κυζίκου, ως αντιπρόσωπος ημείς οι ενδημούντες αρχιερείς προτροπή και αδεία του παναγιωτάτου και σεβασμιωτάτου ημών αυθέντου και δεσπότη του οικουμενικού πατριάρχου κυρίου κυρίου Ανθίμου, συνελθόντες εν τω πανσέπτω πατριαρχικώ ναώ του αγίου ενδόξου μεγαλομάρτυρος γεωργίου του τροπαιοφόρου, και ψήφοις κανονικάς προβαλόμενοι εις αίρεσιν και εκλογήν αξίου και αρμοδίου προσώπου του αναδεξομένου την αρχιερατικήν προστασίαν και ποιμαντικήν ράβδον της αγιωτάτης αύτης μητροπόλεως, α^{ον} μεν εθέμεθα τον οσιολογιότατον Αρχιμανδρίτην εν Ιερομονάχοις κυρ Μεθόδιον και β^{ον} τον Μελέτιον και γ^{ον} τον Παΐσιον, ων και τα ονόματα κατεστρώθησαν εν τώδε τω ιερώ κώδικι της αγίας του Χριστού μεγάλης εκκλησίας εις ένδειξιν διηνεκή και παράστασιν μόνιμον: - ακωγ : κατά μήνα Ιανουάριον ημέραν : ια' :

– Υπογραφές –

Υπόμνημα Εκλογής του Βεροίας και Ναούσης Διονυσίου

† Της αγιωτάτης μητροπόλεως Βεροίας απροστατεύτου διαμεινάσης, άτε δη του εν αυτή αρχιερατεύοντος κυρ Μεθοδίου, διά κανονικών ψήφων και συνοδικής εκλογής μετατεθέντος και προβιβασθέντος εις τον θρόνον της αγιωτάτης μητροπόλεως Ρόδου, ημείς οι ενδημούντες αρχιερείς προτροπή και αδεία του παναγιωτάτου και σεβασμιωτάτου ημών αυθέντου και δεσπότη του οικουμενικού πατριάρχου κυρίου κυρίου Κωνσταντίου, συνελθόντες εν τω πανσέπτω πατριαρχικώ ναώ του αγίου ενδόξου μεγαλομάρτυρος γεωργίου του τροπαιοφόρου, και ψήφοις κανονικάς προβαλόμενοι εις αίρεσιν και εκλογήν αξίου και αρμοδίου προσώπου του αναδεξομένου την αρχιερατικήν προστασίαν και ποιμαντικήν ράβδον της αγιωτάτης αύτης μητροπόλεως, πρώτον μεν εθέμεθα τον πανιερώτατον και θεοπρόβλητον Μητροπολίτην Δράμας αγαπητόν ημών εν Χριστώ αδελφόν κυρ Διονύσιον, β^{ον} τον Καλλίνικον και γ^{ον} τον Νεκτάριον, ων και τα ονόματα κατεστρώθησαν εν τώδε τω ιερώ κώδικι της αγίας του Χριστού μεγάλης εκκλησίας εις ένδειξιν διηνεκή και παράστασιν μόνιμον: - αωλα : κατά μήνα Μάιον : και ημέραν : δ' :

- Υπογραφές -

Υπόμνημα Εκλογής του Βεροίας και Ναούσης Θεοκλήτου

† Επειδή η αγιωτάτη μητρόπολις Βεροίας διέμεινε έως απροστάτευτος, άτε δη του εν αυτή αρχιερατεύοντος κυρ Διονυσίου, δια την επελθούσαν αυτώ προ τεσσάρων ήδη μηνών δεινήν και βαρείαν προσβολήν της αποπληξίας, μηδαμώς ικανούντος εις εκτέλεσιν των πνευματικών και λοιπών αρχιερατικών αυτού χρεών, μήτε μεν ελπίδα αναρρώσεως παρεχομένου, άτε του πάθους εις το χείρον προβαίνοντος, και ένθεν κανονικοίς λόγοις κέκριται παυθήναι την αυτού Ιερότητα της αρχιερατικής ποιμαντορίας της επαρχίας ταύτης, ημείς οι ενδημούντες αρχιερείς προτροπή και αδεία του παναγιωτάτου και σεβασμιωτάτου ημών αυθέντου και δεσπότου του οικουμενικού πατριάρχου κυρίου κυρίου Ανθίμου, συνελθόντες εν τω πανσέπτω πατριαρχικώ ναώ του αγίου ενδόξου μεγαλομάρτυρος γεωργίου του τροπαιοφόρου, και ψήφοις κανονικάς προβαλόμενοι εις εύρεσιν και εκλογήν αξίου και αρμοδίου προσώπου του αναδεξομένου την αρχιερατικήν προστασίαν και ποιμαντικήν ράβδον της αγιωτάτης αύτης μητροπόλεως, πρώτον μεν εθέμεθα τον πανιερώτατον και θεοπρόβλητον Μητροπολίτην Βελισσού αγαπητόν ημών εν Χριστώ αδελφόν κύριον Θεόκλητον, β^{ον} τον Πανάρετον και γ^{ον} τον Χρύσανθον, ων και τα ονόματα κατεστρώθησαν εν τώδε τω ιερώ κώδικι της αγίας του Χριστού μεγάλης εκκλησίας εις ένδειξιν διηνεκή και παράστασιν μόνιμον: - αωμη : κατά μήνα Μάρτιον : και ημέραν : ζ' :

- Υπογραφές -

Υπόμνημα Εκλογής του Βεροίας και Ναούσης Σωφρονίου

† Της αγιωτάτης Μητροπόλεως Βεροίας απροστατεύτου διαμεινάσης, άτε δη του εν αυτή αρχιερατεύοντος κυρ Θεοκλήτου δι' ενυπογράφου και ενσφραγίστου παραιτήσεως οικιοθελώς και αβιάστως παραιτηθέντος από της επαρχίας αυτής διά λόγους της πασχούσης υγείας αυτού, ημείς οι την Ιεράν Σύνοδον αρχιερείς προτροπή και αδεία του Παναγιωτάτου και Σεβασμιωτάτου ημών αυθέντου και δεσπότη του οικουμενικού πατριάρχου κυρίου κυρίου Ιωακείμ, συνελθόντες εν τω πανσέπτω πατριαρχικώ ναώ του αγίου ενδόξου μεγαλομάρτυρος γεωργίου του τροπαιοφόρου, και ψήφοις κανονικάς προβαλόμενοι εις εύρεσιν και εκλογήν αξίου και αρμοδίου προσώπου του αναδεξομένου την αρχιερατικήν προστασίαν και ποιμαντικήν ράβδον της αγιωτάτης αύτης μητροπόλεως, πρώτον μεν εθέμεθα τον οσιολογιώτατον πρωτοσύγκελον της αγιωτάτης Μητροπόλεως Άρτης εν ιερομονάχοις κυρ Σωφρόνιον, β^{ον} δε τον θεοφιλέστατον επίσκοπον Αργυρουπόλεως κυρ Σεραφείμ και γ^{ον} τον θεοφιλέστατον επίσκοπον Πεύκης κυρ Ιλαρίωνα, ων και τα ονόματα κατεστρώθησαν εν τώδε τω ιερώ κώδικι της αγίας του Χριστού μεγάλης εκκλησίας εις ένδειξιν διηνεκή και παράστασιν μόνιμον: -
αωξγ : κατά μήνα Μάιον 3 :

– Υπογραφές –

Υπόμνημα Εκλογής του Βεροίας και Ναούσης Βενεδίκτου

† Επειδή η αγιωτάτη Μητρόπολις Βεροίας και Ναούσης διέμεινεν απροστάτευτος, άτε δη του εν αυτή αρχιερατεύοντος κυρίου Σωφρονίου μετατεθέντος και προβιβασθέντος εις τον θρόνον της αγιωτάτης Μητροπόλεως Ιωαννίνων, η μετριότης ημών συνδιασκεψαμένη μετά των περί ημάς Ιερωτάτων Συναδελφών Αρχιερέων, των την Ιεράν Σύνοδον συγκροτούντων ενεκρίναμεν και απεφηνάμεθα κοινή συνοδική διαγνώσει όπως αναλάβη προεδρικώς την αρχιερατικήν προστασίαν της επαρχίας ταύτης ο εν Χριστώ αγαπητός ημών αδελφός Ιερώτατος Μητροπολίτης πρώην Πελαγωνείας κύριος Βενέδικτος. Όθεν εις διηνεκή ένδειξιν και μόνιμον παράστασιν κατεστρώθει υπογραφείσα Συνοδικώς η παρούσα Εκκλησιαστική πράξις.

αωξθ : κατά μήνα Μάϊον : 26

– Υπογραφές –

Υπόμνημα Εκλογής του Βεροίας και Ναούσης Προκοπίου

† Της αγιωτάτης μητροπόλεως Βεροίας απροστατεύτου διαμεινάσης, άτε δη του εν αυτή αρχιερατεύοντος κυρ Βενεδίκτου προς Κύριον ενδημήσαντος και εις τας ουρανόις Μονάς μεταστάντος, ημείς οι την Ιεράν Σύνοδον συγκροτούντες αρχιερείς, μετά την γενομένην Συνοδικήν πρότασιν και προβολήν τριών υποψηφίων των μάλλον καταλλήλων εις διαδοχήν της επαρχίας ταύτης, ήτοι του Ιερωτάτου Μητροπολίτου Μογλενών κυρίου Προκοπίου, και των Οσιοτάτων Αρχιμανδριτών κυρίου Βενεδίκτου και κυρίου Αμβροσίου, κατελθόντες εν τω πανσέπτω πατριαρχικώ ναώ του αγίου ενδόξου μεγαλομάρτυρος γεωργίου του τροπαιοφόρου, προτροπή και αδεία του παναγιωτάτου και σεβασμιωτάτου ημών αυθέντου και δεσπότη του οικουμενικού πατριάρχου κυρίου κυρίου Ιωακείμ, και ψήφοις κανονικάς προβαλόμενοι τη επικλήσει του Παναγίου Πνεύματος εις ανάδειξιν του εξ αυτών αναδεξομένου την αρχιερατικήν προστασίαν και ποιμαντικήν ράβδον της αγιωτάτης αύτης μητροπόλεως, προεκρίναμεν τον Πανιερώτατον Μητροπολίτην Μογλενών κυρ Προκόπιον, αγαπητόν ημών εν Χριστώ αδελφόν, εφ' ω και εις διηνεκή ένδειξιν και μόνιμον παράστασιν κατεστρώθη τα ονόματα αυτών εν τώδε τω ιερώ κώδικι της αγίας του Χριστού μεγάλης εκκλησίας.

Εν έτει σωτηρίω αωοζ : κατά μήνα Μάιον (2) : επινεμήσεως Ε^{ης}

– Υπογραφές –

Υπόμνημα Εκλογής του Βεροίας και Ναούσης Κοσμά

† Της αγιωτάτης μητροπόλεως Βεροίας απροστατεύτου διαμεινάσης, άτε δη του εν αυτή αρχιερατεύοντος κυρ Προκοπίου μετατεθέντος εις την αγιωτάτην μητρόπολιν Κασσανδρείας, ημείς οι την Ιεράν Σύνοδον συγκροτούντες αρχιερείς, μετά την γενομένην Συνοδικήν πρότασιν και προβολήν τριών υποψηφίων των μάλλον καταλλήλων εις διαδοχήν της επαρχίας ταύτης, ήτοι των Πανιερωτάτων και Θεοπροβλήτων Μητροπολιτών Δρυϊνουπόλεως κυρ Κοσμά, Αίνου κυρίου Λουκά και Φιλαδελφείας κυρίου Στεφάνου, κατελθόντες εν τω πανσέπτω πατριαρχικώ ναώ του αγίου ενδόξου μεγαλομάρτυρος γεωργίου του τροπαιοφόρου, προτροπή και αδεία του παναγιωτάτου και σεβασμιωτάτου ημών αυθέντου και δεσπότη του οικουμενικού πατριάρχου κυρίου κυρίου Νεοφύτου, και ψήφοις κανονικάς προβαλόμενοι τη επικλήσει του Παναγίου Πνεύματος εις ανάδειξιν του εξ αυτών αναδεξομένου την αρχιερατικήν προστασίαν και ποιμαντικήν ράβδον της αγιωτάτης μητροπόλεως ταύτης, προεκρίναμεν τον Πανιερώτατον Μητροπολίτην Δρυϊνουπόλεως τον αγαπητόν ημών εν Χριστώ αδελφόν κυρ Κοσμά, εφ' ω και εις διηνεκή ένδειξιν και μόνιμον παράστασιν κατεστρώθη τα ονόματα αυτών εν τώδε τω ιερώ κώδικι της αγίας του Χριστού μεγάλης εκκλησίας.

Εν έτει σωτηριώ αωψβ : κατά μήνα Απρίλιον (ιδ) : επινεμήσεως Ε^{ης}

– Υπογραφές –

Υπόμνημα Εκλογής του Βεροίας και Ναούσης Κωνσταντίου

† Της αγιωτάτης μητροπόλεως Βεροίας απροστατεύτου διαμεινάσης, άτε δη του εν αυτή αρχιερατεύοντος κυρ Κοσμά προαχθέντος εις τον θρόνον της αγιωτάτης μητροπόλεως Πελαγωνείας, ημείς οι την Ιεράν συγκροτούντες αρχιερείς, μετά την γενομένην Συνοδικήν πρότασιν και προβολήν τριών υποψηφίων των μάλλον καταλλήλων εις διαδοχήν της επαρχίας ταύτης, ήτοι του Πανιερωτάτου Μητροπολίτου Νεοκαισαρείας κ. Κωνσταντίου, και των Θεοφιλεστάτων επισκόπων Αρδαμερίου κ. Σωφρονίου και Ναζιζνζού κ. Παναρέτου, κατελθόντες εν τω πανσέπτω πατριαρχικώ ναώ του αγίου ενδόξου μεγαλομάρτυρος γεωργίου του τροπαιοφόρου, προτροπή και αδεία του παναγιωτάτου και σεβασμιωτάτου ημών αυθέντου και δεσπότη του οικουμενικού πατριάρχου κυρίου κυρίου Ανθίμου, και ψήφοις κανονικάς προβαλόμενοι τη επικλήσει του Παναγίου Πνεύματος εις ανάδειξιν του εξ αυτών αναδεξομένου την αρχιερατικήν προστασίαν και ποιμαντικήν ράβδον της αγιωτάτης μητροπόλεως ταύτης, προεκρίναμεν τον Παν. Μητροπολίτην Νεοκαισαρείας κ. Κωνστάντιον – εφ’ ω και εις διηνεκή ένδειξιν και μόνιμον παράστασιν κατεστρώθη τα ονόματα αυτών εν τώδε τω ιερώ κώδικι της αγίας του Χριστού μεγάλης εκκλησίας.

Εν έτει σωτηρίω αωψε : κατά μήνα Ιούλιον (ιε) : επινεμήσεως Η.

– Υπογραφές –

Υπόμνημα Εκλογής του Βεροίας και Ναούσης Αποστόλου

† Της αγιωτάτης μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης απροστατεύτου διαμεινάσης, άτε δη του εν αυτή αρχιερατεύοντος κυρίου Κωνσταντίου μετατεθέντος προεδρικώς εις τον θρόνον της αγιωτάτης Μητροπόλεως Γάνου και Χώρας, ημείς οι την Ιεράν Σύνοδον συγκροτούντες αρχιερείς, μετά την γενομένην Συνοδικήν πρότασιν και προβολήν τριών υποψηφίων των μάλλον καταλλήλων εις διαδοχήν της επαρχίας ταύτης, ήτοι των Πανιερωτάτων Μητροπολιτών Μελενίκου Ειρηναίου, Βοδενών Στεφάνου και Σταυροπόλεως Αποστόλου, κατελθόντες εν τω πανσέπτω Ναώ τω εν τη κατά Χάλκην Ι. Μονή της Αγίας Τριάδος, προτροπή και αδεία του παναγιωτάτου και σεβασμιωτάτου ημών αυθέντου και δεσπότη του οικουμενικού πατριάρχου κυρίου κυρίου Ιωακείμ, και ψήφους κανονικάς προβαλόμενοι τη επικλήσει του Παναγίου Πνεύματος εις ανάδειξιν του εξ αυτών αναδεξομένου την αρχιερατικήν προστασίαν και ποιμαντικήν ράβδον της αγιωτάτης μητροπόλεως ταύτης, προεκρίναμεν τον Πανιερώτατον Μητροπολίτην Σταυροπόλεως κ. Απόστολον. Εφ' ω και εις διηνεκή ένδειξιν και μόνιμον παράστασιν κατεστρώθη τα ονόματα αυτών εν τώδε τω ιερώ κώδικι της αγίας του Χριστού μεγάλης εκκλησίας.

Εν έτει σωτηρίω αποστ : κατά μήνα Ιούνιον (κθ) : επινεμήσεως Δ

– Υπογραφές –

Υπόμνημα Εκλογής του Βεροίας και Ναούσης Λουκά

† Της αγιωτάτης μητροπόλεως Βεροίας απροστατεύτου διαμεινάσης, άτε δη του εν αυτή αρχιερατεύοντος κυρίου Αποστόλου μετατεθέντος εις τον θρόνον της αγιωτάτης μητροπόλεως Σερρών, ημείς οι την Ιεράν Σύνοδον συγκροτούντες αρχιερείς, μετά την γενομένην Συνοδικήν πρότασιν και προβολήν τριών υποψηφίων των μάλλον καταλλήλων εις διαδοχήν της επαρχίας ταύτης, ήτοι των Πανιερωτάτων Μητροπολιτών Δρυϊνουπόλεως κ. Λουκά, Μογλενών κ. Σμαράγδου και Κρήνης κ. Θεοκλήτου, κατελθόντες εν τω πανσέπτω πατριαρχικώ ναώ του αγίου ενδόξου μεγαλομάρτυρος γεωργίου του τροπαιοφόρου, προτροπή και αδεία του παναγιωτάτου και σεβασμιωτάτου ημών αυθέντου και δεσπότη του οικουμενικού πατριάρχου κ. κ. Ιωακείμ, και ψήφοις κανονικάς προβαλόμενοι τη επικλήσει του Παναγίου Πνεύματος εις ανάδειξιν του αξίου εκ των τεθέντων τριών υποψηφίων προσώπων, προεκρίναμεν τον Πανιερώτατον Μητροπολίτην Δρυϊνουπόλεως Λουκάν. Εφ' ω και εις διηνεκή ένδειξιν και μόνιμον παράστασιν κατεστρώθη τα ονόματα αυτών εν τώδε τω ιερώ κώδικι της αγίας του Χριστού μεγάλης εκκλησίας.

Εν έτει σωτηρίω απθ : κατά μήνα Αύγουστον (κζ) : επινεμήσεως Ζ'.

– Υπογραφές –

Υπόμνημα Εκλογής του Βεροίας και Ναούσης Καλλινίκου

† Της αγιωτάτης μητροπόλεως Βεροίας απροστατεύτου διαμεινάσης, άτε δη του εν αυτή αρχιερατεύοντος κ. Λουκά μετατεθέντος εις τον θρόνον της αγιωτάτης μητροπόλεως Φιλαδελφείας, ημείς οι την Ιεράν Σύνοδον συγκροτούντες αρχιερείς, μετά την γενομένην Συνοδικήν πρότασιν και προβολήν τριών υποψηφίων των μάλλον καταλλήλων εις τούτο, ήτοι των Πανιερωτάτων Μητροπολιτών Βελεγράδων κ. Καλλινίκου, Ελευθερουπόλεως κ. Γερμανού και Πρεσπών και Αχριδών κ. Ιωακείμ, κατελθόντες εν τω πανσέπτω πατριαρχικώ ναώ του αγίου ενδόξου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου του Τροπαιοφόρου, προτροπή και αδεία του παναγιωτάτου και σεβασμιωτάτου ημών αυθέντου και δεσπότη του οικουμενικού πατριάρχου κυρίου κυρίου Ιωακείμ, και ψήφους κανονικάς προβαλόμενοι τη επικλήσει του Παναγίου Πνεύματος εις εκλογήν του αξίου εκ των τεθέντων τριών υποψηφίων προσώπων, προεκρίναμεν τον Πανιερώτατον Μητροπολίτην Βελεγράδων κ. Καλλινίκον. Εφ' ω και εις διηνεκή ένδειξιν και μόνιμον ασφάλειαν κατεστρώθη τα ονόματα αυτών εν τώδε τω ιερώ κώδικι της αγίας του Χριστού μεγάλης εκκλησίας.

Εν έτει σωτηρίω α'Θια : κατά μήνα Ιούνιον (κγ') : επινεμήσεως θ'.

– Υπογραφές –

**ΠΑΝΟΜΟΙΟΤΥΠΑ
ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΩΝ ΕΚΛΟΓΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΩΝ
ΒΕΡΟΙΑΣ ΚΑΙ ΝΑΟΥΣΗΣ**

1790
+ Ο Κωνσταντίνος...

+ Τῆς ἀνωτέρου ἀποστολῆς Βεροίας ἀποσταλθέντος διοικητοῦ, ὁ
 δεδῆσται ἐν αὐτῇ ἀρχιεπισκοπῇ καὶ τοῦ κατὰ δόξαν ἐν τῷ
 ἀνωτέρου ἀποστολῆς φημι εὐχαρίστησας, ἡμεῖς ἐν τῷ ἑσπέρῳ βίβλου ἀποσταλθέντος ἀρχιεπισκοπῇ,
 μετὰ τὴν γενομένην συνοδικὴν ἀπόφασιν καὶ ἀποβῆναι τῶν ἐπισημοτέρων, τῶν μάλιστα κατὰ
 λόγον ἐπὶ τῷ ἐκτὸς Πανισλαμικῶν ἀποστολῶν Βερροίας καὶ Κοζάνης, ἐπισημοτέρων
 ἀποστολῆς καὶ Γερμανοῦ καὶ Τραπεζοῦ καὶ Ἀρσινόου καὶ Γωσίου, καὶ ἐπισημοτέρων ἐν τῷ κατὰ δόξαν Πατριάρχου
 καὶ ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἀποστολῶν Κοζάνης καὶ Τριφυλίου, ἀποστολῆς
 καὶ ἐπισημοτέρων Παναγιώτου καὶ Δεσποτινῶν καὶ ἐπισημοτέρων καὶ ἐπισημοτέρων τοῦ οἴκου
 μετὰ τὸν Πατριάρχου κυρίου κυρίου Γωσίου, καὶ ἐπισημοτέρων ἀποστολῶν ἀποστολῶν
 καὶ ἐπισημοτέρων καὶ Παναγιώτου Παναγιώτου, ἐπὶ ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων
 ἐπισημοτέρων ἀποστολῶν ἀποστολῶν καὶ ἐπισημοτέρων ἀποστολῶν Βερροίας καὶ Κοζάνης.
 καὶ ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων
 ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων

+ Ἐν τῷ οὐρανῷ ἀγαθὴ καὶ ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων
 + Ἐν τῷ οὐρανῷ ἀγαθὴ καὶ ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων
 + Ἐν τῷ οὐρανῷ ἀγαθὴ καὶ ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων

+ Ἐν τῷ οὐρανῷ ἀγαθὴ καὶ ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων
 + Ἐν τῷ οὐρανῷ ἀγαθὴ καὶ ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων
 + Ἐν τῷ οὐρανῷ ἀγαθὴ καὶ ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων ἐπισημοτέρων

Υπόμνημα Εκλογῆς του Βεροίας και Ναούσης Καλλινίκου

Β'. ΠΙΝΑΚΕΣ

α') Προβιβασθέντες σε Πατριάρχες

1. Κύριλλος Κονταρής (1618 – 1638) Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1632 ; - 1639)
2. Ιωαννίκιος (1638 – 1645) Μετονομασθείς Ιωάννης Θ' – Πατριάρχης Αλεξανδρείας (1645).
3. Χρύσανθος (1799 – 1811) – Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1834 – 1836).

β') Αποθανόντες ως εν ενεργεία Μητροπολίτες Βεροίας & Ναούσης

1. Ιωάσαφ (1645 – 1649)
2. Σαμουήλ (1746 – 1763)
3. Δανιήλ (1769 – 1799)
4. Βενέδικτος (1869 – 1877)

γ') Δολοφονηθέντες

1. Αρσένιος (1433;)
2. Κύριλλος Κονταρής (1618 – 1638)

δ') Εξορισθέντες

1. Κύριλλος Κονταρής (1618 – 1638)

ε') Παραιτηθέντες

1. Νεόφυτος Α' (1474 – 1490)
2. Μεθόδιος (1490 – 1506)
3. Θεόκλητος (1848 – 1863)

στ') Καθαιρεθέντες

1. Ιωακείμ Α' (1649 – 1655, 1669 – 1678)
2. Δωρόθεος (1763 – 1769)

ζ') Παυθέντες

1. Νεόφυτος Β' (1535)
2. Αθανάσιος (1638 – 1687)
3. Ιωακείμ Β' (1678 – 1683, 1687 – [;], [;] – 1692)
4. Διονύσιος (1831 – 1848)

η') Μετατεθέντες

1. Μακάριος Β' (1716 – 1725)
2. Ιωακείμ Γ' (1726 – 1746)
3. Ζαχαρίας (1811 – 1822)
4. Μεθόδιος (1823 – 1831)
5. Σωφρόνιος (1863 – 1869)
6. Προκόπιος (1877 – 1892)
7. Κοσμάς (1892 – 1895)
8. Κωνστάντιος (1895 – 1906)
9. Απόστολος (1906 – 1909)
10. Λουκάς (1909 – 1911)
11. Καλλίνικος (1911 – 1922)

**Γ'. ΥΠΟΓΡΑΦΕΣ ΚΑΙ ΣΦΡΑΓΙΔΕΣ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΩΝ**

Δανιήλ 1769 – 1799

Βίβλος χειμῶν ἰσθραηλῶν: α

Χρυσάνθος 1799 – 1811

Ζαχαρίας 1811 – 1822

Μεθόδιος Β' Σαπουντζάκης 1823 – 1831

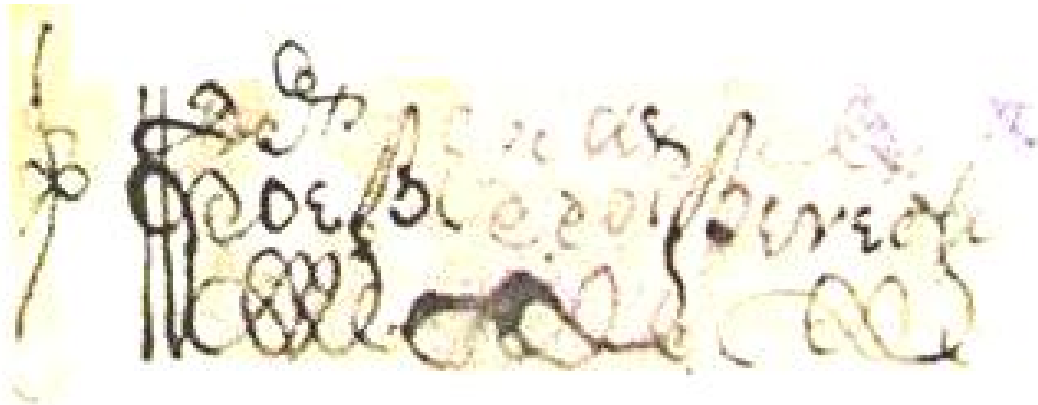

Διονύσιος Β' (1831 – 1948)

Απόστολος Πανσοφίας

+ Ο Βερβόσιος Τροχικός

Θεόκλητος 1848 – 1863

Ε. Αρμάου, Αθήνα, Βελιγράδι

Βενέδικτος 1869 – 1877

Handwritten text in a cursive script, likely a signature or a name, possibly reading "Προκόπιος" (Prokopios).

Προκόπιος 1877 – 1892

Κωνστάντιος Α' Ισαακίδης 1895 – 1906

Σφραγίδα
Κωνσταντίου Α' Ισαακίδη 1895 – 1906

Ο Βεσσαρίος με Νάσονη Αδαμγγα

Απόστολος Α' Χριστοδούλου 1906 – 1909

Βεσσαρίος με Νάσονη Αδαμγγα

Λουκάς Πετρίδης 1909 – 1911

αστ 1 Νο. 70 11/19
Εβραίου του Ολοκωστού

Γ. Νικολάου Νικολάου

Καλλίνικος Β' Δελιγάνης 1911 – 1922

Δ'. ΕΙΚΟΝΕΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΩΝ

**Προτομή του ιερομάρτυρα αγίου Αρσενίου
Μητροπολίτη Βεροίας
(Πλατεία Μητροπολίτου Νικαίας, Γεωργίου Παυλίδη)**

Λεόντιος (1715)

Ιωακείμ Γ' (1726 – 1746)

Χρυσάνθος (1799 – 1811)

Κοσμάς Β' Ευμορφόπουλος (1892 – 1895)

Κωνστάντιος Ισαακίδης (1895 – 1906)

Απόστολος Χριστοδούλου (1906 – 1909)

Λουκάς Β' Πετρίδης (1909 – 1911)

Καλλίνικος Δεληκάνης (1911 – 1922)
- Κατά την ημέρα της απελευθέρωσης της Βέροιας -

**ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΕΣ ΒΕΡΟΙΑΣ ΜΕΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ
(1922 – 2008)**

Κωνστάντιος Β' Ρούσης (1922 – 1924)

Χρυσόστομος Χατζησταύρου (1924)

Σωφρόνιος Β' Σταμούλης (1924 – 1927)

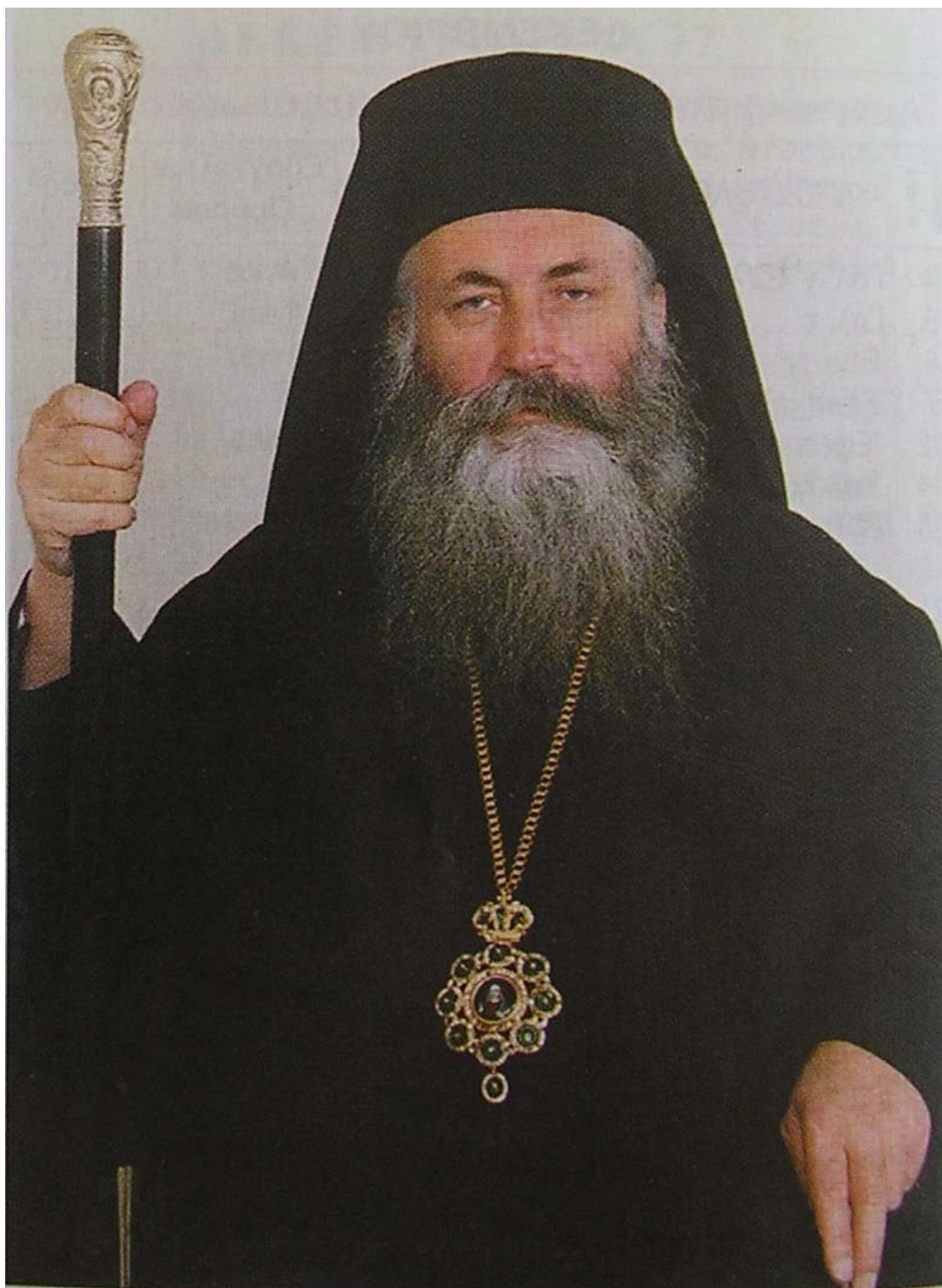
Πολύκαρπος Σακελαρόπουλος (1927 – 1943)

Αλέξανδρος Δηλανάς (1943 – 1958)

Καλλίνικος Χαραλαμπάκης (1958 – 1968)

Πάυλος Γιαννικόπουλος (1968 – 1993)

Ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Βεροίας, Ναούσης
και Καμπανίας κ. Παντελεήμων

ΠΗΓΕΣ, ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ, ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Α΄ ΠΗΓΕΣ

1. ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ ΠΗΓΕΣ

- A. A. Γ. Β., Συλλογή παλαιτύπων - Αλεξάνδρου Θ. Φωκαέως, Μουσικόν Εγκόλπιον, Θεσσαλονίκη 1879.
- A. A. Γ. Β., Αθανασίου Θ. Μαρμαρά – Απομνημονεύματα.
- A. I. M. B. N. K., Κώδικας Ιεράς Μητροπόλεως Βεροίας και Ναούσης των ετών 1769 – 1837(Από του Μητροπολίτου Βεροίας Δανιήλ).
- A. I. M. B. N. K., Κώδικας ανοίγματος της λάρνακας των λειψάνων του Αγίου Αντωνίου του Νέου του Βεροιέως – Ενσωματωμένος σε αντίτυπο της δεύτερης έκδοσης της ακολουθίας του αγίου Αντωνίου του Βεροιέως.
- A. I. M. B. N. K., 1842: Απριλίου 23: Κώδιξ του Ιερού Μοναστηρίου της Υπεραγίας Θεοτόκου επονομαζομένης Δοβράς, εν ω καταγράφονται άπαντες οι λογαριασμοί αυτού, και τα ιερά κειμήλια, και σκεύη, και κτήματα, και ότι άλλο ιδιόκτιτον αυτού προς ιδίαν ασφάλειαν αυτού, τη επιταγή του Πανιερωτάτου Δεσπότη Αγίου Βεροίας κυρίου κυρίου Διονυσίου Λερίου.
- A. I. M. B. N. K., Πρακτικά Εφορείας των εκπαιδευτικών καταστημάτων Βεροίας (1892 – 1911).
- A. I. M. B. N. K., Κώδιξ Επαρχιακής Αλληλογραφίας επί Μητροπολίτου Κοσμά Ευμορφόπουλου του από Δρυϊνουπόλεως, εν Βεροία τη 15 Μαΐου 1892 έως 1923.
- A. I. M. B. N. K., Βιβλίον Αλληλογραφίας του έτους 1897 (Μητροπολίτου Κωνστάντιου Ισαακίδη).
- A. I. M. B. N. K., Βιβλίον αλληλογραφίας από 1900 – 1901 (Μητροπολίτου Κωνστάντιου Ισαακίδη).
- A. I. M. B. N. K., Βιβλίον αλληλογραφίας Πατριαρχείου 1906 – 1908 (Μητροπολίτου Αποστόλου Χριστοδούλου).

- A. I. M. B. N. K., *Βιβλίον αλληλογραφίας Μητροπολιτών και πρακτικών Δημογεροντίας, από έτους 1898 έως 14/9/1924.*
- A. I. M. B. N. K., *Πρακτικά Συνεδριάσεων Δημογεροντίας 1892 – 1913.*
- A. I. M. B. N. K., *Πρακτικά Εφορείας των εκπαιδευτικών καταστημάτων Βεροίας 1892 – 1911.*
- A. I. M. B. N. K., *Κώδιξ Γάμων 1895 – 1924.*
- A. I. N. A. ANA. B., *Αριθ. Καταγρ. “Βουδούρη – Λιούλια – Ξυνάδα” ΒΕΡ – 03 – 049.*
- A. I. N. A. ANA. B., *Αριθ. Καταγρ. “Βουδούρη – Λιούλια – Ξυνάδα” ΒΕΡ – 03 – 004.*
- A.I.N.A.ANA.B., *Αριθ. Καταγρ. “Βουδούρη – Λιούλια – Ξυνάδα” ΒΕΡ – 03 – 008.*
- A.I.N.A.A.B., *Αριθ. Καταγρ. “Βουδούρη – Λιούλια – Ξυνάδα” ΒΕΡ – 03 – 004.*
- A. O. Π. Κ., *Κώδικες Υπομνημάτων εκλογής Μητροπολιτών (1801 – 1911).*
- Γ. Α. Κ. – Ι. Α. Β., Α. Β. Ε. : 1, Α. Ε. Ε. : *Ιεροδικ. 1, α/α 131 β', Σαλακίδη Γεωργίου, Περιλήψεις (Regesta) των εγγράφων του ιεροδικαστικού κώδικα (No 19) της Kara Ferye, των ετών 1057 – 1058.*
- Γ. Α. Κ. – Ι. Α. Β., Α. Β. Ε. : 1, Α. Ε. Ε. : *Ιεροδικ. 1, α/α 130 α', Αραπίδη Χαραλάμπους, Μετάφρασις (εν περιλήψει) των κωδίκων του τοπικού ιστορικού αρχείου, (τουρκικού) ιεροδικείου Βερροίας, τόμων αραβ. ετών 1049 και 1050, γενομένη υπό του μεταφραστού και διευθυντού του αρχείου κ. Χαραλάμπους Αραπίδου.*
- Γ. Α. Κ. – Ι.Α.Β., Α.Β.Ε. : 1, Α.Ε.Ε. : *Ιεροδικ. 1, α/α 131 γ, Κωνσταντίνου Καμπουρίδη, Περιλήψεις (Regesta) των εγγράφων του*

ιεροδικαστικού κώδικα 19 της Kara Ferye, των ετών 1058 – 1060, (ανέκδοτο), σ. 25.

Γ. Α. Κ. – Ι. Α. Β., Α. Β. Ε. 106, α/α 1, Κώδιξ προικοτιμήσεων Μητροπόλεως Βεροίας από έτος 1892 – 1905.

Γ.Α.Κ. – Ι.Α.Β., Α.Β.Ε. 112, α/α 1, Κώδικας της Μητροπόλεως Βεροίας 1862 – 1877, σσ. 61 – 62.

2. ΠΑΛΑΙΟΤΥΠΙΑ

ΜΗΝΙ ΙΑΝΝΟΥ / ΑΡΙΩι ΙΖ / ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΌΣΙΟΥ ΚΑΙ ΘΕΟΦΌ - /
ρου Πατρός ήμῶν Αντωνίου τοῦ Νέου, καί Θαυματουργού / Τοῦ ἐν
Βερροία, νῦν Πρώτον / Τυπωθεΐσα. / ἘΝ τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Όσίου
καί Θεοφόρου Πατρός ήμῶν Να- / ούμ τοῦ Θαυματουργοῦ. Τοῦ ἐν
Λιβανίσκῳ Διαβόλεως / κειμένου. Κατά Μῆνα ὀκτώβριον. αψμς..

Κοσμά του εκ Μαδυτών – Μητροπολίτου Πελαγονίας, Ποιμενικός
Αυλός, περιέχον μουσικά έργα, εκδιδόμενα αδεία του
Υπουργείου της Δημοσίας Εκπαιδύσεως, υπό ημερομηνίας 25
Ραμαζάν 313 και 15 Φεβρουαρίου 312 (1897) και υπ' αριθμόν 552,
Διηρημένα εις τρία τεύχη, Εν Αθήναις εκ του τυπογραφείου των
καταστημάτων Σπυρίδωνος Κουσουλίνου, Παρά τω ναῶ των
Αγίων Θεοδώρων, 1897.

Ακολουθία του Όσίου και Θεοφόρου Πατρός ημών Διονυσίου του εν τῷ
Ολύμπῳ ὄρει της Θετταλίας εκλάμψαντος, του νέου ασκητοῦ.
Ψαλλομένη τη κγ', του Ιανουαρίου μηνός. Τανῦν δεύτερον
τύποις, φιλοτίμῳ δαπάνῃ, του της αὐτῆς μονῆς Οσιωτάτου
Αγίου Καθηγουμένου Κυρίου Μεθοδίου, Παλιούρα εκδοθεΐσα,
χάριν των ευλαβῶν χριστιανῶν, Εν τῷ του Πατριαρχείου της
Κωνσταντινουπόλεως Ἑλληνικῷ Τυπογραφείῳ, Εν ἔτει 1816.

Σχοινά Θ. Νικολάου, Οδοιπορικαί σημειώσεις, Αθήναι 1886.

Β' ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

1. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ατέση Γ. Βασιλείου (Μητροπολίτη πρ. Λήμνου), *Αρχιερείς Μητροπόλεων τινών της Εκκλησίας της Ελλάδος από του έτους 1453 μέχρι σήμερα*, Καλαμάτα 1978.

Αφεντούλη Σοφίας, *Καλλίνικος Δελλικάνης, Βιογραφία – Εργογραφία*, Θεσσαλονίκη 1998 (ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία).

Βακαλόπουλου Α. Κωνσταντίνου, *Επίτομη Ιστορία Μακεδονίας-Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1988.

Βακαλόπουλου Α. Κωνσταντίνου, *Ήπειρος - ιστορία του βορείου ελληγισμού*, Θεσσαλονίκη 1992.

Βακαλόπουλου Α. Κωνσταντίνου, *Νεοελληνική ιστορία (1204-1940)*, Θεσσαλονίκη 1999.

Βακαλόπουλου Ε. Αποστόλου, *Πηγές της ιστορίας της Μακεδονίας 1354 – 1833*, Θεσσαλονίκη 1989.

Βαλσαμίδα Εμμανουήλ, *Ψηφίδες*, Νάουσα 2002.

Βασδραβέλλη Κ. Ιωάννη, *Ιστορικό αρχείο Βεροίας – Εκλογαί*, Θεσσαλονίκη 1942.

Βασδραβέλλη Κ. Ιωάννη, *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας, Β' Αρχείον Βεροίας – Ναούσης (1598 – 1886)*, Θεσσαλονίκη 1954.

Βέη Νίκου, *Τα χειρόγραφα των Μετεώρων : Κατάλογος περιγραφικός των χειρογράφων κωδίκων των αποκειμένων εις τας μονάς των Μετεώρων, Α', Τα χειρόγραφα της μονής Μεταμορφώσεως. Εκ των καταλοίπων Νίκου Α. Βέη*, Αθήνα 1967.

- Βουδούρη Γ. Αθανασίου, "Οι σχέσεις των ιερών μονών Παναγίας Δοβρά και αγίου Διονυσίου του εν Ολύμπω με το χωριό Τσόρνοβο (Φυτειά) Ημαθίας (Από την περίοδο της Οθωμανοκρατίας έως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα)", *Ο κόσμος της Ορθοδοξίας στο παρελθόν και στο παρόν*, Θεσσαλονίκη 2006.
- Βουδούρη Γ. Αθανασίου, *Ιστορία του χωριού Μαρούσια Ημαθίας και του μεταβυζαντινού ναού του αγίου Νικολάου*, Φυτειά 2007.
- Γαβριηλίδη Θωμά, *Τα πάθη της Νάουσας στο Δημοτικό τραγούδι και η Μακρινίτσα*, Βέροια 2004.
- Γεδεών Ι. Μανουήλ, *Πατριαρχικοί Πίνακες*, έκδοση Β', Αθήναι 1996.
- Γεωργαντζή Α. Πέτρου, *Η Εκκλησία κατά το 1821*, τ. Α', Εάνθη 2002.
- Γιαννικόπουλου Παύλου (Μητροπολίτη Βεροίας), *Η ιστορία του επί τουρκοκρατίας ανεγερθέντος αρρεναγωγείου της ελληνικής κοινότητας Βεροίας*, (Ανάτυπο - Εις μνήμην επισκόπου Αθανασίου Βασιλοπούλου Μητρ. Ηλείας - Ωλένης 1968 - 1981) Βέροια 1981.
- Γιαννόπουλου Εμμανουήλ, *Ταμείον χειρογράφων ψαλτικής τέχνης*, Ε. Μ. Σ., Θεσσαλονίκη 2005.
- Δελικάνη Καλλινίκου, *Τα εν τοις κώδιξι του Πατριαρχικού αρχειοφυλακείου σωζόμενα επίσημα εκκλησιαστικά έγγραφα, τα αφορόντα εις τας σχέσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου προς τας Εκκλησίας Αλεξανδρείας, Αντιοχείας, Ιεροσολύμων και Κύπρου (1574 - 1863)*, Κωνσταντινούπολη 1904.
- Δήμος Βεροίας, *Βέροια (τουριστικός οδηγός)*, Βέροια 1986.
- Ευαγγελίδη Τρ., *Η παιδεία επί τουρκοκρατίας*, τ. Α', Αθήναι 1936.
- Ηλιού Φιλίππου, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα 1997, τ. Α' (1801 - 1818).

Ιερά Μητρόπολις Βεροίας, Ναούσης και Καμπανίας, *Εγκόλπιον Ημερολόγιον 1997 – Αφιερωμένον εις τους Μητροπολίτας Βεροίας του 20^{ου} αι., Βέροια 1997.*

Καλπακίδη Παντελεήμονος (Μητροπολίτη Βεροίας), *Ιστορία και προσφορά ιερού ναού αγίου Αντωνίου πολιούχου Βεροίας, Βέροια 2004.*

Καραθανάση Ε. Αθανασίου, *Θεσσαλονίκη και Μακεδονία 1800-1825, μία εικοσιπενταετία εν μέσω θυέλλης, Θεσσαλονίκη 1996.*

Καραθανάση Ε. Αθανασίου, *Έλληνες λόγιοι στη Βλαχία (1670-1714), Ι.Μ.Χ.Α. Θεσσαλονίκη 1982.*

Καρολίδη Παύλου, *Ιστορία 19^{ου} αιώνας, Β', Αθήνα 1892 – 1893.*

Κασομούλη Νικολάου, *Ενθυμήματα Στρατιωτικά, Αθήνα 1939.*

Κοκκινόφτα Κωστή, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον Κυπριακό τύπο (1900 – 1911), Λευκωσία 2002.*

Κουκούδη Ι. Αστερίου, *Οι Μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων, τ. Β', Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 240-243.*

Κουκούδη Ι. Αστερίου, *Οι Βεργιάνοι βλάχοι και οι Αρβανιτόβλαχοι της Κεντρικής Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2001.*

Κουλιούφα Γ. Χρίστου (Πρωτοπρεσβυτέρου), *Ο Θεόφλος Καμπανίας και η εποχή του, Θεσσαλονίκη 2000.*

Lemerle P., *Actes de Kutlumus. Nouvelle edition remaniee et aygmentee, Archives de l' Athos II, Paris 1988, αριθμ. 50.*

Μαρμαρά Κατίνας, *Τριπόταμος το ποτάμι της Βεροίας. Λιανοβρόχι και Μαρούσια, Βέροια 1996.*

Μπατσαρά Θ. Νικολάου, *Γιαγκούλας, κλεφτουριά και λήσταιρχοι στα Πιέρια (1870 – 1935), Βέροια 1999.*

Μυστακίδου Βασιλείου, *Θεοφίλου Καμπανίας έργα και ημέραι. Ανέκδοται επιστολαί*, Αθήνα 1929.

Ξυνάδα Γ. Εμμανουήλ, *Η ψαλτική παράδοση στην Μητρόπολη Βεροίας και Ναούσης κατά τον ΙΗ' και ΙΘ' αι.*, Θεσσαλονίκη 2006 (ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία).

Παπαευαγγέλου Σ. Παναγιώτη, *Μεταβυζαντινός ναός του αγίου Αθανασίου στο Ντουρμάνι Βεροίας*, Θεσσαλονίκη 1983.

Παπάζη Α. Δημητρίου, *Ιστορία της Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου (Σκήτη) Βεροίας*, Βέροια 1995.

Παπαζώτου Θανάση, *Η Βέροια και οι ναοί της (11^{ος} – 18^{ος} αι.)*, Αθήνα 1994.

Παρανίκα Μ., *Σχεδιάσμα περί της εν τω Ελληνικώ Έθνει καταστάσεως των γραμμάτων από αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως 1453 μ.Χ. μέχρι των αρχών της ενεστώσης ΙΘ' εκατονταετηρίδος*, Κωνσταντινούπολις 1867.

Petit L., *Actes du Pantokrator*, Πετρούπολη 1903.

Πορφυρίου Σιμωνοπετρίτη, “*Υμνολογήματα προς τον Όσιο Αντώνιο τον Νέο, πολιούχο Βεροίας*”, *Αφιέρωμα στη μνήμη του Σωτήρη Κίτσα*, Θεσσαλονίκη 2002.

Πυρινού Δ. Παύλου, *Η συμβολή της Μητροπόλεως Βεροίας στην παιδεία κατά τον 19^ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1983.

Πυρινού Δ. Παύλου, *Τα σχολεία της Βεροίας (1901 – 1912) και η ιερατική σχολή Τιμίου Προδρόμου Βεροίας (1909 – 1915)*, Θεσσαλονίκη 1989.

Ρουμελιώτη Φ. Γεωργίου, *Ο Νέος Ελληνισμός στην Έδεσσα (Βοδενά) του πρώτου μισού του ΙΘ' αιώνα*, Έδεσσα 2000.

Σταματόπουλου Δημητρίου, *Μεταρύθμιση και εκκοσμίκευση – Προς μια ανασύνθεση της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα 2003.

Σταυρίδου Θ. Βασιλείου, *Απόστολος Χριστοδούλου ο Ίμβριος, Καθηγητής και Σχολάρχης της Ι. Θεολογικής Σχολής της Χάλκης – Αποθανών Μητροπολίτης Σερρών (1855 – 1917) – Βίος και έργα του (1886 – 1906)*, Θεσσαλονίκη 2006.

Στεφανίδου Κ. Βασιλείου (Αρχιμανδρίτη), *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Αθήνα 1959.

Στογιόγλου Γεωργίου, *“Η εκπαιδευτική δραστηριότητα των Ναουσαίων”*, *Νάουσα 19^{ος} – 20^{ος} αιώνας*, Νάουσα 1999.

Στογιόγλου Γεωργίου, *“Η εκκλησία και τα σχολεία στη Νάουσα”*, *Νάουσα 19^{ος} – 20^{ος} αιώνας*, Νάουσα 1999.

Στουγιαννάκη Ι. Ευσταθίου - Πλαταρίδη Δημητρίου, *Ιστορία της πόλεως Ναούσης*, Θεσσαλονίκη 1993 (επανέκδοση).

Τσιλιόπουλου Κωνσταντίνου (Πρεσβυτέρου), *Ο Μητροπολίτης Βεροίας και Ναούσης Σωφρόνιος Χρηστίδης (1863 – 1869)*, Βέροια 2002 (Πτυχιακή εργασία στην Α.Ε.Σ.Θ. - ανέκδοτη).

Φαργκάνη Ν. Μιχαήλ, *Η επαρχία Κίτρους – Στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2001.

Φιλιππίδου Γ. Νικολάου, *Η επανάστασις και η καταστροφή της Νάουσας*, Αθήνα 1881.

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, *Σύντομη ιστορία του χριστιανισμού στην περιοχή της Βεροίας*, Βέροια 1961.

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, *Ιστορία της Βεροίας, τόμος Β'*, Θεσσαλονίκη 1970.

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, *Ο Απόστολος Παύλος στη Βέροια*, Βέροια 1991.

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, *“Ζητήματα από τις αφίξεις του Αποστόλου Παύλου στη Βέροια (μέρος πρώτο)”*, Πρακτικά διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου «Ο Απόστολος Παύλος και η Βέροια», Βέροια 1995.

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, *Συνοπτική ιστορία της Βέροιας*, Θεσσαλονίκη 1981.

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, *Πληροφορίες για την Ορθόδοξη Ελληνική Κοινότητα της Βεροίας στα χρόνια της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1991.

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, *Ανέκδοτος ακολουθία του νεομάρτυρος Αρσενίου Μητροπολίτου Βεροίας (14^{ος} ή 15^{ος} αι.)*, Θεσσαλονίκη 1971.

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, *Συνοπτική ιστορία της Βεροίας*, Θεσσαλονίκη 1981.

Χριστοδούλου Ε. Αναστασίου, *Ιστορία της Βεροίας*, Βέροια 1960.

2. ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Ανωνύμου, “Επί των εν Κύπρω”, *Εκκλησιαστική Αλήθεια Κωνσταντινουπόλεως* (9 Φεβρουαρίου 1908).

Ανωνύμου, “Προς το τέλος – Τα Πατριαρχεία και ο Αρχιεπίσκοπος – Τρεις υποψήφιοι”, *Εφημερίδα «Κύπριος»* (9 Φεβρουαρίου 1908).

Ανθόπουλου Διονυσίου (Αρχιμανδρίτη), “Η μάχη της Δοβρά”, *Περιοδικό Πάυλειος Λόγος* τχ. 66 (Μάρτιος – Απρίλιος 2007) και τχ. 67 (Μάιος – Ιούνιος 2007).

Ατέση Γ. Βασιλείου (Μητροπολίτη πρ. Λήμνου), “Επισκοπικοί κατάλογοι της Εκκλησίας της Ελλάδος, απ’ αρχής μέχρι σήμερα”, *Εκκλησιαστικός Φάρος*, 56 (1974) 130-134.

Ατέση Γ. Βασιλείου (Μητροπολίτη πρ. Λήμνου), “Επισκοπαί και επίσκοποι της Εκκλησίας της Ελλάδος από του 1800 μέχρι σήμερα”, *Εκκλησία και Θεολογία* 3 (1982).

Βαλσαμίδα Εμμανουήλ, “Ένα ξεχασμένο χωριό – Βολάδα ή Περιβολάδα”, *Εφημερίδα «Λαός»* (05/04/2001).

Βαλσαμίδα Εμμανουήλ, “Χρυσάνθος ο Πατριάρχης από το Γραμματικό”, *Πάυλειος Λόγος* 14 (Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1996).

Βουδούρη Γ. Αθανασίου, “Η περιοδεία του Μητροπολίτου Βεροίας Δανιήλ (1769 – 1799;) στα χωριά της επαρχίας Βεροίας, κατά ανέκδοτο κώδικα της ιεράς μητροπόλεως Βεροίας, Ναούσης και Καμπανίας”, *Μακεδονικά* 35 (2005 – 2006).

Βουδούρη Γ. Αθανασίου, “Το κουρμπάνι του αγίου Αθανασίου στη Φυτειά Ημαθίας”, *Πάυλειος Λόγος* τχ. 53 (Ιανουάριος – Φεβρουάριος 2005) 22 – 23.

Βουδούρη Γ. Αθανασίου, “Οι «κατάρεις» των διαθηκών, των επιγραφών και των ενθυμήσεων παλαιτύπων βιβλίων της

επαρχίας Βεροίας, κατά την περίοδο της Οθωμανοκρατίας”,
Πολιτιστικά Δρώμενα τχ. 43 (Μάρτιος – Μάιος 2007) 24 – 26.

Ευστρατιάδη Σ., “Ιστορικά μνημεία του Άθω”, *Ελληνικά* 3 (1930).

Ευστρατιάδη Σ., “Ο Καμπανίας Θεόφιλος”, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 2
(1927).

Ζακυθηνού Δ., “Ανέκδοτα πατριαρχικά και εκκλησιαστικά
γράμματα περί των Μονών των Μετεώρων”, *Ελληνικά* 10
(1938).

Ζακυθηνού Δ., “Ανέκδοτα πατριαρχικά έγγραφα των χρόνων της
τουρκοκρατίας (1593 – 1798)”, *Ελληνικά* 3 (1930).

Ζακυθηνού Δ., “Ανέκδοτα πατριαρχικά έγγραφα των χρόνων της
τουρκοκρατίας (1593 – 1798)”, *Ελληνικά* 4 (1931).

Κυριαζή Γεωργίου, “Πατριαρχικόν Συνοδικόν Γράμμα”, *Ιερός
Σύνδεσμος* 280 (01/01/1917).

Μύαρη Γεωργίου, *Συνδρομητές βιβλίων από την Βέροια και την
Νάουσα μεταξύ 1758 και 1839*, *Πολιτιστικά Δρώμενα* τχ.

Μύαρη Γεωργίου, “Νεοελληνικός Διαφωτισμός και Ναουσαίοι
συνδρομητές βιβλίων (1783 – 1839), Η σχέση με την
εκπαίδευση και την κοινωνία”, *Περιοδικό Νιάουστα* τχ. 70
(Ιανουάριος – Μάρτιος 1995) και τχ. 71 (Απρίλιος – Ιούνιος
1995).

Μυστακίδου Βασιλείου, “Περί των εν Αίνω σχολείων”, *Δελτίον της
Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, 2 (1885).

Παπαδόπουλος – Κεραμέυς Α., “Μάρκος Ξυλοκαράβης”, *Vizantijskij
Vremennik* 10 (1903).

Πορφυρίου Σιμωνοπετρίτου, “Αγιολογικά σημειώματα – Δύο ακόμη
Μητροπολίτες Βεροίας, Νεόφυτος και Αβράμιος (;)”,
Εφημερίδα «Οι Καιροί» (27 Οκτωβρίου 2000).

Πορφυρίου Σιμωνοπετρίτη, “Λίγα ακόμα στοιχεία για τη Δοβρά”,
Εφημερίδα «Λαός» 05/11/2000.

Πορφυρίου Σιμωνοπετρίτη, “Αγιολογικά σημειώματα – Δύο ακόμη
Μητροπολίτες Βεροίας, Νεόφυτος και Αβράμιος (;)”,
Εφημερίδα «Οι Καιροί» (27 Οκτωβρίου 2000).

Πορφυρίου Σιμωνοπετρίτη, “Αγιολογικά σημειώματα – Θύτης
Μιχαήλ”, *Εφημερίδα «Οι Καιροί»* (21 Απριλίου 2000).

Πυρινού Δ. Παύλου, “Κωνσταντίνος Καμπίτογλου (1859-1928), ένας
Βεροιώτης εκπαιδευτικός κατά τους χρόνους της
τουρκοκρατίας”, *Εφημερίδα «Βέροια»* (17/01/1976).

Πυρινού Δ. Παύλου, “Πηνελόπη Καμπίτογλου (1870 – 1923), η πρώτη
πρόεδρος της Φιλοπτώχου Αδελφότητας των Κυριών Βεροίας”,
Εφημερίδα «Βέροια» (29/01/1976).

Πυρινού Δ. Παύλου, “Καλλίνικος Μάνιος”, *Εφημερίδα «Βέροια»*
(28/02/1976).

Πυρινού Δ. Παύλου, *Ανέκδοτος κώδικας 19^{ου} αιώνα στα σχολεία της
Βεροίας, Μακεδονικό Ημερολόγιο – Σφενδόνη* (1979).

Πυρινού Δ. Παύλου, “Ανέκδοτος κώδικας 1883 – 1886 για τα σχολεία
της Βεροίας”, *Μακεδονικό Ημερολόγιο – Σφενδόνη* (1980).

Σταμούλη Σωφρονίου (Μητροπολίτη Βεροίας), “Συμβολή εις τον
κατάλογον των επισκόπων Βεροίας και Ναούσης”, *Επετηρίς
του Μεσαιωνικού Αρχείου* 12 (1962 – Αθήνα 1965).

Σταμούλη Σωφρονίου (Μητροπολίτη Βεροίας), “Βεροιακός”,
Εφημερίδα «Βέροια» αρ. φ. 84. (20 Μαρτίου 1927).

Τρίτου Γ. Μιχάλη , “Η Ρουμανική προπαγάνδα στην περιοχή της
Πελαγονίας”, *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* (2000 – 2001).

Τσακόπουλου Αιμιλιανού (Αρχιμανδρίτη), “Επισκοπικοί κατάλογοι
κατά τους κώδικας των υπομνημάτων του Αρχιεπισκοπείου

του Οικουμενικού Πατριαρχείου”, *Ορθοδοξία* ΛΑ' (1956), ΛΒ' (1957), ΛΓ' (1958), ΛΔ' (1959).

Φιλιππαίου Θεοκλήτου (Αρχιμανδρίτη), “Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως επισκοπαί και επίσκοποι (1833 – 1960)”, *Θεολογία* ΛΑ' τχ. Γ' (1960).

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, “Τα γεγονότα εις την περιοχὴν Ναούσης-Βεροίας κατά την επανάσταση του 1822”, *Μακεδονικά* 8 (1968).

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, “Νέα στοιχεία για τη χρονολόγηση του «χαλασμού» της Νάουσας και των Μοναστηριῶν στα 1822”, *Μακεδονικά* 21 (1981).

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, “Ζητήματα ιδιοκτησίας - φορολογίας και διώξεις στη Νάουσα στα χρόνια 1870 – 1877”, *Μακεδονικά* 19 (1979) 93 – 123.

Χιονίδη Χ. Γεωργίου , “Οι ανέκδοτες αναμνήσεις του Γιώτη (Παναγιώτη) Ναούμ για τους Βλάχους της Ηπείρου και της Μακεδονίας στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και για την επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία”, *Μακεδονικά* 24 (1984).

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, “Οι ανέκδοτες αναμνήσεις του Γιώτη (Παναγιώτη) Ναούμ” *Περιοδικό Νιάουστα* τχ. 28 (Ιούλιος – Σεπτέμβριος 1984).

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, “Τα σχολεία της Βεροίας κατά τα ἔτη 1849 – 1912 βάσει ανεκδότων εγγράφων”, *Μακεδονικά* 11 (1971).

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, “Τρεις κανονισμοί της Ελληνικής κοινότητας Βεροίας κατά τα τέλη της τουρκοκρατίας”, *Μακεδονικά* 10 (1970).

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, “Ένα άγνωστον «Πρακτικόν», τα σχολεία της Βεροίας μετά το 1821”, *Μακεδονικό Ημερολόγιο – Σφενδόνη* (1962).

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, "Οι εκπαιδευτικοί τον καιρό της τουρκοκρατίας, Βεροιώτισσα Μακεδονομάχος", *Μακεδονικό Ημερολόγιο – Σφενδόνη* (1972).

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, "Ανέκδοτα έγγραφα αναφερόμενα εις την ίδρυση του πρώτου «Μελετίου» Παρθεναγωγείου της Βεροίας επί τουρκοκρατίας", *Μακεδονικό Ημερολόγιο – Σφενδόνη* (1966).

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, "Τα σχολεία Βεροίας – Ναούσης κατά το 1898", *Μακεδονικό Ημερολόγιο – Σφενδόνη* (1963).

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, "Τα όργανα της αυτοδιοικήσεως της Βεροίας επί Τουρκοκρατίας", *Μακεδονική Ζωή* 8 (Ιανουάριος 1967).

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, "Τρεις κανονισμοί της Ελληνικής Κοινότητος της Βέροιας κατά τα τέλη της Τουρκοκρατίας", *Μακεδονικά* 10 (1970).

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, "Αρσένιος ελέγετο ο υπό των Τούρκων δολοφονηθείς Μητροπολίτης της Βέροιας", *Εφημερίδα «Φρουρός της Ημαθίας»* (4 Ιανουαρίου 1971).

Χρηστίδη Σωφρονίου (Μητροπολίτη Βεροίας), "Υποβολή", *Εφημερίδα «Ανατολικός Αστήρ»* αρ.φ. 382 (4 Αυγούστου 1866) 23, αρ.φ. 383 (8 Αυγούστου 1866) 27.

Gelzer H., "Byzantinische Innschriften aus Westmakedonien", *Athenische Mitteilungen* 27 (1902) 435.

3. ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγελόπουλου Αν. Αθανασίου (επιμέλεια), *Ιστορία του Μακεδονικού αγώνα μέσα από τα Επίσημα έγγραφα περί της εν Μακεδονία οδυνηράς καταστάσεως*, (Επανέκδοση της έκδοσης του 1906), Θεσσαλονίκη 1993.

Ακριβόπουλου Μιχάλη, "Στο Μοναστήρι των Αγίων Πάντων στα Παλατίσια επτά γυναίκες γράφουν το 3^ο Ζάλογγο στην ιστορία του Ελληνισμού", *Εφημερίδα «Λαός»* (17 Μαΐου 1992) και (11 Μαρτίου 2007).

Αποστόλου Σπ. Στέργιου, *Νάουσα – Σύμμεικτα*, τ. Α', Νάουσα 1992.

Αποστόλου Σπ. Στέργιου, "Χειρόγραφο κείμενο για την επανάσταση της Νάουσας το 1822", *Εφημερίδα «Νέοι Καιροί»* (20 Ιανουαρίου 2007).

Αποστόλου Σπ. Στέργιου – Βαλσαμίδη Στ. Εμμανουήλ, *Μακεδονικός Αγώνας – Η μάχη της Χοντροσούγκλας*, Νάουσα 2007.

Βαβούσκου Κωνσταντίνου, "Το Γυμνάσιο Βεροίας κτήμα της Εκκλησίας", *Εφημερίδα «Λαός»* (18 Απριλίου 1990).

Βαλσαμίδη Εμμανουήλ, "Η μάχη της Χονδροσούγκλας", *Πρακτικά Επιστημονικού συνεδρίου «Ο Μακεδονικός Αγώνας στο Βέρμιο όρος και στην επαρχία Βεροίας»*, Φυτειά Ημαθίας 2 – 4 Δεκεμβρίου 2005 (υπό έκδοση).

Βακαλόπουλου Α. Κωνσταντίνου, *Ηπειρος - ιστορία του βορείου ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1992.

Βακαλόπουλου Ε. Αποστόλου, *Ιστορία του νέου Ελληνισμού*, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1964.

Βασιάδη Αναστασίου, *Ξηρολίβαδο χονάρα μουσιάτα*, Βέροια 2006.

Βουδούρη Γ. Αθανασίου, “Τα εισοδήματα και η οικονομική κατάσταση των κληρικών της Μητροπόλεως Βεροίας, κατά τους τελευταίους αιώνες της Τουρκοκρατίας”, *Γρηγόριος ο Παλαμάς* 809 (Νοέμβριος – Δεκέμβριος 2005).

Βουδούρη Γ. Αθανασίου, “Η επανάσταση της Νάουσας και της ευρύτερης περιοχής κατά το έτος 1822”, *Περιοδικό του Οικουμενικού ελληνισμού* 5 + 1 τχ. 23 (Μάιος – Ιούνιος 2005).

Βουδούρη Γ. Αθανασίου, “Η συμβολή της επαρχίας Βεροίας στον Μακεδονικό Αγώνα”, *Περιοδικό του Οικουμενικού Ελληνισμού* 5 + 1 τχ. 24 (Ιούλιος – Αύγουστος 2005).

Βουδούρη Γ. Αθανασίου, “Η σφαγή στο Μοναστήρι της Καλλίπετρας – Επετειακή εκδήλωση για τα 100 χρόνια από τη σφαγή της Καλλίπετρας”, *Περιοδικό Φίλιππος (Ι.Λ.Ε.Γ.Φ.)* τχ. 55 (Απρίλιος – Ιούνιος 2007).

Βουδούρη Γ. Αθανασίου, “Εκατονταετής επέτειος από την επίσημη έναρξη της ένοπλης φάσης του Μακεδονικού Αγώνα στο Βέρμιο όρος και στην επαρχία Βεροίας (1905 – 2005), Η Συμβολή των κατοίκων της περιοχής στον Αγώνα”, *Περιοδικό Στρατιωτική Επιθεώρηση (Γ.Ε.Σ.)* τχ. 4/2007 (Ιούλιος – Αύγουστος 2007).

Καλινδέρη Αθ. Μιχαήλ, *Γραπτά μνημεία από τη Δυτική Μακεδονία χρόνων τουρκοκρατίας, Πτολεμαΐς 1940.*

Καλπακίδη Παντελεήμονος (Μητροπολίτη Βεροίας), *Το μοναστήρι της Παναγίας Δοβρά, Βέροια 2002.*

Καραθανάση Ε. Αθανασίου, *Θεσσαλονίκη και Μακεδονία 1800 – 1825, μία εικοσιπενταετία εν μέσω θνέλλης, Θεσσαλονίκη 1996.*

Κολτσίδα Μ. Αντώνη, *Κουτσόβλαχοι - οι βλαχόφωνοι Έλληνες, Θεσσαλονίκη 1993.*

Κυριλλίδη Παλαμά (Αρχιμανδρίτη), “Η συμβολή της ιεράς μονής Θεοτόκου Καλλίπετρας στον Μακεδονικό Αγώνα”, *Πρακτικά*

Επιστημονικού συνεδρίου «Ο Μακεδονικός Αγώνας στο Βέρμιο όρος και στην επαρχία Βεροίας», Φυτειά Ημαθίας 2 – 4 Δεκεμβρίου 2005 (υπό έκδοση).

Κωνσταντούδη Απ. Σταμάτη, “Μία επιστολή του 1850 από τον Μητροπολίτη Βεροίας και Ναούσης Θεόκλητο”, *Εφημερίδα «Οι Καιροί»* (20 Ιουλίου 2001).

Λιάκου Σωκράτη, “Η καταγωγή των βλάχων ή Αρμάνιων”, *Μικροευρωπαϊκές Μελέτες 2*, Θεσσαλονίκη 1965.

Λυμπουρίδη Αχιλλέα, *Το πολύκροτο Αρχιεπισκοπικό ζήτημα της Κύπρου και η δεκαετής περιπετειώδης πορεία του 1900 – 1910*, Λευκωσία 1997.

Μουτσόπουλου Κ. Νικολάου, *Η λαϊκή αρχιτεκτονική της Βεροίας*, Αθήνα 1967.

Μπέλλου Αν. Ζήση, *Ο Εκκλησιαστικός βίος της Δυτικής Μακεδονίας – Βορείου Θεσσαλίας, κατά τον Κώδικα Ζάβορδας 1534 / 1692*, Κοζάνη 2002.

Παπάζη Αγγ. Δημητρίου, *Η ιερά μονή της Παναγίας της Κουκουμητριώτισσας η επονομαζόμενη Δοβρά*, Βέροια 1999.

Παπάζη Αγγ. Δημητρίου, “Συμβολή στη μελέτη της ιστορίας της Ιεράς Μονής Παναγίας Καλήπετρας μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα”, *Γρηγόριος ο Παλαμάς 783* (Μάιος – Αύγουστος 2000).

Παπαπολυβίου Πέτρου, *Υπόδουλοι ελευθερωταί αδελφών αλυτρώτων – Επιστολές, πολεμικά ημερολόγια και ανταποκρίσεις Κυπρίων εθελοντών από την Ήπειρο και τη Μακεδονία του 1912 – 1913*, Κ. Ε. Ε., Π. Μ. Κ. Ι., Λευκωσία 1999.

Περιβαλλοντική ομάδα εσπερινού Γυμνασίου – Λυκείου Βεροίας, *Τα εξωκκλήσια της περιοχής της Βεροίας*, Βέροια 2000.

Πετρομελίδη Παύλου, *Αποκάλυψη στο Τσις χαμάμ*, Αθήνα 2006.

Πορφυρίου Σιμωνοπετρίτου (μοναχού), “Πρόσωπα της Καλήπετρας”, *Εφημερίδα «Οι Καιροί»* (14 Ιουλίου 2000).

Πυρινού Δ. Παύλου, *Ιστορία του προσκοπισμού στη Βέροια*, τ. Α', Βέροια 1990.

Πυρινού Δ. Παύλου, “Ντουρμάνι ιερός ναός αγίου Αθανασίου”, *Περιοδικό Παύλειος Λόγος* τχ. 39 (Ιούλιος – Σεπτέμβριος 2001).

Πυρινού Δ. Παύλου, “Νέα στοιχεία για την ανοικοδόμηση του καθολικού της Μονής Δοβρά (Καλής Παναγιάς)”, *Εφημερίδα «Λαός»* (10 Απριλίου 2005).

Πυρινού Δ. Παύλου, “Απάντηση στο δημοσίευμα του Αρχιμ. Παλαμά Κυριλλίδη Ηγουμένου Ι. Μ. Θεοτόκου Καλήπετρας για το Μοναστήρι της Καλήπετρας περιοχής Βεροίας”, *Εφημερίδα «Λαός»* (17 Απριλίου 2005).

Σβαρνόπουλου Στέλιου, *Η μαγική Μπαρμπούτα – Λαογραφικά της Βέροιας*, Βέροια 1979.

Σβαρνόπουλου Στέλιου, *Βεροιώτικα χρονικά – Ιστορίες αναδρομές και μνήμες, άνθρωποι και τόποι*, Βέροια 1985.

Σπορέλλα Κ., “Ο περιηγητής W. M. Leake στη Νάουσα”, *Περιοδικό Νιάουστα* τχ. 20 – 21 (Σεπτέμβριος – Δεκέμβριος 1982), τχ. 23 (Απρίλιος – Ιούνιος 1983), τχ. 24 (Ιούλιος – Σεπτέμβριος 1983).

Τζίμα Ν. Αστερίου, *Σέλι – Μία ακόμη Μέκκα των βλάχων*, Βέροια 2005.

Τρικούπη Σπυρίδωνος, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Β', Β' έκδοση, Λονδίνο 1860.

Τρίτου Γ. Μιχάλη, “Η Ρουμανική προπαγάνδα στην περιοχή της Πελαγονιάς”, *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* (2000 – 2001).

Τσιλιπάκου Δ. Αγαθονίκης, “Η γυναίκα αγία στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή τέχνη της Βέροιας – Εικονογραφική και

ερμηνευτική προσέγγιση”, Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου “Η Γυναίκα κατά τον Απόστολο Πάυλο” (Θ’ Παύλεια), Βέροια 2003.

Τσιλιπάκου Δ. Αγαθονίκης, “Οι ναοί (της Βέροιας) και οι τοιχογραφίες τους”, *Ερατεινή Ημαθία*, Βέροια 2004.

Τσιλιπάκου Δ. Αγαθονίκης, “Η μνημειακή ζωγραφική στη Βέροια και την περιοχή της στην περίοδο της Τουρκοκρατίας”, Πρακτικά επιστημονικής διημερίδας «Γνωριμία με τη γη του Αλεξάνδρου – Η περίπτωση του Νομού Ημαθίας, Ιστορία – Αρχαιολογία» (Θεσσαλονίκη 7 – 8 Ιουνίου 2003), Θεσσαλονίκη 2004.

Χαλκιά Παναγιώτη (Πρωτοπρ.), *Οδωνυμικό Βεροίας*, Βέροια 2003.

Χατζηιωάννου Μαρίας – Χριστίνας, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών του Αλιάκμονα κατά την τουρκοκρατία, Ο κώδικας αρ. 201 της Μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Ζάβορδας*, Κ. Ε. Ν. / Ε. Ι. Ε., Αθήνα 2000.

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, *Ιστορία της Βεροίας*, τ. Α', Βέροια 1960.

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, *Ο Όσιος Αντώνιος, ο Νέος εκ της Μακεδονικής Βεροίας βάσει ανεκδότων Βυζαντινών εγγράφων και λανθανόντων στοιχείων*, Βέροια 1965.

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, “Ήσαν, άραγε, από τη Νάουσα, τα γυναικόπαιδα που απελευθερώθηκαν (1822) στην Κορυτσά;”, *Περιοδικό Νιάουστα* τχ. 33 (Οκτώβριος – Δεκέμβριος 1985).

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, “Τα γεγονότα εις την περιοχήν Ναούσης – Βεροίας κατά την επανάστασιν του 1822”, *Μακεδονικά* 8 (1968).

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, “Ζητήματα ιδιοκτησίας - φορολογίας και διώξεις στη Νάουσα στα χρόνια 1870 – 1877”, *Μακεδονικά* 19 (1979).

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, "Ο Μακεδονικός Αγώνας στην περιοχή της Βεροίας", *Ο Μακεδονικός Αγώνας*, (Ι. Μ. Χ. Α.), Θεσσαλονίκη 1984.

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, *Η συμβολή της Βέροιας στην επανάσταση του 1821 (Διάλεξη)*, Βέροια 1985.

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, "Οι σχέσεις του Οσίου Διονυσίου του εν Ολύμπω με τη «Σκήτη Βεροίας» και την περιοχή της", *Πρακτικά επιστημονικής διημερίδας «Διονύσιος ο εν Ολύμπω, η ζωή και η δράση του οσίου»* (Κατερίνη 13 – 14 Σεπτεμβρίου 1996), Κατερίνη 2000.

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, "Οι σχέσεις του Οσίου Διονυσίου του εν Ολύμπω με τη «Σκήτη Βεροίας» και την περιοχή της", *Εφημερίδα «Η Φωνή του χωριού μας»* (Δρακότρυπας Καρδίτσας), αρ. φύλ. 14 (1996) και 16 (1997).

Χιονίδη Χ. Γεωργίου "Ο Όσιος Διονύσιος του Ολύμπου και η σχέση του με την Ημαθία", *Εφημερίδα «Βέροια»* (7 Νοεμβρίου 1996).

Χιονίδη Χ. Γεωργίου, "Η Βυζαντινή Βέροια. Μια νοερή περιήγηση στην ιστορία της ...", *Πολιτιστικά Δρώμενα* τχ. 6 (Απρίλιος – Ιούνιος 1994).

Χριστοδούλου Εμμ. Αναστασίου, *Η συμβολή της Βεροίας εις τον Μακεδονικόν Αγώνα*, Βέροια 1965.

Leake Martin William, *Travels in Northern Greece*, vol. 3, London 1835.

Wace J. B. Alan – Thompson S. Maurice, *Οι Νομάδες των Βαλκανίων*, Θεσσαλονίκη 1989, Β' έκδοση, Φ.Ι.ΛΟ.Σ. Τρικάλων, σσ. 209 – 211. (Η πρώτη έκδοση έγινε στο Λονδίνο το 1914, με τον τίτλο "The Nomads of the Balkans").

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Athenische Mitteilungen
Vizantijskij Vremennik
Γρηγόριος ο Παλαμάς
Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος
Εκκλησία και Θεολογία
Εκκλησιαστικός Φάρος
Ελληνικά
Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου
Ηπειρωτικά Χρονικά
Ηπειρωτικό Ημερολόγιο
Θεολογία
Μακεδονικά
Μακεδονική Ζωή
Μακεδονικό Ημερολόγιο – Σφενδόνη
Μικροευρωπαϊκές Μελέτες
Νιάουστα
Ορθοδοξία
Παύλειος Λόγος
Περιοδικό του Οικουμενικού Ελληνισμού 5 + 1
Πολιτιστικά Δρώμενα
Στρατιωτική Επιθεώρηση (Γ.Ε.Σ.)
Φίλιππος (Ι.Λ.Ε.Γ.Φ.)

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

- Ανατολικός Αστήρ (Κωνσταντινουπόλεως)
- Βέροια (Βεροίας)
- Εκκλησιαστική Αλήθεια (Κωνσταντινουπόλεως)
- Η Φωνή του χωριού μας (Δρακότρυπας Καρδίτσας)
- Ιερός Σύνδεσμος (Αθηνών)
- Κύπριος (Λευκωσίας)
- Λαός (Βεροίας)
- Νέοι Καιροί (Ναούσης)
- Νεολόγος (Κωνσταντινουπόλεως)
- Οι Καιροί (Βεροίας)
- Φρουρός της Ημαθίας (Βεροίας)

